

# JELENKOR

## IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

DARVASI LÁSZLÓ: Stammer úr São Paulóban

(magyar novella) 385

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei 392

BERTÓK LÁSZLÓ: A madzag másik vége (*Jegyzetek, versekhez*) 395

HÁY JÁNOS versei 401

KELEVÉZ ÁGNES: A Nemes Nagy Ágnes-beszélgetés elé 403

NEMES NAGY ÁGNES: A lélek nyugalmáért (*Kelevéz Ágnes beszélgetése*) 405

\*

KŐRÖSI ZOLTÁN: A tárt szárnyú lepke (*regény, II.*) 418

PÁKOLITZ ISTVÁN versei 431

PÁLINKÁS GYÖRGY: Felhők könyve: Translucidus 433

SCHEIN GÁBOR versei 436

KASZÁS MÁTÉ: A győzelem (*elbeszélés*) 437

CSORDÁS GÁBOR: Tadeusz K. Varsóban (avagy a végleg elveszett idő) 443

JUHÁSZ ERZSÉBET: A tisztánlátás tébolya

(*Danilo Kiš Fövenyóra című regénye – a „mitteleurópai groteszk” egyik reprezentatív műve*) 453

\*

KUNSZT GYÖRGY: A moderntől a dekonstruktivizmusig az építészetben (*Takáts József beszélgetése*) 463

\*

SCHNEIDER GÁBOR: Tanúk eltűnőben (*Méhes Károly: Meddig él egy fénykép?*) 478

FELKAI PIROSKA: Papp András: A feledés egyenletes növekedése 480

JUHÁSZ EMESE: Tóth Krisztina: A beszélgetés fonala 482

1995

MÁJUS

## KÉPEK

CHARLES W. MOORE: Piazza d'Italia 465, 466, MICHAEL GRAVES: Humana Building 467, LE CORBUSIER és PIERRE JEANNERET: Villa Savoye 468, RICHARD MEIER: Weinstein House 469, PETER EISENMAN: House III [Miller House] 471, ROB KRIER: A Breitscheidplatz-i szabadtéri színház terve 472, TADAŌ ANDO: Ito ház 473, VIRÁG CSABA és MARILLAI ÁRPÁD: Alag Center Buda 474

*Folyóiratunk 1995-ben a Baranya Megyei Közgyűlés  
szépirodalmi havilapjaként,  
a József Attila Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap  
támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül  
a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható*

### *Pécsett*

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.  
SZÖVEG BT. boltja, Ifjúság útja 6.  
Mátyás király utcai SZÖVEG-bolt  
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.  
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.  
Seneca Könyvesbolt, Rákóczi út 39/a.  
Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25.  
Széchenyi téri könyvespavilon

### *Vidéken*

Sík Sándor Könyvesbolt, Szeged, Oskola u. 27.  
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,  
Kossuth Lajos Tudományegyetem  
Ady Endre könyvesbolt, Debrecen, Piac u. 26.  
Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c.  
Kállai Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér Alagsor 7.  
Batthyány Könyvesbolt, Szombathely, Petőfi út 41.

### *Budapesten*

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.  
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.  
Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.  
Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

70,- Ft

# JELENKOR

# KRÓNIKA

A FONYÓDI HELIKON rendezvényéhez kapcsolódva az irodalmi folyóiratok munkatársainak hagyományos szerkesztői tanácskozását szervezte meg március 17-18-án a Somogy szerkesztősége, a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság, valamint a vendéglátó fonyódi kulturális-oktatói intézmények. A tanácskozás ez évben A „hely szelleme” határon innen és túl címet viselte.

\*

**KIÁLLÍTÁSOK.** A Múcsarnok az Ernst Múzeumban rendezte meg az *Északi fény* című kortárs izlandi és norvég képzőművészeti kiállítást. A kiállított művek március 17. és április 16. között voltak láthatók. – A Budapest Galéria Kiállítóháza adott otthont ifj. Kunt Ernő (1948-1994) *Víz és kő* című kiállításának, amelyet március 17-től április 30-ig látogathattak az érdeklődők. – A Pécsi József fotóművészeti ösztöndíjasok kiállításának keretében *Bozsó András, Éperjesi Ágnes, Kovács Melinda és Rosta József* fotóit tekinthette meg a közönség a Dorottya Galériában március 30. és április 22. között. – A budapesti Ludwig Múzeumban Nat Finkelstein *Régi és új* című – fotókból és video-installációkból összeállított – kiállítása április 13-tól június 25-ig látható. – Schéner Mihály festőművész *Az alkotás létformái* címmel tartotta meg székfoglaló előadását a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián, március 22-én, a békéscsabai városháza dísztermében. Az ez alkalomból rendezett – március 31-ig látogatható – kiállítást *Juhász Ferenc* költő nyitotta meg. – *Lugossy Mária* képzőművész akadémiai székfoglaló kiállítására a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián április 4. és május 14. között került sor a Kiscelli Múzeumban. – *Szarajevó: ostromállapot* címmel rendez kiállítást a Múcsarnok az Ernst Múzeumban a Sarajevóban élő és alkotó művészek munkáiból. A kiállítás április 21-től május 28-ig tekinthető meg. – George Peck New York-i festőművész *Összetett képek* című kiállításának ad otthont a Múcsarnok május 11. és június 12. között. – *Váli Dezső* rajz- és montázkiallítását láthatta a közönség az esztergomi Duna Múzeum – Európai Közép Galériában április 5-től május 4-ig. – A Pécsi Kisgalériában három izraeli plakáttervező, *David Tartakover, Yarom Vardimon és Dan Reisinger* munkáival ismerkedhettek meg az érdeklődők március 30. és április 23. között. – A Janus Pannonius Tudományegyetem BTK Művészeti In-

tézet Képzőművészeti Mesteriskolájának kiállítását április 6-án *Bencsik István* szobrászművész nyitotta meg az egyetem rektori hivatalának épületében. – A Pécsi Kisgaléria április 27-től május 21-ig a montreali Atelier de L'Île grafikai műhely munkáiból rendez kiállítást. – A Pécsi Galériában május 4. és 14. között a JPTE Képzőművészeti Mesteriskola alkotásait láthatja a közönség. – Ugyanitt május 18-tól június 11-ig *Jan Sawaka* New York-i képzőművész kiállítását tekinthetik meg az érdeklődők.

\*

**SZÍNHÁZ.** A kaposvári Csiky Gergely Színház Goldoni *A kávéház* című zenés játékát mutatta be április 6-án. – A Pécsi Nemzeti Színház Bóbita Bábszínházában az *Aladdin és a bűvös lámpa* című bábjáték bemutatójára április 9-én került sor.

\*

**PARTI NAGY LAJOS** szerzői estjének adott otthont a budapesti Merlin Színház klubja április 6-án. A *PARTItúra* címmel rendezett esten *Bérczes László, Darvas Ferenc és Máté Gábor* működött közre.

\*

A JELENKOR KIADÓ gondozásában napvilágot látott *A századvég szellemi körképe* című kötet bemutatójára március 28-án került sor a budapesti Írók Boltjában *Csordás Gábor, Poszler György, Sándor Iván és Schiller Róbert* közreműködésével. – A Jelenkor Kiadónak a Költészet Napja alkalmából megjelent új könyveit ugyanitt mutatták be április 10-én: Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs *A tünékeny alma* című – költőportrékat és verselemzéseket tartalmazó – kötetéről *Balla Zsófia*, Michael Donhausernek a JAK Műfordító Füzetek sorozatába illeszkedő *Kérvény a réthez* című vers-próza kötetéről *Sziji Ferenc* beszélt. A Kritérium Könyvkiadóval közösen megjelentetett két verseskötetet, *Kovács András Ferenc És Christophorus énekelt*, valamint *Lászlóffy Aladár Symphonia antiqua* című kötetét *Kovács Dezső*, illetve *Budai Katalin* méltatta.

\*

A POMPEJI 1995/1. számának tartalmából: *Tolnai Ottó, Láng Zsolt és Bogdán László* prózája; *Ember Lili és Lázár René Sándor* versei; *Mikola Gyöngyi* esszéje Tolnai Ottóról; *Balog József* napló/interjúja Domokos Istvánnal; *Miroslav Mandić: A kóborlás rózsája*; *Viktor Jerofejev: Anna teste avagy az orosz avantgárd vége*; *Marsilio Ficino: Commentarium*; *Karl Jaspers: A filozófia a jövőben*.

## KÉPEK

CHARLES W. MOORE: Piazza d'Italia 465, 466, MICHAEL GRAVES: Humana Building 467, LE CORBUSIER és PIERRE JEANNERET: Villa Savoye 468, RICHARD MEIER: Weinstein House 469, PETER EISENMAN: House III [Miller House] 471, ROB KRIER: A Breitscheidplatz-i szabadtéri színház terve 472, TADAO ANDO: Ito ház 473, VIRÁG CSABA és MARILLAI ÁRPÁD: Alag Center Buda 474

*Folyóiratunk 1995-ben a Baranya Megyei Közgyűlés szépirodalmi havilapjaként, a József Attila Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg.*

---

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható*

### *Pécssett*

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a.  
SZÖVEG BT. boltja, Ifjúság útja 6.  
Mátyás király utcai SZÖVEG-bolt  
Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8.  
Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21.  
Seneca Könyvesbolt, Rákóczi út 39/a.  
Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25.  
Széchenyi téri könyvespavilon

### *Vidéken*

Sík Sándor Könyvesbolt, Szeged, Oskola u. 27.  
SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen,  
Kossuth Lajos Tudományegyetem  
Ady Endre könyvesbolt, Debrecen, Piac u. 26.  
Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c.  
Kállai Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér Alagsor 7.  
Batthyány Könyvesbolt, Szombathely, Petőfi út 41.

### *Budapesten*

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6.  
Stúdium Könyvesbolt, V., Váci u. 22.  
Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6.  
Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

DARVASI LÁSZLÓ

# Stammer úr São Paulóban

(magyar novella)

Néhány nappal a költözés után a fiatal házaspárnak gyereke született. Volt egy kis ünneplés, nem nagyobb, mint amelyet egy ilyen öreg épület még elvisel, s tán nemcsak elvisel, de aminek még titokban örvend is, olyan régen történt itt már bármiféle jogos kihágás. Másnap reggel azért az öregember kikereste a nevüket a postaládasoron.

Tóthéknak hívták őket.

Az öregember kedvetlenül bámulta a rossz bádogra ragasztott papírszalagot, Tóthék, Tóthék, hát igazán jöhetett volna valami jobban csengő név is.

Végül megvonta a vállát.

Ki tehet arról, hogy csak egy Tóth?!

Aztán aznap is eltotyogtak a boltba, együtt, ahogy szoktak. A Csemege egy közeli háztömb sarokrészét uralta. Mindig együtt mentek, mint az egykori családi séták alkalmával, amikor egész napokat bóklásztak a Szigeten vagy a Liget platánjai alatt. De néhány éve már csak együtt, egymásba kapaszkodva közlekedtek, nehogy az egyiküknek baja essen, míg nincs vele a másik. Együtt vagy sehogy. De csak a patikába, a rendelőbe, vagy a Csemegebe. Negyedkiló kenyér, zacskó tej, valami könnyű főlvágott, ennyire futja, ennyit szoktak venni, és ez elég akár két napig is. Úgy ettek, mint Szent Ferenc madarai. Csipegettek, hosszan forgatták a falatot, megáztatták a szájukban, pépesítették. Illúzióból ettek, már csak az ízek kedvéért. Egy morzsa is szeletnek tűnt. Az ebédet egy tenyeres-talpas nő hozta ételhordóban, neki a nevét se tudták. Ez a trampli lett a legfontosabb ember az életükben. Legelőször ugyan bemutatkozott, elhadarta, kicsoda, de nem értették, és többé nem firtatták a dolgot.

– Kislány – mondták a harmincegynéhány éves nagydarab szőke nőnek. A leves langyosra hűlt, mire a nő hozzájuk elért, de a főzelék soha. A főzelék nehezebben hűl ki, főleg, ha hús is van benne, leginkább sült hús, oldalas, hát igen, a hús jobban tartja a meleget, mint a leve.

Ilyen tapasztalataik voltak.

Az öregasszony néha reklamált a savanyú miatt.

– És az alma?! Régen, kislány, sütemény is volt. Mignon vagy Rigó Jancsi.

– Ez központi konyha, mami – vont vállat a szőke.

Néha már az öregember is azon kapta magát, hogy protestálni akar egy fér-  
ges vonatán miatt.

Egészen hasonlóra aszott az arcuk.

Egymáshoz hasonult az orruk, vizenyős, körberáncolt szemeikkel ugyan-  
olyan fénytelenül, sokat pislogva bámultak, ugyanúgy lógott a fülcimpájuk,  
ugyanolyan reszketeg és májfoltos lett a kezük, homlokukon ugyanúgy vájtak  
árkot a ráncok, éppolyan bizonytalanul és aprókat araszolva közlekedtek, mint-  
egy összehangolva a baljósan növekvő gyöngeséget, egyformán szörcsögtek,  
szipogtak és harákkoltak, és ha az öregasszonynak fájt valamije, hát az öregem-  
bernek is nyomban hasogatni kezdett a háta vagy a lapockája. Egymás szavaiból  
éltek. Az álmaikról se meséltek, évek óta ugyanazokkal a semmitmondó, vagy  
ezerszer megálmodott képekkel ébredtek.

Eleinte sokat hallották a csecsemőt.

– A kis Tóth – magában csak így nevezte az öregember.

– A kis Tóth – mondta egyszer az öregasszony a langyos zöldborsó főzelék  
fölött. Sokat és keservesen sírt a kicsi, és a fuldokló sírás, mint valami nyugtala-  
nító hír, körbejárt a házban. Fölbugyogott a repedésekből és a rejtett zugokból,  
végighaladt a régi csőrendszerrel, és magukkal hozták a bogarak is, ahogy cir-  
regve előbújtak a padlórésekből, és ha nem hatott a Dormicum, az öregember  
néha még hajnalban is hallotta. Senki se szólt ezért, egyetlen lakó sem, hát per-  
sze, ők sem, mindenki tudta, hogy Tóthéknak a nehezebb. Szegény Tóthék. Ők  
meg, a két öregember, feküdtek a nyirkos ágyban, távol egymástól, mert már  
évek óta nem bújtak össze, és hallgatták a sírást.

– Sír – mondta ilyenkor az öregasszony.

– Sír – mondta az öregember.

Néhány hét múlva éppen a Csemegebe indultak, együtt, ahogy szoktak, de  
ott, ahol a körudvar lefelé zuhogó éles fénye elválnak a lépcsőház piszkos félho-  
mályától, csaknem beléjük rohant a fiatalember. Tóth éppen csak rájuk nézett, s  
valami köszönést mormogva úgy igyekezett el mellettük, hogy közben hozzáért  
az öregasszonyhoz.

Valójában nem illett, az öregasszony mégis utána szólt.

– Mostanában nem hallom a kicsit.

Tóth visszafordult.

– Nem?

Olyan volt az arca, mintha megbántották volna.

– Csak nincs valami baj? – kérdezte az öregasszony.

Tóth szeme alatt kutyaharapás hege húzódott. Vékony, sápadt arca fénylett  
a lépcsőházi félhomályban, nem sűrűn kellett borotválkoznia. Enyhén, mintha  
csupasz állá húzná, előrehajolt. Olyan valószerűtlen volt az egész. Hogy való-  
ban kimondta-e, vagy csak a szájáról olvasták le, esetleg képzelődtek, hogy egy-  
szerre képzeltek ugyanazt, hát nem is lenne csoda, ha már a képzelgéseik is  
ugyanazok lennének.

– Micsoda? – kérdezte mégis az öregasszony, s a kendőjét babrálgatva meg-  
rázta kicsi madárfejét. Tóth tett egy gyors lépést fölfelé. Cipője spicces orrával  
megbökte az összekrétázott kőpárkányt. Aztán a lehullott vakolatdarabkára rá-  
taposott.

– Hát igen – mondta.

– Micsoda? – kérdezte az öregember is.

– Meghalt – mondta újra Tóth, most már lassan, csaknem szótagolva, és ezt  
most tisztán hallották. Tóth kifejezéstelenül bámulta őket, a két rángó, remegő  
madárfejet, aztán egy pillanatra elfordult, és a salétromos falra pillantott.

– Jaj – mondta az öregasszony, és mint egy rossz filmben, két kézzel az ura  
vállába kapaszkodott.

Az öregember alig bírta megtartani.

– Hogyhogy, kérem?! – kérdezte a szemüvegét bökdösve és megismételte.

– Hogyhogy, kérem?

Tóth megvonta a vállát.

– Meghalt – mondta harmadszor is.

Újabb lépcsőre tette a lábát. Már egészen fölöttük állt. Úgy nézett föntről le-  
felé, mintha valami sötét kútba bámulna. Zsebre dugta a kezét, megszívta az or-  
rát, és ettől még fiatalabb lett. Elfintorodott.

– Édes jó Istenem – rángatta a fejét az öregasszony.

Tóth hirtelen lelépett, s egészen közélről bámult az arcukba. Akár egy kisfiú,  
elmosolyodott.

– Csak vicceltem – vont a vállát.

Már szaladt is fölfelé.

Az öregember tett egy dühös mozdulatot, mintha utána akarna vágni, de  
csaknem magával rántotta az öregasszonyt.

Nem mentek be a Csemegébe. A bolttól két sarokra lepusztult játszótér terpesz-  
kedett, egy kopott padon üldögéltek a kutyaszaros homokozó mellett, szótlantul,  
merev nyakkal. Indulás előtt az öregasszony fölállt, az öregember mögé került, és  
lesöpörgette válláról a korpát. Szürkült, mire hazaértek. Az öregember sokáig téb-  
lábolt a könyvekkel telezsúfolt dolgozószobában. Lefittyedő ajkakkal bámulta pol-  
cait, hatalmas tölgyfa íróasztalát, melyen finom rétegekben állt a por.

– Magda, kérem, csináljon kávét – mondta egyszerre.

Az öregasszony csak bámult.

– Ilyenkor?!

– És előtte hozzon konyakot.

Az öregasszony újra a férjére pillantott, aztán tűnődve az almáriumhoz to-  
tyogott, és megbámulta a poros, bontatlan palackokat. Néhány üveg régi Tokaji,  
Villányi Cabernet, valami mézédés lisszaboni likőr és egy megbontott kecske-  
méti barackpálinka.

– Nincs konyak, Ferenc... A múlt nyáron elfogyott.

Az öregember az állát dörzsölgetve gondolkodott.

– Akkor barackpálinkát hozzon! Annak még lennie kell.

Az öregasszony előbb csak egy poharat vett ki, újra elmélázott, aztán kiemelt  
a többi közül egy másik pohárkát is. A fehérműs szekrényből kiválasztott egy

tulipánmintás bécsi díszszekendőt, amibe a Stephanskirchét hímezték, azzal törölte ki a pohárkakat. Többször kitörölte őket. Aztán óvatosan töltött.

– Egészségére, Magda!

– Egészségére, Ferenc!

Az öregasszony beledugta nyelvét a pohárkába, s amikor megérezte az ízt, az ínyére kente.

Égetett az alkohol, és ez jó volt.

– A kávé a zsolnaiban tálalja – krárogta az öregember.

Az öregasszony kiment a konyhába, most már semmin sem csodálkozott. Az öregember sokáig állt a plafonig emelt roskatag könyvespolc előtt, fölnyúlt egy bőrkötéses Marcus Aureliusért, belelapozott. Meredten bámult egy aláhúzott mondatot, de nem olvasta. Csak nézett maga elé. Elejtette a könyvet. Találomra fölnyúlt egy másikért. *A magyar lélek formái*. Fölnyúlt egy harmadikért. *A londoni pestis*. Akkor egy Zrínyi került a kezébe.

Egy Zrínyi Miklós.

Az öregember erősen ráncolta a homlokát.

Hirtelen fölkiáltott.

– São Paulo!

Az öregasszony bedugta fejét a résnyire hagyott ajtónyíláson.

– Hogy mondja, Ferenc?

– Tudja-e, Magda, mit csinálnak most São Paulóban?

Az öregasszony beljebb lépett, megvonta a vállát.

– Hogy jön ide São Paulo? – kérdezte bizonytalanul.

Bámulta a ráncos madárfejet, ezt a kicsi, kócos embert. Mintha arra jött volna rá, hogy az, akit néz és akinek a ráncos arcát újra megkeményíti a valaha oly sok diákot megrettentő szigor, voltaképpen egy másik ember.

– Honnan is tudná! – morogta az öregember.

– São Paulóban most sziesztáznak! – kiabálta aztán, miközben a zsúfolt asztaliókban turkált. Egyszerre megtalálta a nemzetközi telefonkönyvet, és mutatóujját benyálazva pörgetni kezdte a lapjait. Reszketeg ajka fel s alá mozgott, ahogy olvasta a számokat. Már tárcsázott is. Az öregasszony nem mozdult, csak állt meglepetten, csodálkozó félmosollyal a szája sarkában. Süket volt a vonal, az öregember bosszúsán rázta a fejét. Újra tárcsázott. Próbálgatta, hány szám kell. Egyszerre kicsöngött a vonal. Az öregember rátenyerelt a készülékre és elmosolyodott.

– Sziesztáznak – mondta.

Újra tárcsázott, és újra kicsöngött a vonal.

Egyszer és még egyszer.

És akkor beleszóltak a másik oldalon.

– Tessék.

Bosszúsán ziháló női hang volt az. Kapkodva, csaknem fuldokolva vette a levegőt. Mint aki a víztükör alól bukkan föl az utolsó pillanatban.

– Ott São Paulo? – kérdezte az öregember.

– Mi... mi a csudát akar?!

Az öregember szórakozottan rábámult a feleségére.

– Mit... akar? – lihegte újra a nő.

– Stammer urat keresem – mondta gyorsan az öregember.  
– Miféle... Stammer urat?  
– Gerlóczy vagyok, és Stammer urat keresem.  
A női hang ingerült zihálással csapott vissza.  
– Szórakozik?... Most... szieszta idő van.  
– Én kérem, Gerlóczy Ferenc vagyok Magyarországról, és Stammer úrral szeretnék beszélni... Igen fontos.  
A konyhából egyszerre behallatszott a kávéfőző vad rotyogása, de az öregasszony nem mozdult. Csak nézte elhűlve az urát, aki São Paulóval beszélt, és minden mondatánál hadonászott a karjával.  
A lihegő nő viszont, São Paulóban, egyre éberebb lett.  
– Itt nem lakik semmiféle Stammer... Ugyan ne izélj már – szólt hirtelen a kagyló mellé.  
– Egészen biztos benne?  
– Tényleg... na... na... Magyarországról telefonál?  
– Európából – bólintott az öregember.  
Ingerült férfihang hadart valamit a nőnek.  
De a nő visszabeszélt.  
– Magyarországról beszélnek... Európából... Hülye.  
Az öregember durva szitokszót hallott a háttérből, de a nő már újra hozzá beszélt.  
– Biztos, hogy... nem Rióból hív? – kérdezte. – Honnan tudjam, hogy nem Rióból hív?  
– Ez itt Budapest, kérem.  
– És honnan tud portugálul?  
– Tanár vagyok.  
– Portugál tanár?  
– Megtanultam.  
– És hogy tanult meg?  
– Könyvekből.  
– És ki az a Stammer úr? – a nő hangja egészen élénk lett, már egészen szabályosan lélegzett, bosszúságát fölitta az érdeklődő csodálkozás.  
Az öregember koncentrált.  
– Stammer úr... a barátom.  
Hallgattak São Paulóban.  
– Stammer... úr magyar? – kérdezte hirtelen a nő.  
– Természetesen – mondta az öregember.  
– Tudja – szólt a nő –, én még sohasem beszéltem magyar emberrel.  
– Hát nem vagyunk sokan – viccelődött az öregember.  
– Ugye, maga már nem fiatal? – kérdezte a nő.  
– Én csak... Stammer urat keresem – mondta az öregember.  
– Nagyon sajnálom – szabadkozott a nő –, mi tíz éve itt lakunk, és tíz éve ez a telefonszámunk.  
– Értem – mondta az öregember.  
– Bocsásson meg – szabadkozott a nő.  
Hallgattak újra.

- Ott van még? – kérdezte az öregember.
- Nem lakik itt semmiféle Stammer úr – sóhajtotta a nő.
- Ha nem, akkor nem. Majd utána nézek – húzta az időt az öregember.
- Viszonthallásra – mondta a nő.
- Viszonthallásra.

Megszakadt a vonal. Az öregember hallgatta még egy kicsit a bűgást, aztán lassan a helyére tette a kagylót. Az öregasszony, aki még mindig az ajtóban állt, mélyet sóhajtott.

- Kivel beszélt, Ferenc?
- Egy brazil nővel – mondta szórakozottan az öregember.
- Egy brazil nő – tűnődött az öregasszony. – És mit akar maga, Ferenc, egy brazil nőtől?

Az öregember mosolyogva megvonta a vállát.

– És ki az a Stammer?

Mintha megártott volna a gyűszűnyi pálinka, gyanúsán fénylett az öregember szeme. Nem válaszolt, csak újra megvonta a vállát. Aztán beleszimatolt a levegőbe. Az öregasszony már fordult is, s néhány pillanat múlva hozta a kávé. Ahogy az ura kérte, a zsolnaiban szervírozott, madárkamintás ezüsttálcán. Úgy csillogtak a porcelánok, mintha vasárnap délután lenne. Az öregasszony magának is lötytyintett egy kiskanálnyi kávé. Hosszan elnézte, hogyan iszik a másik.

Először pálinka, aztán egy brazil nő, most meg kávé.

Fél éve rohamkocsival vitték a Jánosba.

- Mit fog szólni Hevesy adjunktus úr?
- Az adjunktus úr, kérem, le van szarva – szörcsögte az öregember.
- De Ferenc!... Igazán!

Az öregasszony úgy tett, mint aki komolyan megsértődött.

Ez a hirtelen támadt, tobzódó mértéktelenség már igazán túrhetetlen volt. Rádásul disznó szavakat használ, egészen kivetkőzik magából. Évek óta nem látta ilyenek. Megvető pillantást vetett rá, s átvonult a másik szobába, magára hagyta az urát, aki közben elégedetten szürcsölte tovább a kávé. Motyogva járkált a szobában, s közben nagyokat mosolygott.

Egyszerre meghallotta a zenét.

A kürtöket, ahogy játékosan rákezdik.

– Sztravinszkij – mondta az öregember és gondolkodott.

– A kártyajáték – mondta egy idő után. – És balett.

Aztán áttotyogott az öregasszonyhoz.

S valóban, a felesége ott ült a fésülködő asztalkánál, ingatta kicsi madárfejét az ernyős kislámpa halvány, szétszóródó fényében és pasziánszozott. Szürke haja a vállára bomlott, akár egy giccses rézrajon. Mégis egészen olyan volt, mint régen. Az öregember megállt mellette. A felesége éppen csak fölpillantott és elmosolyodott. Az öregember köhintett, és mint aki békülni akar, megjegyezte.

– Viszont, Magda, ez a zenemű a pókerről szól.

De az öregasszony, akárha meg se hallotta volna.

– A pikk királyt betesszük középre – kezdte magyarázni. – A káró hetes idejön szépen a hatosra, a pikk dáma középre, rá a királyra... figyel, Ferenc?

– Figyelek – motyogta zavartan az öregember.

– Valóban figyel? – a felesége úgy nézett fölfelé, akár egy szigorú kislány.  
 – Valóban figyelek – morogta kelletlenül az öregember.  
 – Jól van. Most pedig a kőr dámát a pincébe küldjük, látja, ekkor itt kiszabadul a pikk bubu, és mi máris behelyezzük ide középre... Tényleg figyel, Ferenc?  
 – Figyelek.  
 – A kőr hetest a nyolcasra helyezzük, a treff királyt pedig szépen beküldjük középre... Most pedig a káró négyest áttesszük a kőr ötösre, csak hogy fölszabaduljon a pikk tízeske... No. Rendben van így, Ferenc?  
 – Rendben van – ingatta a fejét az öregember.  
 Az öregasszony nagyot sóhajtott. Nézett fölfelé, lesújtóan, reménytelenül.  
 – Maga nem figyel, Ferike.  
 – De figyelek – ellenkezett az öregember bizonytalanul.  
 – Hát lehet a kárót a kőrre rakni?! – fogta teátrálisan fejét az öregasszony.  
 – Nem lehet? – kérdezte fanyalogva az öregember.  
 – Hogyan lehetne?! – háborgott az öregasszony.  
 Lemondóan sóhajtott.  
 – Na nézze csak, Ferike, a káró ötöst visszarakom a pikk tízesre, és a kőr kettest rakom be középre.  
 Aztán az öregasszony sokáig nézte a lapokat.  
 – És most mit csinálunk? – kérdezte az öregember.  
 – Nem tudom – vont vállat kedvetlenül az öregasszony. – Nincs tovább – a lapok állására mutatott. – Újra osztunk. Ez az állás kész, ez most bezárult.  
 Az öregember nézte, hogyan kevergeti a lapokat a felesége. Gyorsan, egészen mozgékony ujjakkal kevert az öregasszony. Akkor az öregember kikapcsolta a lemezjátászt, a korong szélén már üresen forgott a tű. S ahogy visszafordult, egyenesen az öregasszony várakozó tekintetébe pillantott. Az öregember nem tudta pontosan megnevezni, miféle hullám fut át a ráncoktól szabdalt vékony arcon. Valami csöndes távoli mosoly, vagy inkább cinkos bujtogató láz idegen melege.  
 Akkor az öregasszony megszólalt.  
 – Nem viccelődünk, Ferenc?  
 Az öregember elmosolyodott.  
 Rossz mosoly volt.  
 Öreg, mintha senkié se lenne.  
 – Nem viccelődünk, Magda – mondta aztán.  
 Nézte, hogyan teríti az új lapokat a másik.

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

## *Krasznai Jónás*

Pataki Asztalos János  
Keze által ANNO DO.  
MDCCXXXVI

*Keserű epeként, mint szájból a gyónás,  
Czethalból kibukkan, kivettetik Jónás:  
Mehet Ninivőbe, nem kíséri óvás,  
Mert egy az írott kép, ám a mondott szó más!*

*Mesterünk sorsunkat ekképpen megfesté,  
Isten kegyelméből lőn az Ige testté:  
Fényessége egyként serényé meg resté,  
Ragyogása lelkünk templomába les bé!*

Zilah, 1889 tavaszán

## *Kolozsvár, régi mesterek*

HÁRVM KEŐFARAGÓK  
NEWEZETT BENEDEK  
ELIAS NICOLAI  
ET  
RÉGENI JÁNOS  
KEGYELMÉBE ISTEN  
BEWEZET BENNETEC  
FEÖLRAGYOG  
AZ SZÓSZÉK  
FÉNYVEL  
FARAGWÁNYOS  
CHRISTVSVNK  
YELÉVEL  
MAGASAN  
FENT LEBEGH  
OTT

KEÖLL AZTÁN  
HITVEL  
MVNKÁVAL  
LENNETEC  
BENEDEK MEG ILLÉS  
ET  
RÉGENI JÁNOS  
MERTH AZ MENNY  
STALLVMA  
MÁR RÉGEN HIÁNYOS

Kolozsvárott, a Farkas ucczában, 1889 novemberében

## *Árdeli kis legendácska*

*Kolozsvári Márton meg György  
Szobra, lám, lóháton Szent György,  
Ki hiába lándzsát nem tört,  
Lábánál a Sárkány lent hörg:  
Már tüzet sem okád, sem pört,  
Vizet sem pök, mert Ő fennkölt,  
Csak vért köp, bár verset sem költ,  
Mivel vérig sérté Szent György,  
S a két mester, Márton meg György,  
Megtízták, hogy mily megtört,  
Paták alatt még fetreng, hörg,  
Hisz halálra sebzé Szent György,  
Kinek feje fölé szent kört,  
Dicsfényt fon majd Fent egy Szent Hölgy,  
Bár a Mennyben nincs vágy, sem flört,  
Mert szentekkel teljes, fennkölt –  
Olyat még száz költő sem költ!  
Nem ösmérnek gondot, sem pört:  
Glóriásan pompáz Szent György,  
Profán örömökre nem tört,  
Üdvösséget hörpöl, nem sört –  
Nem rágcsál több asszonyembört  
Már a fránya Sárkány, nem hörg!  
Vigadozzál, védőnk, Szent György!  
Dicsértessél, Márton meg György!*

Kolozsvár, 1907 novemberében

# Arcképcsarnok hajdanból

Sztárai Istvánnak Szatmárra

## Corona

*A Cenk árnyékában sincs egyetlen lantos,  
Nem zeng lágyan sorsunk – kegyetlen, alantos.  
Visszanéz, ránk gondol Herr Greff, Bakfark Bálint:  
Csudálkozik hosszan, hallgat, majd csak bólint.*

## Misztótfalusi

*Misztótfalun át az úthajlás is siklós:  
Itt jött a világra a nyomdász Kis Miklós,  
Ki hollandúsoknál lelt elmét, szerentsét,  
Mert Erdélyben nintsen ellenvéleményre,  
Tehetségre mentség!*

## Peregrinus

*Dúsgazdag Amsterdam, Ultrajectum, Leyden  
Lelkes adományát többé nem felejtem!  
Már utat sem tudván tart a fátum helyben:  
Fáradt fejem könyvek födelére ejtem.*

*Hiába Göttinga, Heidelberga, Bazel:  
Hitvalló galibák gonoszsága zár el!  
Fárelkedő hazám gyötör, megaláz, ver:  
Talpig vásott csizmám honos sárban az el.*

## Maman

*Böngészgette Keményt, Jósikát, Jókait:  
Könnyezé magyarság sok vitás dolgait.  
Sírdozott, pedig csak érteni próbálta:  
Legtöbbször megszeppent, apróka madárként  
Csepp fejét csóválta.*

## Kazetta

*Úrasztala, stallum dicsérje a kezét:  
Fényes öröklétnek festé mennyezetét  
Idős Umling Lőrinc egyetlen fiával,  
Mert kell a léleknek kegyelem, ki rávall.*

Marosvásárhelyt, 1924 novemberében

# A madzag másik vége

## Valaki letörli a táblát

Sűrűsödnek a viszonylatok, vasdarabok esnek az égből. Mint Franciaországban nemrég a jegek. A teniszlabda nagyságú jegek. Az autók teteje behorpadt, üvegük, szélvédőjük szétrobbant, a háztetők cserepein keresztül a padlásig, a gerendákig ért a harag. Valaki elvétette a döntő lépést? Rosszat szolt? Csak elbámészkodott, elakadt a köldöke nézésében? Megkapta a soros kábító-injekciót, hogy nyugodtan csinálhassa, amit, s ne kotnyeleskedjék bele? Hogy higgye, hogy ő? Ó a középpont? Miközben az igazi erők továbbra is nélküle, s azáltal valósítják meg önmagukat, hogy egyik tárgyból a másikba, egyik élőből a másik élőbe szökdösnek, s egyszerre vannak itt is, ott is? S hogy ki lehet bírni? Ezeket a vasakat is? Csak nehezebb tőlük a test, csak erősebben húzza lefelé a mágnes? Csak zsidbasztja, hogy kisebb ellenállással elfogadja, ami megesik vele? Csak?

Ott kezdődik, hogy ne nézze le, amit csinál. Ne higgye azt, hogy a másik, amit helyette csinálna, vagy szeretne csinálni, hogy az feltétlen különb. Hogy elmegy hiába az ideje, az élete, s ezzel a vacakkal, semmirevalóval, sokadrangúval foglalkozik. Ezzel, ami nem méltó hozzá, ami eleve csak rosszul sikerülhet, hiszen félkézzel, kedvetlenül, tessék-lássék csinálja csak. Holott a legfontosabb, az mindenütt elkezdhető, és csak ott lehet elkezdeni, ahol éppen van. Várhat, várakozhat arra, hogy a sodrás, ami az egészet viszi, alkalmasabb helyre, pillanathoz pörgeti majd, hogy a benne történő mindenség közelebb forog önmagához, de hogy bekövetkezik-e, s hogy mikor, nem tudható. Ne akarjon mindenáron máshol lenni, túl lenni rajta. Meghatározni próbálja csak, hogy kicsoda, micsoda, hol van, miért van. Jusson el odáig, odáig jusson el, amikor úgy érzi, hogy erre képes. Hogy úgy tudja összeválogatni, összerakosgatni az arcát, a mozdulatait, a szavait, ahogy senki más. S hogy akkor megjelenik, ott van, amit annyira szeretne.

A híres lélekgyógyász azt fejtegeti a rádióban, hogy azért van annyi öngyilkos Magyarországon, mert a magyar nyelv szerkezete olyan, hogy erre serkenti a beszélőjét. Mert a magyar például nem azt mondja valamire, hogy jó, amikor azt akarja mondani, hogy jó, hanem azt, hogy „nem rossz”. Tehát mintha nem az ember beszélne a nyelvet, hanem a nyelv az embert, nincs menekvés, magától értetődik, hogy sugallva van neki a negatív, a szomorú, az önpusztító aktus. Gyilkos ötlet, föl lehet tűnni vele. S erről jut eszedbe, ami régen eszedbe jutott már, s el-elsütötted itt is, ott is, s legalább ekkorát durrant, hogy a magyar azért

van meg még mindig itt Európa közepén, a „szláv és a német nyelvtenger” közepén, mert képtelen megtanulni tisztességesen egyetlen nyelvet is, idegen nyelvet, mert annyira más az anyanyelve szerkezete, nyelvtana, mondattana, egész világmindensége, hogy a bőréből kellene kibújnia, ha váltani akarna. Ha könnyebben megtanulta volna, megtanulná a szomszédok, az idegenek nyelvét, már régen eltűnt volna valamelyik tengerben, hiszen egyszer az egyik, másszor a másik akarta elborítani, borította el, s a buzgárok, a csorgók, vízbefolyások ma is folytonosak... S hogy a magyarok közül némelyek mégiscsak jól megtanultak, megtanulnak más nyelveket, az éppen a sokféle keveredéstől, a szomszédság, az idegenek testi befogadásától van. Testileg igen, nyelvileg nem? „Nem rossz”.

Áthárítható-e valami is arra, hogy a környezet, a nagyon rossz, a primitív körülmények, hogy nagyobb részben a külső okok miatt nem lett belőle az, ami lehetett volna? S hogy belátható időn belül sem, tehát, amíg a most élők fantáziája, szemhatára terjed, hogy ebben az intervallumban sem lehet? Rá lehet-e kenni a tehetségtelenség, a közepes tehetség, a kitartás hiánya, a könnyebb megoldások elfogadása, a bátortalanság, kényelmesség, gyengeség, a folytonos megaluvások következményeit arra, ami olyan, amilyen, valamelyest még változtatható is, de amelyikből elszántsággal, daccal, becsvágygal, erővel, igazi tehetséggel ki lehet, ki lehetett volna szakadni? Az igazi tehetség azt „teszi”, hogy állandó mozgásban van. A közepes tehetség eléri célját, ha azonossá válik a környezetével. Jól érzi magát ott.

A cél kívül van a dolgon. A dolognak nincs célja. Lüktet, van, változik, eljut innen odáig, miközben születik, elmúlik, megtörténik a részlet. Mihelyt célja lesz, elkezdi földadni magát, összezavarodik. A cél emberi találmány, az ember gondolja bele a dologba. A nap reggel „felkel”, este „lenyugszik”, a tutajt elviszi a folyó, a kisgyerek felnő, a virág kinyílik. Minden valahonnan valahová. Ha nem benne van, akkor valami külső erőben, Istenben, természetben van a cél, a dolog aszerint mozog, változik, teljesedik ki. Akik fölismerik, s hagyják, hogy rajtuk keresztül valósuljon meg, azok segítik a folyamatot. A többiek annyit látnak csak, hogy vannak, akik csinálják, s lám, lám. A diktatúrákban és a fejlett civilizációkban a sport az egyik repedés, amelyen át a nagyság, az erő, a példa megmutatkozhat. De a cél itt is, ott is kívül esik, önállósult már. S a dolog működik, ha tetszik, ha nem.

„Ami nem megy, azt ne erőltessük” – mondta volt, állítólag, az elmúlt idők nagy szelleme. Mondta vagy nem mondta, a levegőben, a habitusban, a filozófiában benne volt, mintegy ellentétjeként, alibijeként az erőszaknak, amit, ha nem mondtak is, folyamatosan műveltek. S ami nem ment, ahelyett is találtak azonnal valami hasonlót, a másik végéről közelítettek, s ha mást nem is, ájtatos magyarázatot mindig leltek. A fenti nagy szellem egyik szellemeskedő tanítványa egyszer azzal nyugtatgatott, hogy ne idegeskedjek, „a probléma fele megoldódik magától, negyedrészt megoldják mások, amiatt a negyedrészt miatt nem érdemes”. Igen, azt hiszem, ebbe buktak bele. A nagy keleti ráérésbe, végtelenségbe, lustaságba, sóhajba. Valami, ami néha ott, Európa közepétől keletre, ha da-

rabjaiban, hatásában időlegesen meg is jelenik – precízesség, ügyesség, igény – tartósan sohase tud gyökeret verni. Idegen marad, mosolyt fakaszt, elszivárog, mint a sivatagba beléeresztett folyó. Mintha fölötte állnának minden hívságnak, versenynek, nyugati civilizációnak, sokkal közelebb a természethez, a föld komótos színeváltozásaihoz, a nagy regények unalmon túliságához, a világminőség nyugalmához. S az, hogy belebuktak, őket az sem fogja összetörni, elveszejteni. Mint a nedvesség a rosszul szigetelt falban, mint a pára a levegőben, működnek tovább.

Hogy szorul vissza, s egyre több benne a méz, hogy merevedik, keményedik, s nem csak a bőre, hanem úgy, ahogy van: külseje-belseje egyszerre, folyamatosan, akkor érzi csak, akkor jut el az agyáig, amikor valaminek nekiütközik. Igyekszik pedig elkerülni az ütközést, más úton, álarcban, hangtalanul, fű alatt próbál átjutni, azazhogy nem is „át”, csak arrébb, előre, valamerre, mert a mozgás bele van programozva, mert önkéntelenül is sodródik, halad, s szándékosan is túl akar lenni ezen is, azon is. Mégis, egyre gyakrabban, egyszer csak koppan, fölsebződik, s fölsebzti azt is, aminek neki. Nem érti, s hajlamos elhinni, arra gondolni: hát ez az öregedés? Hogy: öregsünk, pajtás, öregsünk, s hogy: mi jön még? mi jöhet még? Ilyen közönségesen. De a legfőbb gond abból, hogy: ha egyszer jót akar, ha szándékosan kerüli a rosszat, s még a látszatát is annak, hogy bárkinek is ártani akar, tehát többszörösen is vágyik a jócselekedetre, akkor miképpen lehetséges ez? Első reflexeivel a többit, az akadályt hibáztatja. Csak azt. Önzők, vakok, erőszakosak, elítéléteik vannak, meg kell őket győzni, hiszen nyilvánvaló, hogy neki igaza van. Aztán valami átsuhan rajta, úgy tűnik, hogy a testén, valaki letörli a táblát, csend és pusztaság, egyszál maga van, s beismeri, hogy tévedett, téved. Visszapörgetné, fölírná, de az üres levegőben nyúlkal.

S eszébe jut még Márai Sándor egyik mostanában olvasott írása. Márai a magyar borokról elmélkedik, kedvesen, szívet gyönyörködtetően, s a rizlingről ezt írja: „A rizling olyan a magyar borok között, mint a közhely az emberi gondolkodásban: összeköti az emberi dolgok mélyebb értelmét. Ne félj a közhelyektől, magyar: önmegóvó erő árad belőlük...”. Nos, gondolja, bizonyára ott volt valahol, érzékelté, érintette, tudta valamikor a dolgok mélyebb értelmét. S mintha ebéd előtt, szerencsétlenségére való rádöbbenése előtt odakötötte volna hozzá a madzag egyik végét, s itt fogja, morzsolgatja, pörgeti az ujjai között a másikat. Lesi, várja, próbálgatja a helyet és az időt, amikor ezt is odakötheti, ahová való, amikor megint össze lesz kötve a kettő. A locsifecsi, a hézag, a tömítés, az átmenet, a közötte, a két lényeges pont között levő hely, a közhely, ami nélkül az a kettő sem létezne, mert összecsúszna, szétesne, értelmetlenné válna, egyszóval: a helyben futás, az alibi, még az is előfordulhat, hogy ez az, ami nemcsak élteti, hanem előbbre is viszi.

## A lélek természetes állapota

Közhelyek, fáradt légzés, kopott imamalom hajtása, rózsafüzér szemelgetése – mint a gépiesen elmondott reggeli, esti ima, mint a hívőnek a magától meginduló és célba érő Miatyánk, amire oda se figyel már, de mondja, de lép egyet valamerre – mint a... mint a... Igen, folyamatosan beleszól valaki, valami, a tudathasadás másika, ellenőriz, becsmérel, minősít, átugorja, mint Rémusz a satnya falat, s megölni sem, itt tartani sem lehet. Magától van itt, vele együtt kell eljutni a végéig, s úgy mondani ki, úgy írni le a szót, hogy bármikor előléphet a homályból, hogy folytathassa. De nem folytatja, de megcsinálnod neked kell, de sohasem lesz olyan, hogy neki is tessék, hogy teljes egészében tessék neki. Miért csinálod mégis? Vállalva a szürkeséget, a megaláztatást, a kudarcot is? Miért reménykedsz, hogy a következő lapon, hogy egyszer csak úgy csinálod majd, hogy neki is tetszik, hogy észre sem veszed, hogy ő vagy.

Csak azt érzed, hogy nem vagy eléggé üres hozzá. Valami van az alján, oldalt, valami visszajelez, hogy nem sikerülhet. Vársz, elfordulsz, úgy teszel, mintha lemondanál róla, mintha többé már nem törődnél vele. Holott működik, mozog, teszi a dolgát. A pillanatra vár. S a pillanat bekövetkezik. Voltak, akik sanyargatták, megkorbácsolták magukat. Negyven napig a sivatagban, negyvenfokos hőségben, az se kutya. Bele lehet halni. Különben minek? Ha ki tudod pakolni magadból mind, ami hiúság, gőg, tunyaság, közönséges indulat, vérzír, vitaminhiány, ostobaság, akkor talán. Ha kitisztíthatod a testedet-lelketet. S ha törekszel erre – már az is. S hogy megtörtént, azt csak utólag. Amikor a pillanat már sehol. Az emlékkép és a vágykép között. Készülnödni rá, s emlékezni, hogy megvolt.

S egyszerre azt, hogy tele vagy homokkal, sóval, vasreszeléssel, valami apró nehézzel. Tele a szemed, az agyad, a melled, az ujjaid köze. Ha tovább beszélsz, írsz, csak a homok, a só, a vasreszelék folyik ki belőled. Csikorogsz. Pedig a lényegről még egyetlen szót sem ejtettél. Mellébeszélsz. Mondod, ami az eszedbe jut, szaladsz a könnyebbik úton, mintha kerülővel bár, de előbb elérhetnél odáig. Mintha elérhetnél. S néha már csak a szaladással foglalkozol. Arra figyelsz, hogy hányat lélegzel közben, hogy egyenlően nehezedj mindkét lábadra, hogy meg ne fájduljon a hátad. Hogy érezd, amikor hasogatni kezd, s megy le a combodban a bicska, le a bokádig, talpadig. S hogy közben a köveket, a pocsolyákat kikerüld. Másokról annyit tudsz, hogy följebb, hogy fönt, vagy legalábbis vízszintesen hozzád képest, hogy ők ott. Azt tudod róluk, amit szeretnél. Beljük látod, ami belőled hiányzik. Lehet, hogy „kívülről nézvést” te is?

Jelen lenni folyamatosan, beleszólni az eseményekbe, a döntésekbe, tudni mindenről – miért a vágy, a reménytelen igyekezet? Miféle ösztön sarkall, kényszerít az önigazoló aktivitásra, mi akar megvalósulni a külön-külön is minősíthető törekvésben? Lüktet, nyomakszik előre, föl-le a közepén, az alján, az elején. Föllobban, kialszik. Egyfolytában világítani akar, de csak villogni képes. S ha is-

mételten föllobban, végül azt hiszi, hogy folyamatosan ő világít. Ezért lenne az egész? De miért kell világítania, hiszen világos van. Miért eljátszania a közepét, az elejét, az alját, ha millió és millió közepe, eleje, alja van? Csak így tud megvalósulni? A részei által? S ha a részek nem őt játsszák el, ha nem úgy működnek, mintha az egész lennének, akkor az egész nem működik? Honnan a fény, ebben is, abban is?

Sztálin két hibát követett el – mondta valaki még a negyvenes évek végén. Az egyik, hogy megmutatta Európának a katonáit, a másik, hogy megmutatta a katonáinak Európát. Jó vicc, szép fordulat. Igaz lenne? Kávéházi márványasztal mellett, a klubban, pipázás közben, s különösen ott igaz, ahová az orosz katonák nem jutottak el soha, vagy ahonnan gyorsan vissza is fordultak. Európai öntudat van a mondatban. Hit, hogy a jó előbb-utóbb győzedelmeskedik a rossz fölött, hogy az emberek választhatnak, s a jót, a jobbat, azaz minket fognak választani. Minket, akik efféléket tudunk mondani, s akik, ha az érdekünk úgy kívánja, nemcsak beszélünk majd, hanem teszünk is. S addig? Meddig? Minden azon múlik, hogy mit mesélnek a katonák a fiaiknak? Az unokáiknak? Mit mesélnek vajon?

Várni kellene. Várni, amíg közelebb kerülök hozzá. Amikor megfoghatom, megragadhatom, s nem csak a füstjét és a keserűségét érzékelem. S azt, hogy zuhog ki belőlem a bizonyosság. S hogy bármelyik pillanatban valami szokatlant tehetek. Mellébeszélék, persze. Mert sietek, elsietem. Olyasmiről szólok, amiről nem szabad, azon segítek, aki nem kér belőle. „Mit véthetett ellenem, hogy ennyire haragszik rám?” Hogy menekül előlem, s ha néha visszanéz, sziszeg, mint a kígyó. Mással kellene foglalkoznom, hagynom, hogy az idő vigyen, vigyen csak magával a saját tempója szerint. Aztán ha megint egymás mellé érünk, akkor kísérletezni újra. Miért sürgős? Miért a kétségbeesett közeledés? Miért nem lehet elviselni a feszültséget? Miért hiszem, hogyha semmire sem emlékezem, akkor előbb és könnyebben megadja, megadhatja magát? Hogy az is rajtam múlik?

Mint mikor bontja a ruhát, szedegeti ki a cérnát az anyagból. Nem gondol rá, hogy mi volt, mi lesz belőle, az ujjai közötti világra figyel. Bedugja az ollót, a bontótűt a cérna alá, elvágja, megfogja, kihúzza. Esik szét az egész. Épül a hiány, a kezdet, a hajdanvolt állapot. Ami csak nagyjából ugyanaz, s aminek már semmi jelentősége. Rengeteg a cérna, a varrás. Ilyenkor látszik, hogy a varrógép nagyszerű találmány. Sokkal gyorsabb volt összevarrni, mint szétbontani. S a cérna! Nélküle csak rácsavarni, ráteríteni, összefogni, kötéllel, hánccsal megcsomózni lehetett volna. A cérna, a se ez, se az, a más. Amit most minden érzés, sajnálat nélkül miszlikre vagdos, szemétbe dob. Ami addig volt jó, amíg nem látszott, amíg szolgált csak, amíg összefogta, amit összerendeltek. Csak a mozdulat, a mozdulatok maradnak meg belőle. Amire nem kell emlékezni.

Várható-e, hogy befejezed a készülődést, hogy ez a körbejárás-tapogatódzás, jajgatás, csumázás, nagyolás egyszer mégiscsak azzal ér véget, hogy ott tartasz

az elevenénél? Hogy kiserked a vér, ha még egyet mozdulsz? S még egyet mozdulsz. S hogy inkább szégyellni fogod, hogy csak így, ennyi körülményesség, kerülőút, tehetetlenség, nyafogás, naivítás után leszel ott, s csinálod azt, ami már nem csupán te vagy, a magad esetlenségeivel, esendőségével, hanem a világ? Az, ahogyan te megéled, tetten érni próbálsz, leírod, s amivel azt teszed, amit akarsz, mert benned van már elejétől-végéig, mert ura vagy minden mozdulatodnak, szavadnak, álmodnak? Mert ez a sejtömeg, ami benned egyszer összeállt, elpusztult, cserélődött, képes arra, hogy ne csupán tükrözze, jelképezze és érezze az egészet, hanem föl is fogja azt, s igazítani is képes rajta, mivel hogy egy vele. Ha csak egy pillanatig is. Ha helyrehozhatatlanul is.

Vannak dolgok, amiket meg tudsz fogalmazni, ott vannak benned készen, le-takarva, kimondani mégsem tudod. Mintha attól tartanál, hogy ha kimondod, elveszíted őket. Hogy a szó elrontja, s csak a kis részét, csak a halvány mását képes láttatni annak, amit érzel, gondolsz. Mintha magad döntenél erről. Hogy ami már szó lett, az nem csinálható vissza, s amit visszacsinálsz, az többé már nem ugyanaz. Ezért a félelem a megfogalmazástól, kimondástól. Azért lesz szürke, sablonos, közhelyes, amit mégis kimondasz, mert ösztönösen is eltakar-ni, ködösíteni akarsz. Mert a lényegről csak akkor szólsz, ha már annyira semmi, senki, ha olyan szánandó vagy, elesett vagy, hogy már nem is te vagy. Ha médium vagy csak, akin keresztül a lényeg maga szól, maga valósul meg. Az egész világirodalom mellébeszélés. Körülírja, jelzi, megpendíti, félig mondja ki, ami kimondható.

Mennyivel könnyebb a keresése, a készülődés arra, hogy „mi lesz, ha meg-lesz”, a homályos kép alakítgatása, az előtte-állapot. Minden lehet még, azaz-hogy sokkal több variáció lehetséges, mint ami végül is lesz. Kinyílik a lélek, hogy minden villanás beleférjen, forgolódik, nyúlik, összehúzódik, semmivé lesz a test, hogy helyet adjon, helyet csináljon. Minden erő mozgósítva van. A nap éppen úgy süt, ahogy kell. Ha nem úgy, akkor kéznél vannak az egyéb világító, melegítő eszközök. Egy emberi szem képes helyettesíteni a tömegvonzást, egy szó a világmindenséget. Mint a csillagok együtt-állása, a legkisebb atomtól a legnagyobb égitestig minden ugrásra kész, jelen van, „benne van”. A többi, a megvalósulások, a beteljesülések, a csúcok mind a felszínen történnek: próbák, főpróbák csak, a premier elmarad. S a lékeknek mintha ez volna a természetes állapota. Milyen lehet a vég, a beteljesülés, a kész, a nyugalmi állapot, ha semmi tapasztalat nincs róla, s ha ebben a feléje tartó mozgásban, tülekedésben, nyugtalanságban, végzetben van minden öröm és bánat?

## Ősz

Ősz van,  
a lánynak vége.  
Mintha tudta volna,  
nem úszhatják meg élve:  
a fáknak is vége.

Fű le, varjak föl,  
a hold tört,  
s a nap se kerek,  
az utcán üvölt  
valaki gyerek,  
fázik,  
az egész szája  
nyálban ázik.  
Nyel-nyal, nyál-nyel  
a lánnyal  
egy fiú a padon,  
dorombol, hűs alkalom,  
útban a csipke, útban a fodor,  
a résen át hideget sodor  
a szél.

Ott állok,  
ahol a lány pontot tett.  
Ha nem is mindig:  
néha visszamegyek,  
hátha még gyötör,  
rámköhög és elsöpör,  
mint akinek lennie is kár.

Ősz van.  
Fű le, varjak föl.  
A fáknak vége.  
Mintha tudták volna:  
nem úszhatják meg élve.

# *Későn, ősszel*

*Egy asszony le,  
egy galamb felbukott,  
az üres lépcsőt nézem,  
a vár felé vezető uton.*

*„Szeret, nem szeret.” –  
levél játszik a fáról,  
ahol állok,  
s csak az eső  
keres utat magának  
lefelé a várból.*

*A lépcső üres,  
valami rossz szag,  
egy rakat követ hoznak  
a munkások:  
most tataroznak,  
ősszel.*

*Nyáron nyári ruhában,  
tavasszal tavasziban,  
s most nem jössz,  
se ruhában, se ruhátlan,  
a dunára rálátok:  
messze-messze húz  
hajó hajót,  
víz vizet...*

# A lélek nyugalmáért

*Kelevéz Ágnes interjúja*

Nemes Nagy Ágnest, mondhatnám, Babits Mihály segítségével ismertem meg. 1983-ban, a Babits-centenárium alkalmából ugyanis tanulmánykötetet szerkesztettem a Petőfi Irodalmi Múzeum számára, s nekem, a pályakezdőnek, a hajdani újholdasoktól írást kérni és kapni megtiszteltetés volt. Nemes Nagy Ágnes éppen készülő könyvéből, *A hegyi költő*ből adta oda az első fejezetet. Akkor jártam először lakásán a Királyhágó utcában, akkor találkoztam vibráló egyéniségével, és akkor fedeztem fel, hogy nemcsak írásban, hanem beszélgetés közben is mennyire pontosak, feszesek és mégis hajlékonyak a mondatai.

A nyolcvanas évek közepének irodalmi szenzációjaként előbb a *Jelenkor* vendégszámában, majd önállóan, évkönyv-formában megindult az *Újhold*, melynek szerkesztőségében természetesen benne volt ő is, s én örültem, hogy néhány Babits-szöveget ismertető, elemző írásom megjelent az antológia hasábjain. Nem alakult ki szorosabb kapcsolat közöttünk, de néha összetalálkoztunk az akkortájt megsűrűsödő irodalmi rendezvényeken. Egyszer, 1988-89 táján, valamelyik egyetemi vendégelőadása után tanúja voltam egy már szűk körben lezajló beszélgetésének, mely Illyésről és a népi irodalomról folyt. Ekkor vettem föl először, miért nem írja meg, vagy legalább mondja el emlékeit és véleményét a népi-urbánus vitáról. Vonakodott. Azt mondta, hogy nem szeretne az akkor már forrongó, politikától feszültté váló irodalmi közéletben újabb vitát kiobbantani. De nem zárkózott el, sőt hozzátette, hogy Domokos Mátyással is tervezgették már, leülnek egyszer a mikrofon elé, és nem nyilvánosan, hanem csak úgy, maguknak, rögzítik e témáról folyó, késő éjszakába nyúló baráti vitatkozásaik egyikét. Felajánlottam, hogy bármikor szívesen leteszem azt a mikrofont eléjük; a Múzeum hangtárában az elkészült felvételt jó helyen lesz, ott dokumentumként őrizzük meg az emlékeket és véleményeket, de ha akarja, publikálhatjuk is a beszélgetést. Nem rossz ötlet – mondta –, sajnos most gyengélkedik, majd ha jobban lesz, visszatérhetünk a kérdésre.

Nem lett jobban. Egyre aggasztóbb híreket hallottam felőle. Néha, amikor véletlenül találkoztunk, vagy Babits kapcsán tanácsot kértem tőle, bizonytalanul emlékeztettem őt közös tervünkre. Ilyenkor mindig elhárított: most nem alkalmas – mondta –, majd ha túl leszek a kezelésen, és tudod – tette hozzá húzódozva –, jobb lenne megírni, mint rögtönzött szavakra bízni emlékeimet. 1990 októberében végre kötélnek állt. Nem azért, mintha egészségesebb lett volna, sőt éppen ellenkezőleg, talán mert érezte, hogy az íráshoz már egyre kevesebb az ereje. Az elhatározást segítette öröme is, akkor lett öt éves az *Újhold*, erről is szeretett volna számvetést készíteni. De volt más oka is. 1990 őszére mérgesedett el olyan lehangoló és veszélyes mértékben a népi-urbánus vita, hogy belső kényszerítő erőt érzett arra, hogy emlékeinek és véleményének nyoma maradjon. Egy valamit azon-

ban megígértetett velem: nem akar kétes politikai szenzációt kavarni, egyébként is úgy érzi, az ő mondandója más szintű, mint a napi csatározások, ezért a Múzeum kezelje zárt anyagként a felvételt mindaddig, amíg ő a tiltást fel nem oldja. Elgondolkozott, majd a telefonon át is szívósorító, halk nevetéssel hozzátette – éreztetve, hogy gondoljam mellé, a ki nem mondott másik felét is a mondatnak – : de legalábbis egy évig tartsátok fiókban.

Szorongva mentem el hozzá. Tudtam, hogy szinte már fekvő beteg, hallottam, hogy hetenként jár kezelésre, ahol századunk fejlett és kifinomult módszereivel, szívós kitartással és precizitással rombolják testét, azt remélve, hogy a meghibásodott sejtek hamarabb és nagyobb arányban pusztulnak el, mint az egészségesek. Halálos esély a túlélésre. Október harmadika volt, csendes őszi napsütés. Kék kötött sapkával a fején, meleg köntösbe burkolózva fogadott, mert otthon is fázott, s a kezeléstől megretkült, hajdan gyönyörű szőke haja sem melegítette már eléggé. Metsző önróniával célzott a legújabb divatra, amely szerint manapság öltözik, aztán árulkodóan gyorsan leült a díványra. Sápadt volt, megkínzott és törékeny, vontatottan és fakó hangon beszélt. Kicsit szégyellve magamat (miért is zaklatom? ennyire fontos lenne ez az egész?) szétpakoltam és felállítottam a mikrofont. Megállapodtunk, ha kimerültnek érzi magát, felemeli a kezét és pihenünk, vagy ha én elégedetlen (?) lennék azzal, amit mond, rögtön leállunk. Talán tudni akarta, ha teste gyengének bizonyulna, milyenek a menekülési lehetőségek. Bekapcsoltam a magnót, és feltettem az első kérdést.

Mintha kicserélték volna. Szeme kigyulladt, hangja megtelt, a mondatai, mint réggen, egy-egy váratlan jelzőtől vagy fordulattól külön zamatot kaptak. Amikor egy nagyobb gondolatkör végére ért, izzó várakozással tekintett rám: jöhet a következő kérdés. Mondanom sem kell, a kezét egyszer sem emelte föl. Nem adta meg magát. Mikor másfél, két óra múlva eltervezett mondandónk végére értünk, és leállítottam a szalagot, a billentyű merev koppanásával egyidőben mintha ő is kihunyott volna. A sziporkázó, pontosan fogalmazó, kérlelhetetlen ítéletű beszélgetőtárs helyett egy meggyötört és (hányszor ejtjük ki a szót illetéktelenül) halálosan fáradt ember ült előttem, aki még a búcsúszavakat is botladozó nyelvel, nehezen formázza. Nem telt bele egy év, és a temetésére kellett összegyűlnünk.

A Petőfi Irodalmi Múzeum hangtára több esztendőn keresztül csak zárt dokumentumként tárolta ezt a beszélgetést. Úgy éreztem, hogy a cinkosan összekacsintó és gunyoros komolysággal megszabott „egy év” múltával sincs még jogom a felvétel publikálására. Talán még nem engedné. Bár lehet, hogy éppen ő nem várt volna ilyen soká, hamarabb ítélte volna szükségesnek megjelentetését. De ezt a döntést csakis Nemes Nagy Ágnes hozhatta volna meg. Emlékezését most, több év múltán, annak szánom, aminek eredetileg ő is szánta, nem politikai érvelések eszközének, hanem irodalomtörténeti forrásnak. A szövegen még az átlagosnál is kevesebbet javítottam, csak azokon a kivételes helyeken, ahol szóismétlések vagy tévesen befejezett mondatok fordultak elő. Ennek ellenére nemcsak fontos, tényekben és gondolatokban gazdag ez az utolsó interjú, hanem élvezetes olvasmány is. Ő talán elégedetlen lenne velem, még igényesebbre alakítaná, ha tehetné. Segítségét sajnos már nem kérhetem.

*Kelevéz Ágnes*

K.Á.: – 1986-ban indult meg az *Újhold*, most lesz öt éves a folyóirat. Mégis olyan, mintha nemrég történt volna, hogy megjelent az első kötet. Hogyan ítéled meg ezt az elmúlt öt esztendő?

N.N.Á.: – A legmeglepőbb az, hogy valóban olyan, mintha most lett volna, másrészt olyan, mintha évszázadokkal ezelőtt, miután erre az öt évre esik az úgynevezett „nagy változás”, a békés reformnak a bekövetkezése Magyarország életében. Mindenesetre az 1986-ban megindult második számú *Újhold*, az *Újhold-Évkönyv*, az első volt az úgynevezett demokratikus sajtótermékeknek, irodalmi termékeknek a sorában.

Nagyon jellemzőnek tartom, hogy te azt mondtad: „folyóirat”, és jólesik nekem, mert legalább találtál egy besorolást neki. Mert bizony némi fájdalomra szolgál, hogy mai napság, ha beszélnek az új sajtóról, az újonnan s új körülmények közt előállított és megjelenő, más célokat szolgáló sajtóról vagy irodalmi orgánumokról, akkor valahogy csodálatszerűen az *Újholdat* sosem említik. S azt mondják, bizonyos fókig okuk van rá: ha a folyóiratokat sorolják föl, akkor nem szerepel köztük az *Újhold*, mert nem folyóirat; ha új könyveket vagy új-régi folyamatosan megjelenő írónak vagy könyveknek a sorozatát emlegetik – akkor sem sorolják föl, mert nem könyv. Tehát ez egy sajátos köztes műfaj, és emiatt valahogy kicsit kiikszelődik az emlegetése mai napság. De nem is csak ezért ikszelődik ki.

Én magam nagyon örülök neki, hogy ezt az ötödik évfordulót úgy-ahogy megértük. A karácsonyi számunk lesz a tizedik, évente kétszer jelenünk meg. De mi ezt a jubileumot az eljövendő könyvheti számra szánjuk, akkor fogjuk ráírni a belső fedőlapra, meg ide, meg oda, hogy „jubileumi szám”, azért mert akkor lesz teljes öt éve annak a könyvhétnak, amikor az *Újhold* – a második számú *Újhold* – megjelent.

Miután ez volt az első újfajta orgánum, amelynek jellegzetessége volt, hogy nem – vagy alig – vette tudomásul az akkori politikai tiltásokat, ezért indulásakor nagyon szép sajtót kapott – mint tudod –, és mindenki nagyon erősen törekedett is arra, hogy az *Újholdban* megjelenjen. Nekünk pedig – mint tudod, ezt is fölösleges elzengeni újfent –, az *Újholdnak* a legfontosabb célja volt, hogy minél magasabb színvonalú, a lehető legmagasabb színvonalú magyar irodalmat mutassa be mindenféle műfajban, pártállásra, stílusra, ilyen-olyan különbségekre való tekintet nélkül: tehát csakis az esztétikai mérték számítson, bármilyen irodalmi avagy politikai irányzatról legyen is szó abban a műben, ami az *Újholdban* megjelenik, vagy tükrözzön az a *mű* bármilyenfajta irányzatot. Ez, azt hiszem, többé-kevésbé sikerült. Most megkérdezhetné – mert hiszen azt mondtad –, hogyan látom *ma* az *Újhold* szerepét?

K.Á.: – Változott-e?

N.N.Á.: – Hogyne! Meglehetősen változott, hiszen egyre jobban felsarjadt ez az új irodalom, és lebomolván a pártállam, megtermődött az, amit úgy hívunk, hogy szabad-sajtó. Mellesleg zárójelben jegyzem meg, nem mindig termődött meg a szabadsággal szükségszerűen együttjárandó felelősség is, mert a kettő *együtt* teszi a szabadsajtót: tudjuk, hogy hányféle vadhajtsa van ennek. De éppen azért, mert más irodalmi orgánumok is megjelentek, az *Újhold* szerepe egyszerre csak nem lett olyan fontos, mint volt a kezdeti két-három esztendőben. Tehát bizonyos mértékben háttérbe szorult. És még valamiért: minden irodalmi orgánum háttérbe szorult, mert az irodalom helyzete is megváltozott. Beütött a szellemi életbe, idézőjelben vagy nem idézőjelben, az „üzleti” szellem, és folyton arra bízattak minket, hogy vállalkozzunk. Megjegyzem, engem ugyan hiába bízattak, mert halvány sejtelmem sincs a vállalkozásról, a gazdasági meg pénzügyi faktorokról. Ami nagy baj, nem dicsekvésből mondom, nem széplelkemet kívánom evvel föltüntetni – egye meg a fene az én szép lelkemet –, bár jobban értenék ahhoz, hogyan kell menedzselni, vagy bármelyikünk jobban értene hozzá. Mert míg a kezdeti, második számú *Újholdat* 1986-tól még néhány évig állandóan kerülgette a betiltás veszélye, most viszont

kerülgeti a pénz hiányában való megszűnés veszélye. Ebben is egyek vagyunk az egész magyar irodalmi sajtóval. Minden irodalmi orgánium, folyóirat – ilyen vagy olyan megjelenési forma – szerkesztői arra panaszkodnak, hogy nincs kézirat. Méghozzá azért nincs kézirat, merthogy mindenki mindenütt el tudja helyezni (ha óhajtja) az elmeszüleményeit. Kitűnő írókat egyenesen szanaszét tépnek, főleg a prózásokat. A jó prózaírótól kéziratot kapni valósággal művészet, és nemcsak nekünk. Azelőtt elhalmoztak minket kéziratokkal, mert nem volt más megfelelő orgánium, de most mi is benne vagyunk ebben a kézirat-apályban. Harmadrészt pedig az egész irodalom háttérbe szorult, mert az emberek elsősorban a politika érdekli, vagy talán még a politika előtt is a saját megélhetésük.

Ez az irodalom problémája, pláne egy ilyen kínos nehéz átmeneti helyzetben, ahol nagyon örülhetünk neki, hogy megvannak bizonyos politikai vívmányok; és ennek én, mivel öreg vagyok, jobban örülök talán, mint mások. Mert (bocsánat a latinizmusért) „iam vidi alios ventos”, láttam más szeleket is, és sohasem gondoltam volna, hogy a változásnak ezt a nagy korát megérem és megérhetem, és boldogságnak tartom, hogy a Magyar Köztársaságban élhetek. Nem sorolom föl mindazt, ami ezzel jár, mert az már a politika területére tartozik, bár még én is azok közé keveredtem, akiket a politika élénken érdekel, pedig alapjában véve nem politikus, hanem irodalomra fűlő természet vagyok.

Tehát az irodalom válsága: méghozzá legelsősorban – most hál' Isten nem politikai, nem tiltási, nem földbetaposási, hanem – anyagi válsága. De ez is nagyon nehéz. Itt megint egy csipetnyivel több optimizmusról tehetek tanúságot, mint mások. Megint csak, azt hiszem, az öregség okán. Mert én még láttam például a Horthy-rendszer is, amely elsősorban ugyancsak üzletileg rendezkedett be a könyv- és folyóirat kiadásban is. Azonban jobb kiadók adtak arra, hogy igenis ők színvonalas orgánumokat és könyveket is támogatnak, ahogy ma mondják, „szponzorálnak”, és a szellemileg olcsóbb, ámde anyagiilag igen nyereséges kiadványokból ellátták a magas irodalmat, illetőleg lehetővé tettek egy keskeny sávot a magyar szellem számára, hogy megnyilatkozzék. Én ezt várom. Igaz, hogy soká kell majd várni rá, mivelhogy egy olyan átmenetben vagyunk most, amire még nem volt példa, tudniillik, hogy lebomlik egy önkényuralom, és az átmegy demokráciába, méghozzá nálunk *békésen*. Ilyesmi egyszerűen nem volt. Legalábbis közelen nagyon nehéz volna példát hozni fel rá.

Tehát lassú lesz a változás, én azonban meg vagyok róla győződve (és itt az optimizmus), hogy ha az Isten is úgy akarja, és Magyarországnak tényleg sikerült átsúvadnia a demokrácia oldalára, akkor el fog jönni az az idő, az a kiegyensúlyozottabb idő, amikor ugyan megjelenik a szemétirodalom, ámde mindig lesz egy pici helye, ha több nem, egy virágcserepnyi, egy pléhavórnyi helye a magyar irodalomnak, a magyar szellemi életnek, ahol kisarjadhat, és létre hozhatja a maga legiava terméseit.

K.Á.: – Az irodalom szerepe vajon csak annyiban változott meg, hogy az anyagi feltételek romlottak, vagy ez más értelemben is elmondható?

N.N.Á.: – Természetesen más értelemben is. Továbbá én nemigen fogalmaznám meg úgy, hogy „romlottak” az anyagi feltételek, bár neked teljesen igazad van, de most fizetjük meg az árát annak a hamis irodalompolitikának, ami előzetesen irányította, és ezért pénzzel látta el az irodalmat: ez is összetett kérdés. De persze itt van a politizálás. Tudjuk jól, hogy az íróknak milyen nagy szerepük volt ennek az átmenetnek az előkészítésében. Ténylegesen, tetteleg is. Például a szamizdat-kiadványokkal, amelyeket bizonyos mértékben én az *Újhold* elődjének tekintek. Már bocsánatot kérek, hogy ezt mondom, mert lehet, hogy akik csinálták, haragudnának érte, de a tilosban már kétségtelenül jelenlévő kiadványok tették lehetővé, hogy azt mondják: mi volna, hogyha egy magas színvonalú és *nem politizált kiadványt* egy állami kiadó megengedne magának. Ez lett az *Újhold-Évkönyv*.

Itt, bocsáss meg, először most kitérek arra, amit nem kérdeztél, de azért szükséges megmondani, hogy mi – amikor ezt a Magvető Könyvkiadó kvázi följajánlotta nekünk –, mi nagyon haboztunk, nagyon vonakodtunk. Nem akartunk abba a helyzetbe kerülni, 1986 volt, hogy raportra hívjanak, mint az összes többi szerkesztőséget havonta, és megmondják, hogy mit szabad és mit nem. Ezért például a második számunkat kis híján betiltották, mert megtámadta a Népszabadság. Igen ám, de mi akkor számoltunk vele, hogy rendben van, akkor elkezdjük ezt az *Újholdat*, de bármikor, amikor lehetetlenné tesz az akármilyen tiltással vagy kívánnalommal, hogy a saját fejünk után szerkesszük ezt az orgánumot, akkor azonnal megszüntnek tekintjük magunkat.

De most más okból szűnünk meg – az anyagiakról már volt szó. A politizálás, az írók politikai aktivitása is belejátszik abba, hogy az irodalom most kevesebbet teremt (vagy mondjam azt, hogy termel?, nem, nem mondom), mert mindenkit a közvetlen, a párt-politika érdekel és izgat. Sőt, még csak nem is a politikus, eddig is tudottan politikus hajlamú írókat, hanem nagyon sokakat – igen kiváló írók közül – bevontak a napi jegyzetelésbe, az újságírásba, ahol többnyire politikai témákat írnak meg. Ez megint önmagában nem baj. Elvégre a két háború közt is volt a magyar újságírásnak, az effektív újságírásnak egy nagyon magas szintje, amelyben a legjobb újságírók és néhány kiváló, egész kiemelkedő írónk is részt vett, hogy csak Kosztolányit és Márait említsem. Tehát ez önmagában nem baj, és nem okvetlenül akadályozza meg azt, hogy valaki szépirodalmat is írjon, vagy bármi más: esszét, filozófiai értekezést vagy amihez kedve van, de most az izgalom, a léleknek a politikum felé való fordulása, szerintem tehát egy *benső* magatartás is gátolja a kifejezetten szépirodalmi, a szellemi gondolkodást. Úgy vagyunk vele, mint a Móricka-viceben, hogy mindenkinek „az” jut eszébe róla: mindenkinek legelső sorban a politika jut eszébe mindenről. Nekem is, Isten bocsássa meg, még olykor nekem is, aki nem vagyok igazán politikus alkat. Tehát ezzel is egy picikét várunk kell. Meg vagyok róla győződve, hogy ez is letisztul. Sok írónk el is mondta már, hogy elég volt a politizálásból, most már visszatér az irodalomhoz. Van, aki megtette, van, aki nem. De előbb-utóbb el fog ez következni. Annak ellenére, hogy tudjuk jól, a magyar irodalom mindig erősen politizáló irodalom volt, ami nem az irodalom alkatából következett, hanem a térség, a hely, a huzatos Közép-Európa történelméből.

K.Á.: – Talán ebbe a csökkent termésbe az is belejátszik, hogy nem lehet ugyanúgy írni, mint ahogy eddig írt az ember. Újfajta kifejezési módokat kell keresni, hiszen olyan elképesztő mértékben változott a világ körülöttünk, a kibocsátó és a befogadó közeg. Talán ez is gátolja az írókat az alkotásban.

N.N.Á.: – Igen, tudod, ebben igazad is van, meg nem is. Vagy pontosabban fogalmazva, az én válaszom: igen is, meg nem is! Persze. Mert hiszen nem szükséges többé az áttételezés, az allegorikus irodalom, nevezzük így az egyszerűség okából. Tehát a célzások, amelyet mindenki megértett, a bújtatott mondanivaló satöbbi, satöbbi, satöbbi. Bocsáss meg, hogy saját példámra is hivatkozom: óriási halom esszét írtam, amelyik mintapéldája ennek a bújtatott cella-irodalomnak. Nincs azokban, hogy úgy mondjam, egyetlenegy közvetlen politikai szó sem, csak épp a tendenciájuk olyasmis, ami pontosan ellentétes az akkor megkívánt tendenciával. Nahát ezt nem kívánom fejtegetni, mert ez világos.

A magyar irodalom sokkal nagyobb mértékben cella-irodalom, mint az ember gondolná. Nem csak most, az utolsó negyven évben. Nem! Gondolj Bethlen Miklósról: Bethlen Miklós emlékiratai, amelyek a XVII. század utolsó felében, illetve XVIII. század első néhány évében jöttek létre. Hol? Bécsi internáltságban. Kemény János tatár fogságban írta, amit írt. Tehát nemcsak Tompa Mihály, nemcsak Arany János írták az allegóriákat, *A madár fiaihoz* és *A walesi bárdokat*, az összes vagy nagyon, nagyon sok Aranyt nem is sorolom. Mert Arany ennek a bújtatott irodalomnak külön nagymestere volt. Tehát a cella-

irodalom meg a cenzúra keresztülírása is, sajna', nagyon jól ismert és kínosan, keservesen begyakorolt magatartása volt a magyar irodalomnak. Reméljük, hogy ez megszűnt. Tehát aki erre mint hatóanyagra számít, az többet ne számítson erre az összekacsintásra, erre a rejtett ellenállásra. Azért nem jó szó, hogy „összekacsintás”, mert pejoratív. Nyelvi tudatunknak gyengülését jelzi, hogy teljesen mindegy nekünk, hogy a szólásoknak eredeti tartalma lebecsülő vagy megbecsülő volt; tehát az „összekacsintás” az pejoratív. De a titkos együttérzés az nem pejoratív, amit ez a cella-irodalom sokszor kiváltott, és ez mint hatóanyag ma megszűnt vagy megszűnőben van. *Ilyen* értelemben valóban másrt kell keresnie, más stílust (nem a szó legáltalánosabb jelentéséről, hanem csak a mondatok stílusáról beszélek), valami másfélét kell talán keresnie az írónak. De én azt gondolom, hogy az igazi írónak mindig is megvolt a politikai közegetől független saját mondanivalójuk, s ezt szinte nem is tudták keresztülírni a cenzúrán: nem azért, mert politikailag nem tudták keresztülírni, hanem mert senkit sem érdekelt. Mert a cella-irodalom is erősen politikus hatású, *rejtett* politikus hatású. A mostani *nyílt* politikus hatású. Tehát ebből a kettősen – vagy Isten tudja hány száz év óta hányszorosan – politizáltságból kell megtalálnia, illetve kell újra rálelnie az írónak arra a saját mondanivalójára, ami szerintem a legjobbknak *meg is van*, és *ki is fog jönni* belőlük, meg fogják csinálni, de éppen úgy egy bizonyos fajta lelki konzolidáció, egy önmagukban való elmélyülés szükséges hozzá, mint ahogy a külső világban az anyagi lét bizonyos fokú szintje is elengedhetetlen ahhoz, hogy az irodalom megjelenhessék; tehát nem azt mondom, hogy lelki béke, de *a lélek nyugalmanak a lehetősége* szükséges.

K.Á.: – Az elmúlt egy, másfél év folyamán a politikai változásokkal párhuzamosan az irodalmi életben és sajnos a politikára áttevődően is éleződni látszik a régvolt, és hol meghatározóan, hol rejtettebben létező népi-urbánus ellentét. Mi erről a véleményed?

N.N.Á.: – Ez egy istencsapása. Én borzasztóan el vagyok szomorodva. Mindenféle skálája van az érzéseimnek attól függően, hogy honnan indulok ki, de a végső érzésem inkább valamiféle szomorúság: hogy most már megint evvel kell nyavalyognunk, evvel kell foglalkoznunk. A kutya vigye el!

Hát kezdetben, századunk elején, vala a *Nyugat*. A *Nyugat*ban bezzeg nem volt népi-urbánus, mert lehet, hogy nem túlságosan imádták egymás stílusát Babits Mihály és Móricz Zsigmond, de azért volt idő, amikor együtt szerkesztették a *Nyugatot*, és volt idő, amikor a legkülönbélebb irányzatok, vagy nem irányzatok, hanem különféle stílusok, szándékok, ezek-azok, amelyeket ma népiesnek vagy urbánusnak neveznének, vígan és e hasadást föl sem ismerve (mert nem is volt meg) megjelentek közösen, szépen a *Nyugat*-ban. Mert az volt a cél, hogy az új magyar irodalom végre megjelenhessék, áttörjön, a magyar szellemi élet, az értelmiség tudomásul vegye létezését, és *végül!*, tudomásul vegye a közönség is.

Tehát a népi-urbánus vitáról mindnyájan tudjuk, hogy a húszas években, illetőleg a harmincas években kezdődött, és akkor kicsit mást is jelentett. Nehéz volna most mindent elemezni, illetőleg megvannak ennek a specialistái, most is kiadtak különféle könyveket, cikkgyűjteményeket éppen erről.

K.Á.: – Nagy Sz. Péter válogatásában most jelent meg egy szemelvénygyűjtemény a népi-urbánus vitáról.

N.N.Á.: – Mi érteleme volt akkor a népi-urbánus kifejezésnek? Kezdetben a népi például az én számomra, aki nem vagyok paraszti származású, mert az úgynevezett magyar középosztályból vagy a vidéki magyar értelmiségből jövök, nemhogy visszatetsző lett volna, hanem ellenkezőleg, rajongtam érte. Illyés Gyula *Puszták népe* nekem állandó olvasmányom volt, és az összes falukutató, írói vagy szociográfikus jellegű képződmény úgyszintén.

Később azonban – hiszen akkor még nagyon fiatal voltam, félreértés ne essék – kinő-

vén a középiskolából, és most már egyetemre menve, épp a háború kitörésével egyidőben, '39-ben kezdtem észrevenni, hogy a népi irodalom nem egészen azt jelenti, amit én gondolok, hogy tudniillik a magyar parasztság helyzetének a föltárása egyértelműen, égetően fontos politikailag, szellemileg, erkölcsileg satöbbi, satöbbi, hanem úgy látszik, a népiségen belül két irányzat van, szépen szólva, egy jobboldali és egy baloldali. Én lassacskán, mivelhogy a *Nyugat* olvasójaként nőttem föl, természetesen az úgynevezett baloldali részét találtam helyesnek, az állt hozzám közel. Nem szerettem azokat a magukat népinek nevező, s – a ki tudja, milyen megítélés szerint – népinek számító megnyilatkozásokat, amelyek – hogy is mondjam csak – a náciizmus felé kacsingattak, amely akkor erősen befolyásolta Magyarországot, tehát a jobboldaliság felé mentek el. Ezt nem szerettem, ezért „távozz tőlem sátán” felfogással néztem rájuk, és ezt a felfogásomat nem is változtattam meg az idők folyamán. Mert a népiben nem egészen arról van szó, hogy valaki paraszti származású-e, hanem arról, hogy a magyar nép problémáit állandóan élen eszébe tartja íróként is. És én ezt teljesen jogosultnak tartom. Pláne azoknál, akik ezt megfelelő háttérrel teszik, például, mondjuk, paraszti származásúak. Nem ez a baj. Hanem az a baj, hogy míg az egész magyar irodalom, és benne a népi irodalom is, nagyon szépen állta meg a helyét például a háborúban, meg annak a legborzasztóbb időszakában, a német megszállás alatt, illetőleg a nyilas uralom alatt (a fél kezünkön megszámlolhatjuk azokat az íróinkat, akik tényleg elmentek jobbra, akiket írónak ki lehet nevezni), addig ez a ránk következő negyven év, mármint az 1948-tól számító, mert volt közben három év koalíció, ezt az ellentétet újra fölfedezte, és az állampárt bizonyos fókig, mértékig integrálta a népieseket, illetőleg a népiesek útitárs írói lettek az önkényuralomnak.

Mi jó *néhányan* – a kifejezésre majd még kitérek –, akik nem lettünk azzá, ezt megdöbbenéssel láttuk, és úgy éreztük, hogy elárultak minket. Hát hogy-hogy? Hiszen a magyar irodalomról van szó! Tényleg útitársa ennek az önkényuralomnak a nagy öreg népi nemzedék, amelyik annyi érdemet szerzett a magyar nép problémái felfedezésében, amely harcolt érte, mely kockáztatott érte? Veres Péter felszólalásait én vörösre tapsolt tenyérrel kísértem, amikor megjelent annak idején a pódiumokon a háború alatt vagy a háború előtt. Ezzel szemben akkor, amikor láttam, hogy ez az idősebb népi csoport kezel Rákosiékkal, és útitársnak tekinti magát, bizony nagyot csalódtam.

K.A.: – Miben látod az okát annak, hogy útitársak lettek?

N.N.Á.: – Ehhez, azt hiszem, hogy sokkal objektívabb szemlélő szükségeltetne, mint én vagyok, mert az arkangyalok tárgyilagosságával nem rendelkezem. Mivelhogy én azt tartottam helyesnek, és velem együtt, az előbb azt mondtam, hogy jó *néhányan* (de tulajdonképpen többen, mint az ember gondolná) azt hittük, hogy a magyar irodalomnak márpedig a rákosizmusba beleelegyednie nem szabad! A kádárizmusban, amikor már túrt irodalomná lettünk, lehetségesnek, *erkölcsileg* lehetségesnek tartottam a megjelenést, mivel azt közölték, amit én írtam. De nem követelték meg, hogy előzőleg írjak odát Rákosihoz vagy Sztálinhoz. Márpedig azelőtt az volt a módi. Jónéhányan: érdekes módon egyáltalában nem lehet irányzatokra leszűkíteni azoknak az íróknak a csoportját, akik nem mentek bele az önkényuralomba. Szó sincs róla, hogy itt csak az *Újhold* jeleskedett volna. Nem! Az akkori legidősebbektől kezdve a legkülönbözőbb esztétikai felfogású vagy azelőtt nagyon eltérőnek látszó világnézetű, felfogású emberek egyek lettek abban, hogy márpedig ennek nem írnak, ennek nem engednek. Ők nem engednek minket írni – mármint a hatalom –, és mi meg úgysem íránk nekik, hiszen megvoltak azok a feltételek, amik a mi számunkra elfogadhatatlanok voltak... Most mondom neked egy olyan körülbelüli névsort, amelyik hihetetlen heterogénnek látszik, ha az irodalom felől nézed, de a politika felől, hogy tudniillik nem akarunk önkényuralmat, viszont egységes. Az akkori öregek közül: Kassák, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő, aztán Tamási Áron a népi-

ek közül, akkor az úgynevezett katolikus írók csoportja, Rónay György, Pilinszky János – és ő már, Pilinszky átúszik az *Újhold*-ba. Mindegy, nem a skatulyák a fontosak itt. Akkor a *Nyugat* harmadik nemzedékéből, Ottlik például, Jékely Zoltán, Kálnoky László, és még egy csomót sorolhatnék, akiket most nem sorolok. Az újholdasokat: Mándy Iván, Szabó Magda, aki akkor az ötvenes években ugyancsak egyáltalán nem jelenhetett meg, akkor egészen... egészen...

K.Á.: – Az *Újhold* szerkesztőségének tagjaiig.

N.N.Á.: – Köszönöm szépen – tehát mint minden névsor, ez is hiányos, de hála Istennek ez most nem nyilvánosság előtt hangzik el, mert tudod, az a borzasztó, hiszen az embernek föl kell sorolni ezt, mert az emberi és írói tisztesség például megkívánja, de holtbiztos, hogy kifejejtek óriási neveket. Most jutott eszembe Weöres Sándor... Ma már említettem neked, hogy utálok a „zseni” szót, de ha valaki zseni volt a kortársaim között vagy zseni a kortársaim között, az Weöres Sándor. Ő is, teljesen kifogástalanul úszta át ezeket a sáros időket.

K.Á.: – Szabó Lőrinc?

N.N.Á.: – Őt nem venném ide, látod?... Azért nem, mert szegény Lőrinc – bocsánat, hogy így emlegetem – kicsit elment *jobbra* a magatartásában. Természetesen eszem ágában sincs egy nagy költőt – mit tudom én – szilenciumra kárhoztatni ezért. Egyáltalában irtózom mindenféle ilyen politikai büntetéstől vagy háttérbe szorítástól, amelyet mi magunk elszenvedtünk, de szegény Szabó Lőrinc emiatt nem jelenhetett meg vagy emiatt *sem* jelenhetett meg, tehát ő nem teljesen azonos azzal a profillal, azzal a soha fasisztoid-vagy jobboldali-nem-volt magyar író profiljával, aki viszont soha sztalinista sem volt; tehát ennek a kettős követelménynek épp a Szabó Lőrinc nem teljesen felel meg.

K.Á.: – Ezzel szemben, ott tartottunk, hogy a népi vonalból sokan útítársak lettek.

N.N.Á.: – Igen. A népi vonalból nagyon sokan útítársak lettek, és ez rendkívül fájdalmas volt nekünk mindannyiunknak, a mindenféle korosztálynak és stílnak – mert hiszen láthatod, hogy hányféle volt. Egyszerűen nem értettük. Kétségbe voltunk esve, hiszen elárulják a magyar irodalmat, odaállnak Rákosi mellé parolázni, és tapsolnak ezek a nagyrészt paraszti származású írók, miközben a magyar paraszt padlását kiseprik. Hát ez árulás! Hát ez politikai – hogy úgy mondjam – osztályárulás is, a saját osztályukkal szemben, általános politikai és írói árulás.

Mindehhez hozzá kell fűzni bizonyos zárójeleket, bizonyos tényeket. Meg vagyok róla győződve, hogy azok az útítárs írók, Illyés Gyulával az élükön, akik ott működtek a Rákosi-rendszerben és útítársként viselkedtek, szívük mélyén éppen úgy utálták az önkényuralmat, mint a többiek. Miért vállalkoztak mégis erre a szerepre? Írói hiúságból, nem tudták elviselni a hallgatást? Ez a legegyszerűbb válasz. És biztos nem mindegyiknél természetesen, de jó sokuknál ez is ok – a karrier, hírnév, pénz, előlállás, napfényben fürdés, míg a többiek a teljes sötétségben, a kazamatákban, riválisként megszűnve talán lézengenek *még*, léteznek *még*. Ez is volt természetesen, ne feledjük.

De ezenkívül voltak más okok is. Például. El tudom képzelni Illyés Gyula esetében, aki számomra a legnehezebb problémát jelenti, mivelhogy a legkiválóbb író ezek között, messze és legkiválóbb szellem, személyiség, hogy az ő esetében számtalan megfontolás játszott szerepet.

Ismered ugyan ezt az anekdotát, de elmondjam most, hogy mikor beszéltem utoljára – hogy úgy mondjam – négy szemközt, hatszemközt Illyés Gyulával, mikor voltam meghívással utoljára nála?

K.Á.: – Igen.

N.N.Á.: – 1950-ben vagy 51-ben volt az első írókongresszus?

K.Á.: – 1951-ben.

N.N.Á.: – A legreemesebb rákosizmus idején volt egy írókongresszus, ahol például

minket, az *Újholdat*, kiirtottak, mint a babitsi l'art pour l'art hervadó virágait – ez például Darvas Józsefnek a megjegyzése. Az írókongresszus után Illyés meghívott minket magához, Lengyel Balázst meg engem, és beszélgettünk. Mi persze azt szerettük volna kitudni tőle, hogy most..., most..., most mi mit csináljunk? Nemcsak mi, hanem mit csináljon a magyar irodalom? Addig, addig, míg én meg is kérdeztem tőle: „Ilyen körülmények között mit tegyen a polgárinak nevezett író (nem mintha én ezt a megbélyegzést vagy ezt a jegyet elfogadnám, hogy van polgári író, meg ilyen író, olyan író, pláne annyira elképesztő következményekkel, mint amivel ez akkor járt), tehát mit tegyen az ilyen író ilyen körülmények között?” S arra volt Illyés Gyulának az a feledhetetlen válasza, hogy: „A polgári író akassza föl magát!” Ezt én nem nagyon tudtam soha elfelejteni. Na, öregségemre találok bizonyos körülményeket, amelyek Illyés Gyulának ezt a mondását, ha nem is indokolják, de érthetővé teszik.

Nem tudhatta Illyés Gyula, hogy Lengyel Balázs meg én, nem vagyunk-e provokátorok. Nem tudhatta, hogy nem *lesziünk-e* provokátorok: hiszen fiatalok voltunk, olyan átváltozásokat láttunk magunk körül, olyan óriási tömegben sorakozott be a magyar irodalomnak egy jó része meg az úgynevezett új írók a rákosizmusba, hogy nem lett volna csoda, ha ő föltételezi a leendő besorakozást. Ez nem történt meg. Ez – hogy úgy mondjam – pech, azért, mert talán helyesebb lett volna, ha még azt is föltételezi, hogy csak ugyan azok vagyunk, aminek látszunk, s akinek mondjuk magunkat, vagyis tisztességes fiatal magyar írók. Tehát Illyés Gyulának egyik politikai fenntartása lehetett velünk szemben az, amit most elmondtam.

De Illyés Gyula és általában az „útitárs”-ság lényegét onnan is szemügyre kell venni, hogy a hatalomnak rendkívüli szüksége volt a népi írókra, mint hitelesítőkre. Veres Péter az „ao”-s kiejtésével hitelesítette, és amint kezét rázott éppen Rákossal, hitelesítette a „nép” szót, ahogyan a Rákosiék használták. Mert azoknak se fogyott ki soha a szájukból a „nép” szó. Amit fölrovlak – azóta is, és mind a mai napig is sokszor – a népieknek: a „nép” szó meghamisítása, mert tökéletesen mást jelentett ez a szó a 20-as, 30-as években, amikor igenis a magyar parasztságért, a magyar népért, bármiféle magyar elesettekért és kisémmizettekért, munkásokért vagy agrárproletárokért vívott harcot jelentette. Mit jelentett a Rákosi-korban a „nép” szó használata? Pontosan az ellenkezőjét jelentette. És a népiek erre nem tettek megjegyzést, sőt mi több, sokszor ma sem tesznek megjegyzést. Ugyanúgy használták és használják ezt, hogy a „nép”, mintha nem volna jelen ez az óriási különbség, mintha nem történt volna egy hatalmas hamisítás a „nép” fogalma körül, amit a negyven éves állampárti rendszer jelentett, legélesebb formájában, tudjuk, a rákosizmusban, illetve az '56 utáni időben.

Szóval a „nép” szót tisztázni kell, ma is ez a véleményem. Tisztázni kell, hogy mit jelent, hogy nép vagy népies.

A rákosizmus hozta azt is magával, és ebben, azt hiszem, viszont a népiek, miközben egyáltalában nem örültek a Rákosi-rendszernek, azért ebben egyetértettek vele, hogy a magyar irodalomnak voltaképpen egyetlen fontos, sőt egyetlen iránya van, és az a: népies. Ez teljesen tarthatatlan, abszurd felfogás, gondolj vissza a fenti mondatokra, a *Nyugatra*, ahol vígan megfértek a legkülönbözőbb fajta irányzatú írók. Szó sincs róla: egyrészt csomó más nem népi és nem népies-jellegű irodalom is volt.

Most ebből az következne, a fenti különbségtétel szerint, hogy tehát az *Újhold* urbánus. Nem! Minket urbánusnak *neveznek*. Én a magam szándékai szerint nem vagyok sem népi, sem urbánus. Engem beletaszítottak – engem vagy minket, vagy a magunkfajtat – beletaszítottak ebbe az állapotba már a rákosizmus alatt is, akkor „rothadó burzsoá”-nak neveztek minket, és mind a mai napig mintegy pejoratív mondják, hogy „urbánus”. Továbbá olyan irányzatokat is urbánusnak hívnak *ma*, hogy egy nagyot ugorjak, és elérkeznek a mai napig, amelyekkel én magam semmiféle közösséget nem vállalok....

K.Á.: – Például?

N.N.Á.: – Például! Olyan, valóban tiszteletre méltó, kockázatot vállaló – nálunk jóval fiatalabb embereket, akik valaha Lukács György tanítványai voltak, és ma fősorakoznak egyes pártokban; és teljes joggal sorakoznak föl, mivelhogy kockáztattak azért, hogy lebomolják ez a párturalmi rendszer. Ezzel szemben még sokan közülük mind a mai napig magukon hordják a lukácsista gondolkodást, sőt egyesek ma is nagy, óriási tisztelettel szólnak Lukács Györgyről, és irányadónak tekintik Lukács véleményét a maguk számára. Ha tehát urbánus az, aki például Lukács véleményeit magával hozza vagy hordozza vagy kifejezi, akkor, köszönöm szépen, én abszolúte nem vagyok urbánus. Tehát én *ma* egyrészt nem szeretem a magyarságnak és a kereszténységnek azt a fajta demagógikus emlegetését, amiből nekem elegendő volt már a Horthy-rendszer alatt is, másrészt nem szeretem a lukácsista doktrínereket, illetőleg iszonyatosan veszélyesnek, önkényuralomra törőnek tartom, mert hiszen a Lukács ideológiájában nem az a legveszélyesebb, hogy mit mond a típusalkotásról, hanem az, hogy ezt a tankok hátáról gépfegyverrel hirdeti. Tehát az *egyeduralomra* való törést.

Akik ezt a személyiséget elfogadják irányadónak a maguk számára, még akkor is, ha – mint el szokták mondani, fölösleges itt nevet mondani, de úgyis tudod, hogy kikről beszélek én – el szokták mondani, hogy ők súlyos kritikával emlegetik Lukácsot, aki megfürdött a kor minden mocskában. Ha megfürdött a kor minden mocskában, akkor mitől olyan nagy-nagy ember – szeretném tudni? Mitől olyan irányadó az, amit ő az irodalomról mond? Én még azt is megengedem, hogy lehet, hogy ő kiváló filozófus, bár őszintén szólva kételyeim vannak efelől, mert egy ilyesfajta gondolkodásmód igazán érvényeset nem alkothat semmiféle szellemi területen, vagy nagyon ritkán alkothat, de mint irodalomtudós!... csodálkozva állok a hozzá nem értés ama hatalmas monumentuma előtt, ami az ő műve.

Képtelenségeket beszél Lukács. Képtelenségeket, abszurdumokat. Ő – mint ezt sokszor már mások is mondták, én azt képzeltem egy darabig, hogy a saját fejemtől jöttem rá, de aztán rájöttem, hogy mások is tudják –, ő fanatikus ember volt, aki az istenhit, a vallásosság fokán volt szocialista, marxista, kommunista, szadista – amit akarsz –, és ez teljesen lehetetlenné tette számára a „másság” belátását, hogy egy ma divatos politikai fordulattal fejezzem ki magamat. Tökéletesen lehetetlenné tette a megértést, a többféleség eltűrését, egy parancsuralmi rendszer volt az ő fejében, és ennek ő volt az inkvizítora. Természetesen azt szokták fölhozni mellette, hogy hiszen hányszor kellett önkritikát gyakorolnia. Igen, igen, de azért mégiscsak megmaradt..., hogy mennyire megmaradt, arra legfőbb példa a 60-as, 70-es évek. Mikor Lukács a Nagy Imre-kormányban kulturális miniszter lett, ezt mi kettősen fogadtuk. Egyrészt derűlátóan, hogy: „Nahát, milyen nagyszerű, akkor Lukács is megváltozik?!” Majd némi szkepticizmussal, hogy: „Uramisten, milyen irodalompolitika lesz az, aminek Lukács György a minisztere!” Hát tudod, ez az utóbbi vált be. Miután Lukács fölzárkózott Nagy Imre mellé és szerencsére megmenekült az első kivégzések alól, visszajött, majd visszafogadta az irodalmi élet – úgy értem, hogy a hatalom visszafogadta –, sajna, ugyanott folytatta, ahol abba se hagyta! Erre nézve meg kell nézni az ő 60-as, 70-es években írott cikkeit – most nem beszéllek ezekről a nagy filozófiai miskulanciákról, hogy esztétika, meg ez, meg az, nem az én dolgom, én nehezen viselem a Lukács stílusát, ami persze nem jelenti azt, hogy nem olvastam számtalan Lukácsot, egyrészt mert muszáj volt, másrészt meg az ember tájékozódik –, hogy amit mond, az csodálatosképpen változatlan maradt.

Erre nézve én hajlandó volnék arra is, hogy ha Lukács '56 által megváltozva és megtisztulva, mint olyan sokan, egy másfajta sípot fúj meg a saját gondolkodási lehetőségei közül, ha megváltozik, ha el tudja tűrni azt, hogy a magyar irodalom ilyen meg ilyen, sokféle, akkor én szó nélkül azt mondanám, hogy jó, odáig tartott egy Lukács-korszak,

azután következett egy másik – ez azonban sajnos nem következett. Ott van az a nagy interjúja épp az Eörsi Istvánnal, amelyben összefoglalja életművét, illetve Eörsi és Vezér Erzsébet is különféle felvilágosításokat kért tőle az életére vonatkozóan, ott abban is megtalálható a híres és megbotránkoztató André Chénier-féle példa: Nem hiszem, hogy ma egyetlen francia irodalomtörténész is kételkedne André Chénier helyében a francia irodalomban – mondja Lukács György. Helytelen volt tehát az, hogy a francia forradalom lefejeztette André Chénier-t? Nem volt helytelen, mert akkor az használt a forradalomnak. Kevés ennél cinikusabb kitétele van szellemi embernek. Mert, ha netán ezt gondolja, legalább ne mondja el! Elképesztő, hihetetlen! Szóval ez semmi mással nem magyarázható – nem..., nem cinizmus ez tőle, csak a fanatizmus és az inkvizítori magatartás, az inkvizíciós örült vallás alapján álló beszivárgó képtelenség, a cinizmus beszivárgása az inkvizícióba, a hitbe.

K.Á.: – A háttérbe szorított Lukács a hatvanas években mégis sok fiatalnak nyújtott olyan példát, és segített nekik egy olyasfajta filozófiai műveltséget szerezni, ami nekik, az akkori körülmények között, mindenképp érték volt.

N.N.Á.: – Igen. Nagyon helyes ez a megjegyzésed, mert ez valóban így van. Ez részben előny, részben hátrány.

Előny az, amit te mondtál, hogy egy csomó fiatalnak nyújtott filozófiai alapfogalmakat. Végre meghallhatták az első filozófiai fogalmakat: mi az az esszencia és mi az egzisztencia – bár attól tartok, hogy Lukács nem ment vissza Szent Tamásig (ezt viccnek szántam), legföljebb Hegelig. Tehát ilyen szempontból előny volt, hogy nyújtott bizonyos műveltség-anyagot.

Igen ám, de ugyanakkor hátrány is volt benne, mert ezek a fiatalok magukkal hordozták azt a tojáshejat, amiből kibújtak, tehát a lukácsista gondolkodásmódot, miközben ők teljesen mást mondanak és mást cselekesznek, és másfelé tartanak és tartottak. Még ma is lehet látni – hogy úgy mondjam – az átvészelt lukácsizmus bizonyos jegyeit vagy jeleit rajtuk. Egy pillanatig nem rovom föl annak a fiatalnak, aki megtanulta a megtanulhatót Lukácstól, ezt a tényt. De az emberi elme rugalmassága próbájának tartom azt, hogy rájőjön végre, hogy mi baj volt Lukáccsal. És ez – önmagában is mintegy korszakot – lezárja a lukácsizmus korszakát. Sok ilyen van! Sok ilyen van, és én ezeket egy pillanatig nem kárhoztatom, mert szegények mi a csudát tehettek volna, illetőleg örömmel látom, hogy ma legalább igyekeznek kibújni ebből a körből, amit ez a filozófiai és erőszakos fanatizmus jelentett, amelynek a legprominensebb képviselője Lukács.

K.Á.: – Térjünk vissza '56-hoz, hiszen eddig követtük nyomon az eseményeket: '56 után, a hatvanas, hetvenes években hogy látod, miképpen alakult az irodalom és a népi tábor helyzete?

N.N.Á.: – Sokan szokták mondani, hogy '56 után megváltoztak, fölrázódtak, megvilágosodtak. Ezt én magunkról, mint *Újholdról* egyáltalában nem mondhatom, mert mi nem ébredtünk fel '56-ban, mert el se aludtunk. Pillanatig nem volt semmiféle kétségünk afelől, hogy önkényuralomban élünk. Nekünk valahogy ez föltűnt, másoknak úgy látszik nem tűnt föl, hogy önkényuralomban élnek, és büszkén mondják, hogy „Én hittem benne!” Hát mit lehet erre mondani? A másik véglet, amelyik azt állítja, hogy „Én mindig tudtam!” – mondja cinikusan. Hát, gondolom magamban, akkor mért voltál főideológusa annak a rendszernek?

A hatvanas, hetvenes évek: a népi írók változatlanul az útítársi, illetőleg annál is nagyobb pozíciókban voltak a „puhuló diktatúrában”, a kádárizmusban, és változatlanul fönntartották azt a véleményüket, hogy nincs más irányzat, mint a népi irodalom, hogy tulajdonképpen a magyar irodalom népi irodalom.

Erre nézve nagyon érdekes irodalomtörténeti téma lesz majd az „illyéseskedésnek” a témája. Voltak „petőfieskedők” már az ötvenes években is, de a hatvanas, hetvenes évek-

ben tele volt az egész magyar irodalom az illyéseskedőkkel. Ezek között voltak tehetségesek olykor-olykor, teljesen tehetségtelenek, de akik nyilvánvalóan Illyésnek az epigonjai.

Föllépett viszont már az ötvenes években is a szürrealista népieknek a csoportja, de a szürrealizmusuk csak a hatvanas, hetvenesekben bontakozott ki. Ők abban különböznek az idősebb népiektől, hogy nekik sohasem is volt ilyen tisztességi-korszakuk, mint az idős népieknek a húszas, harmincas, negyvenes években, amikor valóban nagyon nagy és komoly erkölcsi szerepet játszottak a magyar irodalomban, társadalomban és politikában.

K.Á.: – A szürrealistákat kit értesz? Nagy Lászlóra, Juhászra gondolsz?

N.N.Á.: – Mondjuk! Nekik is van egy nagy epigonizmusuk: mérhetetlen sok fiatal író vagy költőt befolyásoltak. Itt van egy érdekes dolog – de ehhez hozzászólni, azt hiszem nem az én feladatom –, hogy egy idő óta, úgy a hetvenes évek közepe óta, a népiek megtagadták Juhászt, mint észrevehetted, és elfordultak tőle. Hogy ez miért van, ezt nem tudom, gondolom személyes okokból, mert túlságosan erős hatalmat gyakorolt fölöttük.

Nem fordultak el viszont Nagy Lászlótól. Szögezzük le: mind a két ember tehetséges, de mind a kettő szerintem eltorzult költő. Ennek a torzulásnak a mértékét – mint költő, költészetről beszélnek –, ennek a torzulásnak a mértékét mindegyiknél másképp lehet megítélni, és hogy mi marad fenn az aranymosó szitán, hogyha az ő műveiket oda behelyezzük, annak a megállapítása nem az én dolgom. Bizonyos, hogy nem jelentenek olyan sokat, mint ezzel a politikával megtűzdelt, irtózatosan magasra emelt trónusuk jelent még ma is a magyar irodalomban, de természetesen kettőjük közül én is Nagy Lászlóra szavazok.

K.Á.: – Csoóri Sándor?

N.N.Á.: – Csoórit én nagyon szerettem – most a személyére gondolok, meg a költészetére is, a műveire. Csoóri volt egyike azon elsőeknek, akik fölébredtek '56 után, mert ő is parasztyerek volt. Gondold meg: 18 éves parasztyereket kiemelnek a környezetéből, kollégiumba teszik, taníttatják, minden tehetségét igyekeznek kifejleszteni, és pillanatokon belül az ország legnagyobb hírnevű írói között találja magát. És ő maga is óriási tekintélyt élvez a hatalom okán. Hát hogyne szédülne meg! Hát hogyne volna híve annak a rendszernek, hogyne érezné úgy, hogy őt mint parasztot is – tehát mint egy osztálynak a képviselőjét is – fölemelték. Én tökéletesen megértem, hogy valaki ezen az alapon egy darabig azonosult a rákosizmussal – egy darabig. De, hogy meddig tart ez az „egy darabig” – azt mindenkinél, egyenként kell latra vetni. Ahogy ezt nem mondtam az öreg népi-csoportnál, de ott is megjegyzem: egyenként kell latra vetni. Egyenként. Illyés Gyulát nem lehet avval egyszerűen elintézni, amit én most mondtam, tehát hogy rendkívül helytelen volt az, hogy ő kezét fogott a rákosizmussal, és ezzel magával húzott rengeteg író, nemcsak a népieket. Akkor, mivelhogy Illyés Gyula annyi rezsimnek volt az írófejedelme, az ő tekintélye rendkívül kiemelkedő volt. Tehát az ő példája állandó követőkre talált. De én nem hiszem, hogy egyszerűen azért tette, mert hatalomra vagy tekintélyre vágyott. Volt neki. Azt gondolom – az ő esetében és mások esetében is –, hogy a hatalomnak nagyon nagy szüksége volt a népiesekre, és ez teljesen áll az ötvenes, hatvanas, hetvenes évekre, mint mindig: hogy őt mintegy legitimálja az a népi csoport itt helyben, Magyarországon. Erre kellett, ez volt a Révainak a koncepciója – mármint a gonosz Révaira gondolok, mert annyi Révay József volt itt, és főleg Révai. Tehát én valószínűnek tartom, hogy: (amit nem tudhatunk) igen súlyos kényszereket alkalmaztak velük szemben, olyanokat, amelyeket velünk szemben, fiatalabbakkal és ismeretlenekkel szemben nem alkalmaztak, mert mi nem voltunk fontosak. A népiek, egy Illyés Gyula, az rettenetesen fontos volt és megnyerendő, kényszer és mézesmadzag által is, tehát nem tudhattuk, hogy ott mennyi mindennek álltak ellent, miközben mi mindennek nem álltunk ellent – ezt majd szépen ki kell nyomozni, világossá kell tenni.

Ez is hozzátartozik ahhoz a képhez, amely az én szempontomból és a néma, a volt né-

ma magyar irodalom szempontjából nagyon negatív. Tehát meg kell keresni az ő mentéseiket és főleg magyarázataikat, azokat a magyarázatokat, amelyek az ő magatartásukat – legalábbis – érthetővé teszik.

K.Á.: – Déry és Vas István szerepét hogyan ítéled meg?

N.N.Á.: – Hát kérek, ők speciális szerepet játszottak. Mind a ketten régi kommunisták voltak, tehát úgy értem, hogy a két háború között is. Hogy Vas Pista meddig és hogy volt kommunista, az kiderül az önéletrajzából meg ebből-abból. Szóval volt egy olyan kapcsolatuk speciálisan a kommunizmussal, nem csak a baloldallal – mert most már tudjuk, hogy baloldal hányféle van. Tehát a szó háború előtti értelmében vett baloldalt és kommunizmust értek most, ők ezzel kapcsolatban voltak, sőt tagjai is voltak – azt hiszem – a földalatti kommunista pártnak. Ez tökéletesen érthető, ezt erkölcsileg nemhogy főlróni nem szabad, nevetségesnek tartom az ilyet, hanem még tisztelni is lehet. Hiszen nagy kockázatot vállaltak. Miért? A kismizmizettekért. Hogy lehetetlen az, hogy a paraszt meg a munkás és az összes többi olyan életszínvonalon éljen, mint ahogy élt. Ennek viszont következményei voltak: Déryt teljesen beszippantották a pártba, Vas István ennek jobban ellenállt, neki nagyon komplikált, bonyolult életútja volt. Ő – de persze Déry is – elég hamar rájött, hogy két pénz, hány pénz, és erősen benne volt '56-ban. Déryt utána lecsukták, mikor kijött, hála Istennek aztán megengedték neki, hogy írjon, és akkor tudott is műveket létrehozni. Ezzel párhuzamosítható, de nem teljesen azonos Vas István útja is. Vas Istvánnak nagyon jó és közeli barátai voltak az ifjú szürreál-népiek és a többiek, és – hogy is mondjam csak – ezek révén tartotta magát valahogy, mivelhogy azok a hatalomban voltak, valahogy úgy egyensúlyozta magát.

K.Á.: – Elérkezünk a nyolcvanas évekig. A népi és urbánus szárny, sőt mondhatom úgy, hogy a magyar irodalom képviselőinek döntő többsége, az Írószövetségen belül is, egyre egységesebben lép föl a hatalommal szemben.

N.N.Á.: – Igen, így látom én is. Amikor egyszerre csak valami módon lassacskán lehetővé vált – elsősorban Gorbacsovval –, hogy változások álljanak be, akkor a magyar irodalom is hirtelen egységeseedett, és az Írószövetség egy politikai fórummá vált, az volt a politikai megnyilatkozás lehetősége. A '86-os kongresszus után majdnem teljesen betiltották a szövetséget; ott küzdöttek voltaképpen olyan dolgokért, amelyeket ma pártok célkitűzéseiként látunk viszont. Akkor is jelen volt – illetőleg látszódtott –, hogy vannak itten különbségek, csak nem volt olyan fontos, mert mindennél fontosabb volt, hogy az önkényuralmat, ha lehet, segítsük vagy segítsék az írók lebontani.

Én magam ezekben a vitákban igen kevésbé vettem részt, mégpedig azért, mert eléggé világosan látszott ott is ez a kétféleség: egyrészt, amiből aztán az MDF lett – másrészt, amiből az SZDSZ. Az MDF-től engem távol tartott a fent említett népiesnek az ilyenfajta magyarázata, az SZDSZ-től távol tartott ez a fajta lukácsista beütés. De eszem ágában sem volt olyan értelemben egyetlenegy szalmaszálat sem keresztbe tenni ellenük, hogy mindnyájan együtt igenis, azt óhajtjuk, hogy ne legyen önkényuralom Magyarországon: ebben aztán teljesen egyetértettem velük.

K.Á.: – Ez az egység sajnos megbomlott, mostanra pedig kiéleződtek az ellentétek.

N.N.Á.: – Számomra ez nagyon fájdalmas dolog, nagyon fájdalmas. Úgy reménykedik, mindig reménykedik az ember, az ilyen vén tulok is, mint én: reménykedtünk benne, hogy most már aztán tényleg nem lesz többé szó erről a népies-urbánus hülyeségről. És bizonyos politikus hajlamú írók – az egy képzelt anekdota részemről, hogy nem akarom megnevezni őket –, hogy együtt ülök X-szel és Y-nal, az egyik az egyik tábor, a népies tábor képviselője, a másik a nem-népiesé, és azt mondom nekik, hogy végeredményben mért vitáznak ők egymással és mért néznek ki engem ebből a dologból – az „engem” itt nem egyes szám első személy –, hiszen tulajdonképpen jóban is lehetnénk, csak egy dologról van szó: kérve kérem, bocsássák meg nekem azt, hogy nem voltam

sem fasiszta, sem sztalinista. Hogy énnekem mit kellene megbocsátanom nekik, azt én már rég el is felejtettem. Én megbocsátottam. Csak ők bocsássák meg e két nagy hibámat.

Sajnos kiélesedtek bizonyos dolgok, és nagyon kellemetlen, csúnya, nem méltó módon élesedtek ki.

K.Á.: – Hogy érted azt, hogy „nem méltó” módon?

N.N.Á.: – Vitázni lehet, természetesen, és mindenkinek lehet valamilyen véleménye, de ahhoz egy bizonyos színvonal kell, akkor méltó a vita. De hogyha egymásra azt kiabáljuk, hogy te ilyen-olyan, meg te amolyan, meg emilyen, az nem vita, alantas kisstílű civakodás, másrészt életveszélyes tánc egy puskaporos hordó tetején – ahogy mondani szokták – égő fáklával. Vigyázzunk vele!

K.Á.: – Irodalom és politika kapcsán a faji előítéletek is előtérbe kerültek, és ez más szintre helyezi a meglévő problémákat.

N.N.Á.: – Igen. Mindenesetre talán fölösleges mondanom, hogy én abszolúte nem álok sem osztály, sem faji alapon, hogy Babits Mihályt kopírozzam. Mind a kettő számomra teljesen visszatetsző és felnőtt emberhez méltatlan álláspont. El kell mondanom, hogy mind a kettő – miután az úgynevezett *megvalósult* kommunizmus olyan volt, amilyen volt. Mert a *kezdeti*, Horthy-korszakbeli, a még elnyomott kommunizmusnak voltak hívei – ez ugyan egy kis kitérő, bocsáss meg – Oxfordban épp úgy, mint a spanyol háborúban vagy az amerikai egyetemeken. Hiszen tudod, egész költői csoportok mentek el Spanyolországba. Ennek az az oka, amit Bibó úgy fejezett ki, hogy a kommunizmusnak megvolt a maga elemi erkölcsi feszítőereje az eszmerendszerében, mert az elesettekért küzdött. Hogy aztán *mi* lett belőle mint megvalósulás, azt tudjuk, az más káposzta, tehát két külön dolog. Mint ahogy nem lehet fölronni József Attilának, hogy kommunista volt – a párt aztán ki is zárta. Ha egy Istentől, embertől elhagyatott, szegény proletárgyerek kommunista a 30-as években, azt nem lehet számon kérni, nevetséges fölronni. Azért mondom, mert már rettegtem, ezekben a hülye civakodásokban és helytelen helyretevésekben, hogy majd megfosztják József Attilát a költészet napjától, illetve a költészet napját József Attilától, merthogy kommunista volt, mert már ilyen is van. Ugyanis teli szájjal antikommunisták azok, akik kommunisták vagy majdnem azok voltak – ezt is visszatetszőnek tartom.

Ugyanígy véghetetlen visszatetszőnek tartom a faji ideológiának a fölelevenítését, néha igazán megbecsült és azelőtt tisztos szájakról, ez fájdalmas nekem.

K.Á.: – A beszélgetésben elérkeztünk a mai napig, amikor is a lapokban megjelent száz magyar független értelmiségi aláírásával egy nyilatkozat, amelyiknek egyik kiváltó oka Csoóri Sándor *Nappali hold* című írása. Szeptember elején a *Hitel*ben publikálta a magyar értelmiségi körökben megdöbbenést kiváltó cikkét, melyben faji alapon mond ítéletet és ezen az alapon rekesztene ki embereket a magyar politikai életből. Ezzel kapcsolatban jelent meg egy nyilatkozat, általános elvi állásfoglalásként, illetve valamelyest erre válaszként. Aláírói között te is szerepelsz.

N.N.Á.: – Nem teljesen pontos, hogy „erre való válaszként”, mert már voltak mindenféle antiszemita és egyéb faji és kirekesztő megnyilvánulások, mint tudod, az elmúlt hónapok alatt, és minthogyha meg is sűrűsödtek volna, főleg a választási kampányok és egyébek idején. Ami engem illet: Csoórinak ez a megnyilatkozása megdöbbenést valóban, egészen elámultam, elbámultam, egy pillanatig nem gondoltam. Csoórit én nagyon rokonszenvesnek tartottam, mindig szerettem és majdhogynem példaszerűnek tartottam a magatartását, például faji ügyekben is. De mindenféleképpen azok közé tartozott, akik '56 után a legisleghamarabb ébredtek föl a népiek közül arra, hogy bizony itt pártállam volt és van, és ez ellen valamit tenni kell, ebben a dologban nagyon szépen kiállt, kockázatot vállalt satöbbi. Egész egyénisége olyan rokonszenves, szerettem Csoórit és szeretem. Nem tudok mit mondani, megdöbbenő volt.

Szerencsétlen ez az egész ügy. Kimondhatatlanul szerencsétlen, egyrészt azért, mert az emberek – nemcsak én – más se gondolta volna, hogy Csoóri ilyen nyilatkozatot tesz, másrészt nagyon politikátlan. Én, aki nem vagyok politikus, én adjak bölcs tanácsokat a politizálóknak?! Nem tudják azt, hogy ezzel mennyit ártnak? Először is a helybéli, nagyon sok mindennel megsebzett, maradék, kicsiny zsidóságunknak. Másodsor: a határon túli magyaroknak, akiket „zsidókként” kezelnek – idézőjelbe mondom a szót –, kirekesztendő kisebbségként kezelnek, és milyen rossz képet mutat ezzel Magyarország az olyannyira óhajtott és vágyott Európa felé is. Szóval mindenféleképpen szerencsétlen, kétségbeejtő, elszomorító dolog.

Ami pedig ezt a mai megnyilatkozást illeti: száz független értelmiségi levele. Aláírtam persze, bár gondolkoztam rajta, hogy vajon ez-é a leghelyesebb dolog, de betegségekben, fáradtságomban nem tudtam jobb szikrát kicsiholni agyamból. Tehát helyesnek tartom, hogy aláírtam, mert tényleg mindenféle kirekesztés ellen vagyok. A nyilatkozatot, azt hiszem, Göncz Árpádnak mint köztársasági elnöknek fogják átadni.

Ami ezt az egész szerencsétlen dolgot, ezt a zsidókérdést illeti: *kimondhatatlanul* elszomorító, hogy ez még mindig elő tud jönni, és szerintem csak azért jöhet elő, mert nem történt meg ama bizonyos erkölcsi, nemzeti megtisztulás a zsidókérdéssel kapcsolatban, amit Bibó már szükségesnek tartott 1947-48-ban, és leszögezte, hogy afféle lelkiismeretvizsgálatra és tisztázásra szükség van. De a Rákosi-korszakban lefedték ezeket a kérdéseket, meghamisították, illetve nem is lehetett róluk szó. Most íme, ilyen rettenetes, visszataszító és érthetetlen virulenciával föl-fölfakadnak. Hihetetlennek és egészségtelennek tartom. Mivel amúgy sem egészséges a magyar társadalom másban sem, bár nagyot léptünk előre azzal, hogy most sikerült lebontani a pártállamot, de ezer bajunk, anyagi, gondolati satöbbi, satöbbi bajunk van, és ezek közé tartozik, ezek közé a súlyos gondok közé tartozik például a faji megkülönböztetés is. Minden erővel afelé a lelki egészség felé kellene törekedni, amint Bibó is mondogatta.

K.Á.: – Van-e valamilyen irány, amiben a kibontakozást látod? Miben reménykedsz?

N.N.Á.: – Én? Abban reménykedem, mint bárki más, hogy minél hamarabb essünk túl ezen az átmeneti korszakon. Persze mindig, minden demokráciában, a legjobban működőben is vannak rettenetes megnyilvánulások, lásd Franciaországban meggyaláznak egy zsidó temetőt. Igaz, hogy a társadalom és a *kormány* is tiltakozik ellene, emlékszel? Nem is olyan régen volt.

K.Á.: – Igen.

N.N.Á.: – Mindenütt vannak ilyen lehetetlenségek, de nálunk ezek azért esnek súlyosabban a latba – hogy ismétljem magam –, mert a társadalom egésze nem eléggé egészséges még. Nem is csoda, hiszen most lábadozunk az önkényuralomból, és most keressük a formákat, az utakat és a *lényegeket*: a lelki megtisztulás és átfordulás lehetőségét a belső demokrácia felé is.

Én csak abban bizakodom, hogy az átmenet lehetőleg minél rövidebb legyen, és végül valahogy sikerüljön létrehozni egy ép, működőképes demokráciát.

K.Á.: – Köszönöm szépen a beszélgetést.

1990. október 3.

# A tárt szárnyú lepke

(II.)

2.

Ébredés? Úgy folyik el az idő, mint az olaj.

Beszélni? Valakinek?

És nem is kétségbeesés ez, nem, sokkal inkább visszavonhatatlan bizonyosság: hogy mindaz, amit magamban előre kitalálok, jó érzésemben akár szóról szóra vagy csak mellékesen, de határozott szavakban, ha megkísérelném elmondani, legalábbis száraznak, zagyvának, de mindenekelőtt hiányosnak hatna, még ha az eredeti leleményből mitsem felejtének is, igen, bármennyire félek is és bármennyire is vágyom rá, lemondásra kényszerülök, vaktában, csupán a véletlenre bízva ragadok ki valamit az áradatból, csak épp belenyúlok, és ez a szerzemény aztán semmi ahhoz a bőséghez képest, amelyben élt, képtelen rá, hogy ezt a bőséget odavonzza, és ezért ócska és zavaró, hasztalanul csalogat, nem maradhat más értelme, mint hogy tudatosodik mindaz a változás, mely körülveszi, s melynek alá vagyok vetve, a változás, amit természetesnek hihetnék, de öntudatlanul mégis tagadok, a változás, ami így megörökítve immár bizonyíték is,

hogy ez a jobb kéz ugyanúgy mozgott, mint ma, s a félálom ugyanúgy félálom volt, mint most, s benne is élt a remény, hogy az áttekintésből, az emlékezésből, ha más nem, legalább a belátás összerakodott okossága, tudása megszülethet.

A részvét?

Hogy feledhessek és emlékezhessenek, és főleg, hogy a tudás, az én tudásom is elhitesse önnönmagával: akár valami örökmozgó, amin fényes acélgolyók görögnek újra és újra vissza az ellensúlyos kis vastájkába, alápottyannak, hogy aztán nekiindulhassanak megint, igen, ehhez hasonlatosan én sem tehetek mást, mint hiszek önnön elveszítetetlen sebességemben, hiszek, de legalábbis reménykedem.

Mintha esne az eső,

meg-megrezzen az ablak, távoli pergés, ilyenkor leszorul a füst, a korom, a bűz a város házai közé, fojtóan sűrű, barna lesz a levegő, mintha alulról szivárogná, a csatornákból, a pincenyílásokból, persze ezt nem hihetem komolyan: úgy folyik el az idő, mint az olaj,

és azt gondolom:

néha mintha sétálni mennék az esőben,

lassan öltözve fel, nincs miért sietnem, körülnézek a bútorokon, a polcról leveszem a ceruzát, nem mintha értelmét gondolnám, mégis bejelölöm az újabb nyomokat, talán naptárnak is használhatnám, jutott már az eszembe ez is, talán mosolyoghatnék is rajta,

aztán ki az esőbe, fúj a szél is, gondolkodom, merre induljak,  
a templomkert, a metró felé, üres a piac, a kofák ponyvákat terítettek a ládákra, kis tócsák, a téren csak a szél lökdösi a hintákat, a levelek, mint nagy, sárga és zöld lepkék,

a paplak előtt püspöklilára mázolt mikrobusz, felirat az oldalán, katolikus kegyeleti tárgyak nagykereskedése, alacsony, borostás férfi kapkodja elő sietve a dobozokat, az ajtót vissza sem zárja, görnyedten szalad be az eső elől, de aztán megint jön, újabb dobozt visz, nem is görnyedt, látom, csaknem púpos, mintha álló helyében is ugrásra készülődne, a dobozt magához öleli, a kövérkés testű, fiatal pap az ajtóban állva nézi, félrelép, ahogy a cipekedő melléér, az pedig oldalazva próbál bejutni a keskeny, félszárnyú ajtón, de fennakad, egy pillanatig se előre, se hátra nem mozdulhat, mert a melle előtt a doboz szorítja, hátul pedig a púpa feszül a félfának, a pap is mozdulatlan, a férfi is, csak az eső szemetel, és hirtelen a szél nagy döntéssel betaszítja a mikrobusz nyitva hagyott ajtaját, a púpos megrántja a dobozt, a keménypapír furcsán száraz, recsegő hanggal enged, már benn is van, ledobog a lépcsőn,

a pap néz utána mozdulatlanul, aztán felemeli a kezét, és fáradtan, lassú mozdulattal hátrasimítja a haját.

Esik az eső,

arra gondolok, hány napja is figyelem már a bútorokat, hány napja húzkom ezeket a vonalkákat, eleinte szinte félve, majd egészen rémülten, ma pedig már szinte csak engedelmeskedve a megszokásnak,

emlékszem, amikor először támadt az az érzésem, hogy a távollétemben, amíg a biztosítóban voltam, vagy az alvásom ideje alatt, nem is tudom, de éreztem: valaki járhatott a szobámban, rögtön a rácsokra néztem, persze érintetlenek voltak, aztán kimentem az ajtóhoz, de a zárban volt a kulcs, a biztonsági acélrúd sem moccan, s érintetlenül lógott a biztonsági lánc is, ide senki nem jöhetett be, visszamentem, és az ágyra heverve az elmúlt napon próbáltam gondolkodni, de ettől csak még kínzóbb és még félretolhatóbb lett a sejtés, hogy valami, ami a szándékomon kívül álló, megváltozott itt, körülöttem, mintha valaki lesne rám, rezzenéstelen, nem lankadó figyelemmel, felültem újra és mit tehettem?, én is figyeltem, mintha a tárgyak, a bútorok adhatnának választ, néztem az üveges szekrényt, a polcot, az ágy párnahuzattal behúzott rézgombjait, aztán, nem, ez érthetetlen, megint az üveges szekrényt, s közben egyre bizonyosabban tudtam, hogy valamiképpen ez a nagy, barnára festett szekrény nem ugyanazon a helyen áll, mint ahol az elalvásom idején,

igen, határozottan láttam, hogy távolabbra csúszott a polctól, nem sokat, talán ha egy, esetleg két centit mozdulhatott el, mégsem lehetett már nem észrevenni a két bútor között támadt rést, érthetetlen, gondoltam, bár semmi kétség nem volt bennem, tudtam, létezik racionális magyarázat, még ha rejtettsége folytán most még föl sem merülhet, s közben mindegyre arra gondoltam: hiszen alig egy órát alhattam csak, igen, alig valamivel többet, néztem a polcon ketyegő órára, és mégis, mintha ez valamiképpen közelebb vihetne a megoldáshoz, mintha nem tudnám, hogy oly nyilvánvalóan másfelé kellene elindulnom;

hogy földrengés lehetett volna, azt elvettem, hiszen azt is pontosan láttam, hogy csak és egyedül az üveges szekrény mozdult odébb,

szép szekrény, büszke vagyok rá, hogy az enyém, könyvesszekrényként használhatták valaha, én a ruháimat tartom benne, az üvegre belülről kis függönykét akasztottam, most ruhásszekrény tehát, de még így is olyan súlyos, én bizonyosan nem tudnám eltolni,

ekkor támadt az ötletem,

a fekete ceruzával jól láthatóan körberajzoltam a szekrény lábait, vastagon körbehúztam, mintha ezekkel a vonalakkal a parkettra rögzíthetném a vaskos falábakat,

ez csak egy pillanatig futott át bennem, mégis jó érzés volt, és ahogy végeztem, felegyenesedtem: négy fekete téglalap, pontosan illeszkedve a lábakhoz, igen, valamiképpen befejezett volt és majdhogynem természetesnek hatott.

De másnap, reggel, amikor izzadt tarkóval felkeltem, és a függönyt félrehúzáva utat engedtem a sárgás őszi fénynek, kinyitottam az ablakot, s a rácson át felnéztem a világoskék égre, körben a fonnyadó falevelekre; a közlekedési villanylámpánál autók dudáltak, mint mindig, ha valamelyik késlekedve fordult be a szűkebb mellékutcára, s a mögötte állók a türelmüket vesztve így akarták megsürgetni; a piacnál szürke IFA-teherautó állt, egy férfi faládákat dobált le a nyitott platóról, komótos, kimért mozdulatokkal, mit sem törődve az aszfalra zuhanó ládák csattanásaival, a lécek reccsenéseivel, a felcsapódó porral;

visszafordultam az ágy felé, s rögtön láttam, hogy a szekrény lábai már rácsúsztak az általam rajzolt fekete téglalapokra,

igen, a szekrény elmozdult az ajtó felé, úgy, hogy mind a négy láb éppen csak a téglalapok egy-egy oldalát takarta el, s így persze keskeny kis parkettacsíkot szabadított fel a másik oldalon,

talán az is lehet,

jutott hirtelen az eszembe, s gyorsan, nem tagadom, szinte menekülésszerű óvatossággal ellépve a szekrény mellett egy pohár vizet hoztam a konyhából, a parkettra állítottam, de, amennyire csak megítélhettem, a víz moccsatlanul, s főképp: a parkett és a szekrény alsó deszkájával párhuzamos vonalat alkotva állt,

vagyis a talaj nem lejt, állapítottam meg, másfajta magyarázat kell, másfajta, de magyarázat,

közben öltözködni kezdtem, nem engedhettem meg magamnak a késést, nyolc órakor van a nyitás, nekem hét negyvenötre már ott kell ülnöm az acélrudak mögött, az üveglablaknál, a politúros asztalnál, igen, már így is sietnem kell,

mégis visszaléptem, letérdeltem, de most nem rajzoltam körbe a lábakat, csak az ajtó felőli oldalra húztam egy-egy jól látható, vastag vonalat, s a ceruzát is otthagytam, egészen a szekrény mellett, mintha ezzel fogva tarthatnám, mint ha ezzel fogva tarthatnék valamit.

Ha esik az eső, a szél erre hozza a folyó szagát, s néha, hullámokban, fojtón, mégis kesernyésen mindent kitöröl egy másfajta szag, kint, a metró fölötti főúton van az a gyár, vagy üzem?, talán így pontosabb, nem is tudom, lehet, hogy ez itt már az utolsó,

nem mintha hinnék az effajta történeteknek, nem, vagy hogy fontosnak tarthatnám őket,

fekszem az ágyon,

hogy volt idő, amikor a városból kivezető úton egymás mellett sorakoztak a

gyárok, s a kék buszokkal, a csőrömpölő sárga villamossal hajnalonként munkások százai jöttek a város felől, hogy nyolc órán át kiszolgálják a gépeket, nem tudom hány év, aztán bulldózerekkel söpörték le a gyárok mögötti házakat, és lakótelepet építettek, háromemeletes, csúcsos tetejű házakat, szökőkutat, a kőpárkányon üregesen kongó, hatalmas bronzalakokkal, fákat ültettek; s a fehér ablakos lakásokba emberek költöztek, férfiak és nők, akik hajnalonként gyalog vágta át a házak közti parkokon, szürkéskek zubbonyban, a kezükben csatos, fogantyús bőrtáskával mentek a gyárkapuig, s délután, amikor már átadták a gépeket a következő nyolc órán át szolgáloknak, hazafelé sétálva megálltak a patakparti házsor földszintjén nyitott, teraszos étteremnél, leültek a piros, sárga, zöld bádogasztalokhoz, leültek a farácsos székekre, és üvegkorsóból sört ittak, mígnem eltelet a délután, hogy fehér ingben lehessen visszajönni, látni a gömblámpák felkapcsolását, hallgatni a tangoharmonikás zenekart, sűrű, barna színű égetett szesszel felbőfögtetni a komlószagú sör ízét, kísértelni a patakpart bokrai közé, hanyatt feküdni a fűvön, a csillagokat nézni, és hallgatni a gyárok felől a földet rázkódtató gépek dübörgését, nem is fontos, hogy így volt-e, nem,

addig, hogy egy hajnalban a parkon átvágó munkások a patakban, mintha csak a mosásra váró fehér ing dagadna, egy férfit találtak, barna arcán a meglepetés, a keze, akár a gépeken a bőrfogantyúk, a mellén nyitott sebet halovány rózsaszínre mosta a víz;

még aznap gömbölyű hátú rendőrautók érkeztek az étterem elé, másnapra az asztalokat és a székeket a fehér kabátos pincérek egymásra hányták, s felrakták a járdára kanyarodó hosszú orrú teherautóra, az üveges ajtóra rácsot húztak és elmentek, de a házak maradtak, s hajnalonta a munkások csak átvágtak a parkokon, a gyárkapuk felé,

és közben nem beszélt senki, de senki,

aztán egy napon óriási gépek zárták le a villamossíneket, s a városból kivezető hosszú, macskaköves út alá alagutat fúrtak, beton és acél lyukat, ahol a kék metrószerelvények lámpái végigsöprik a bordás falakat,

nyitott platós teherautók hordták el a felszedett macskakövek piramisait, s az utat a sárga aszfaltozógépek végigterítették, a gyárok pedig kiürültek, a törtött ablakokból kifújta a rongyokat a szél,

a házak közt összenőttek a fák és a bokrok, a patakparton kiépített kutya-futtató, fontos, vagy nem,

és most itt van ez a ház is, és ebben a házban itt vagyok én,

persze ebben nincsen sem szomorúság, sem öröm, csak éppen ahogy a szél kisöpri hajnalonként a párát, a ködöt,

és nem, nem is hiszek én az efféléknek, hiszen ha minden történetet meghallgatnék, akár ne is legyenek rácsok, se ott, a biztosítóban, se itt, az ablakon,

nekem minden történet olyan, mint egy álmatlan éjszaka: az elalvás, s alig egy óra múltán az ébredés, riadtan, mintha egy rossz lukba dugtam volna a fejem, éberem, akárha egyáltalán nem aludtam volna, csak valami vékony hártya alatt, de még előttem az elalvás munkája,

a gyárok?, ugyan,

talán csak ez maradt, ez az utolsó,

és reggelente is, nemegyszer látom a pótkocsis, csukott kamionokat, ahogy

lassan fordulnak be az udvarára, s mellettük, a másik sorban pedig már az elkészült, bedobozolt gyógyszereket pakolják föl, nagy, átlátszó nejlonzsákokat, teli a kisajtolásra váró, kék szirmú virágokkal, s aztán az apró fiolák ezrei, a sárgás olaj, egyszerre mozdulva, óvatosan, kesernyés, kissé fojtó szag, mint a vadgesztenye illata,

Müllerné szerint már csak ezért sem lehetne könnyű eladni ezeket a lakásokat, ha valaki éppen el akarna költözni innen, elég, ha erre fordul a szél, és a vevő máris tudja, nem ezt kereste, már ha keresni akart valamit egyáltalán.

Az utolsó gyár.

Csakhogy engem nem zavar, egyik szag olyan, mint a másik, kivéve, ha ember szaga,

kivéve,

mert az már a metró lépcsőlejárataánál megcsap, fullasztó és undorító, mint azok a testek, amik a ruhákba gyömöszölve párlódnak odalenn, rázkódnak és billegnek, és közben minduntalan egymáshoz érnek,

nem, nem mondanám, hogy én nem szeretem az embereket, hiszen van úgy, hogy jólesik elnézmem egyet-egyét!

például valamelyik napon, reggel, azt a fiatal nőt is, aki velem szemben ült, kihúzott derékka, egymásra kulcsolt lábakkal, szorosan a törzséhez, a derekára szorított könyökkel, igen, úgy ült ott, mintha erőszakkal is összezárná a testét, mintha maga szorítaná össze önmagát, ám közben az arca meghazudtolta ezt a fegyelmet, mert nem leplezte az érdeklődését, sőt nyíltan és gátlástalanul vizsgálta az én arcomat, s akár azt is hihettem volna, hogy gúnyolódik, igaz, azt is, hogy mintha nekem mosolyogna, s ez a mosoly mind furcsább lett, ahogy a szerelvény zakatolni kezdett, mert a nő erős, telt mellei, amiket valahogy ezideig nem vettem észre, mintha feléledtek volna a vékonyka fehér ing alatt, a zökkenésekre és döccenésekre rázkódni kezdtek, a mozgásukkal és eleveenségükkel újra és újra magukhoz vonzották a tekintetemet, miközben egyre nyilvánvalóbb lett a nő mosolya is, olyannyira, hogy tudtam, nagyon is tisztában van a mellei mozgásával, azzal, milyen hatást tesz ezzel rám, de mindez a legkevésbé sem zavarja, talán még élvezetet is okoz neki, sőt, jutott az eszembe, ez az egész szinte természetellenes fegyelem, a test, az izmok megfeszítése, talán ez sem szolgál mást, mint az én foglyulejtésemet, a megalázást, ahogy a teste ily könnyedén aláveti az én testemet, a tudást, ami tetszése szerint előcsalogathatja az ösztöneimet, a magabiztosságot, amivel rám mosolyoghat, de bármennyire is értettem ezt, mégis képtelen voltam megtörni a hatást, képtelen voltam szabadulni, miközben a metró lassítani kezdett, majd fékezett, s ahogy az ajtók csattanva szétnyíltak, a fiatal nő hirtelen fölállt, két könnyű lépéssel kiugrott a vagonból és a mozgólépcső felé indult;

igen, gondoltam, ezalatt a két perc alatt tökéletesen megismertem a testét, mégis idegen maradt, idegenebb, mintha akár csak egy ujjal is a szoknyájához értem volna, idegen.

A félálom: ébredés és álmodás, nem, nem álmodás, csak alvás, mint az olaj, lassan, görögve, gömbölyűen, puhán.

A fényhasábok: az árnyékok hiánya.

És az is, hogy milyen hirtelen száradnak el a virágok a bejárat melletti ágyásokban!

Az apró, pirosra festett fejű karócskák, köztük műanyag zsinórok, színes kis szalagok, így kerítik körbe a házfal és az úttest menti járda közti keskeny föld-sávokat: kora tavasztól reggelente látom, ahogy egy kövérkés, idős férfi kikapolja a szerszámaikat a fa tövéhez, a gereblyét, a háromszögletű kis kapát és a sárka, hosszúcsövű műanyag öntözőkannát, a fején ezüstzsinóros, simléderes sapka, tavasztól a nyár végéig, és aztán most, szeptember végén már csak az ablakon kihajolva nézi, hogyan barnulnak sorra a levelek.

Kétnaponta járok le a boltba, nem kell sok,

az ebédet úgyis a biztosítóban eszem meg, szürke műanyag tálca, kék szegélyes tányérok,

az egyfűlű kosár vagy a piros, műanyag háló, négyszer kilenc lépcső le az utcáig, négy lámpaoszlopnyi a boltig, oszloptól oszlopig ötven lépés, ha rámköszönnek, visszaköszönök, de beszélgetni nem kell, fehér köpenyben az eladók, csak a hentespultnál férfi, nagydarab, hurkás ujjú, kopaszodó, hosszú körmei alatt sötét szegély, meg tud vajon a hús feketedni?, teli marokkal nyúl a kampókon lógó húshoz, szinte átöleli őket, de még a hűtőpultban száradó szalámikat és kolbászokat is úgy, nyitott tenyérrel simítja végig, mint akinek a nyers bőr és hús érintése örömet okoz,

tej, kenyér, vaj, a pénztárnál még öt perc, beszélni, szerencsére, beszélni senkivel nem kell,

aztán haza,

a vetetlen ágy, benne a testem körvonalai, a parketten a ceruzanyomok, órák, napok, fekete csíkok egymás után,

a földön a ceruza,

órák és napok, fekete csíkok egymás után.

2.

Ez a pad és ez a szürkület.

Hogy ezek a fények, a Nap, ahogy még vöröslik a gerincnél, a völgygát mögött, a vörös felhők, itt lent pedig már sokkal több a homály, összefolyik a macskakövek rácsa, mint ahogy összefolynak az elmúlt napok, az évek, egymásba olvadnak az emlékek, s az emlékező sem hihet mást, minthogy megérti: az emlék értelme maga a kétségbeesett emlékezet;

üldögelni, és elhinni, hogy már annyiszor üldögéltem, gondolkodni, és elhinni, hogy mindez már oly sokszor megtörtént!

Micsoda ébredés az éjjel!

Hirtelen világosan, igen, a maga testi valójában teljes természetességgel megjelent előttem egy vak kisfiú, az ágyam végében ült, és engem nézett, s noha nem mondhatom, hogy ismerős volt, mégis az az érzés kínozott, hogy valamilyen képp anyámra hasonlít, nem a vonásai révén, de eltéveszthetetlenül; s miközben erre gondoltam, a kisfiú lassan változni kezdett, már nem is fiú volt, hanem egy furcsa, merev ruhájú kislány, igen, mint akinek keményítővel készítették ki az ünnepi ruháját, s most ez a durván merev kelme akár egy páncél, szorítja és dörzsöli a testét, pufók kezeit, a fehér bőrét;

hirtelen vettem észre azt is, hogy valójában nem is vak, hiszen szemüveget hord, a bal szeme az eléggé távoli lencse alatt tejszürke volt és kerekdeden előreugró, a másik visszahúzódott, és eltakarta a szorosan rásimuló lencse, de talán a pontos optika kedvéért, vagy csak hogy a szemüveg el ne mozdulhasson, a fülre hátra nyúló szokásos támasztószár helyett egy emeltyűre volt szükség, amit viszont nem lehetett másképp rögzíteni, csak az arccsonton, úgyhogy a szemüvegből apró pálca indult ki az arc felé, ott eltűnt az átluggatott húsban, és a csontra támaszkodott, úgy, hogy egy új drótszál is indult innen, ami a fülön át tért vissza,

csak hogy az egész jelenés annyira természetes volt, hogy mindössze az izgattott: vajon hogyan juthatott be ez a kislány a szobámba,

fölemeltem a kezem, hogy magamra vonjam a figyelmét, de megdöbbenve éreztem, hogy bár az izmaim engedelmessé válnak az akaratomnak, a karom mégis olyan lassan mozdul, mintha víz alatt próbálnék integetni,

a kislány azonban így is riadtan fordult felém, előbb a karomra nézett,

most a homályos szemüveglencsék ellenére egészen tisztán láttam a szemét, a két szemgolyó elhelyezkedése közti torz különbséget,

aztán az arcomra meredt, és mintha mondani akart volna valamit, legalábbis szétnyitotta az ajkait, ám úgy tűnt, sehogya sem találja hozzá a szavakat, vagy talán a szavak, amiket ismer, nem is arra valók, hogy elmondhassák, amit érez, nyáltól fényes fogai még a fehér bőréhez képest is csaknem vakító fehéren ragyogtak, de középen, az alsó és felső fogsorban, éppen egymáshoz érve egy-egy foga rozsdaszínű, csaknem vörösesen barna volt, és valahogy azt az érzést keltette bennem, hogy ellentétben a többi fog makulátlan simaságával, ez a két fog érdes és törekeny, sőt, akár rögtön szét is mállhat, elolvadhat, mint egy kekszdarab a teában.

Aztán, épp, amikor a kezem közelíteni kezdett az arcához, hirtelen eltűnt az ágyam végéből ez a kislány, egyszerűen csak nem volt ott; viszont a lábam mellett, a paplanomon megmaradt a gödröcske, amit a teste mélyített magának, odasímtottam a tenyerem: hűvös és tiszta volt a vászon, mint amit most mostak, most hoztak be az udvari szárítókötélről.

Ülök a padon, nézem az összetapadó árnyakat: egymásba kapaszkodva, kalapok, cipők, szoknyák, nadrágok, lépések, bólintások, hogy ismerem már ezt!

Amikor bezárom a múzeumi szobám, ellenőrzöm a villanyokat, rákattintom a bejárati lakatot is, és aztán elindulok,

ugyan, hová?,

mintha nem is a megszokás vinne, ugyanazok a kövek, falak, ugyanazok a gondolatok.

És a kérdések! Nem, téved, Dojcsán igazgató úr, nagyon is téved, nem akarom én elfordítani a fejem, hiszen nagyon is jól tudom: kérdések lopakodnak a tudás foghíjas sövénye mögött, azok a mindenünnen előbukkanó, fekete orrocskájú, remegő fülű, izgatott bajuszú kérdésecskék, amik olyan titokzatosan népesítik be a szobánkat, mint a kályhaajtón kivilágló fények szülte árnyjáték,

a kérdések,

de a tapicskolásukat, szuszogásukat és surrogásukat, a sürgölődésüket nem lehet ám nem észrevenni, nem bizony, mint ahogy nem lehet nem tudni azt, hogy eljön, úgyis eljön a pillanat, amikor a biztosnak látszó, de legalábbis magabizó építmény, amit fennhéjázó könnyelműséggel a napjainknak, mi több, az

életünknek nevezgetünk, szertelyuggatott vályogfalként omlik le, mert kitartó furakodásaival át-meg átjárta a megszámlálhatatlan sokaságú kérdések hada, no hát igen, ez lehet a legfontosabb!, a kétely és a bizonytalanság, ami nélkül, jó, ha tudjuk, nincsen nyugalom és nincsen reménykedés, mert a bizonyosság nem fény, de árnyék,

árnyék, a gyenge fényű lámpa búrájához csapódó lepkék szárnyai.

Ez, ez, a kétely a legfontosabb, mert enélkül nincsen tudni akarás, nincsen a vágy, ami elbódít és csábít a szétfosló történetekhez, elijeszt és megrémít, de engedni nem enged: emberek vagyunk, emberek a jelen pillanatban, nem tudva a jövőt, borzogatva a múltat, mi maradna hát, ha nem a nyomozás, a földki-hányta régi szövetek megbarnult cérnaszálai.

Legyen ennyi elég?

A kezem a padon; a bizonyosság: a tenyeremhez simuló megbarnult deszka. Szürkület? Képzlet?

Vagy az a késő nyári, kora őszi idő, Szent Mihály hava, az őszelő, amikor a völgyoldalon, fel, egészen a hegyerincig soha nem látott bőséggel teremtek a tuskés szilvafák, kéklett tőlük a dűlő, és kékek voltak a kertek, mintha csak így ősz elején nyílnának az égszínű rutavirágok, ám kiszámíthatatlan játékukból kifolyólag éppen nem az emberi mag bódító illatát szórnák a völgyre, hanem a pukkanásig érett szilvák cukros felhőit,

bár aligha volt ez kevésbé szép, ezek a hamvas kék szilvaktól sóhajtozó ágak, és a hosszú szálú fűbe doboló lekváros szilvaszemek, mintha a virágok szirmai hajladoznának a szélben,

s mert a szépség, bárki bármit mondjon is, mégsem lehet hiábavaló, hát Szent Mihály havának kezdetén a kertek mélyén, mintha óriásra nőtt vargányák ütnék fel a fejüket a földből, öblös hordók, pántos fedelű fadézsák jelentek meg a rücskös fák alatt, hogy homályos, langyos ölükbe fogadják a szilvacseppeket, a fák magjait, és a halkán fortyogó cefrében egyesítsék a fényt a köddel, egészen a kormos katlanokig, ahol már bugyborékosan forrhatott a sárga massa,

és a szilvák bomló húsa alatt épp az elszáradt szilvafák ágai lobogtak, miközben a hegyoldali forrás vize, ami a gyökereket öntözte eddig, most a csigavonalakban kanyargó áttüzesedett rézcsöveket hűtötte le, cseppenként hullajtva a párlatot a zománcos vödörkbe és a fonatos demizsonokba.

És Szent Mihály havának végén a hegyoldalon éjszakánként zöldes-sárgán lobogtak a tüzek, és nappal is, a sápadt napsütésben, mint narancsszín kendők, elő-előlibbentek a fák gyérülő lombja alól; a katlanokból, a tekergő-kacsaringózó rézcsövekből édes és bódító felhő kúszott a városra, a még meleg szilvórium könnyű gőze, az ajtó mögötti komódból kihulló régi csipke kesernyés illata.

A pálinka főzéséhez senki nem értett jobban, mint Cziróki János, a völgygáti út felső végénél sárgálló ideggyógyintézet éjjeli őre, nappali portása, Cziróki, aki a magas kőfallal határolt kert szilvafáit és az útmenti bokrosokat vette gondjaiba, s persze a főzés előtt nem sajnálta az időt, hogy lucskos kézzel kipattogtassa a hegyes szilvamagokat, s hogy a csákánnyélből lett keverőfájával, ha kell, gyorsabb erjedésre ösztökélje az aranysárga levest, és nem sajnálta azt sem, hogy a főzés hosszú éjszakáin legyen szíve bedugaszolni a demizsonokat, odéblökje a rézcső kígyóját, mert tudta, hogy egy főzetre méretezhető csupán

az igazi mestermű, és akár a szeretésben, a pálinkafőzésben is a mértéktartás a legfontosabb, a könnyűség, ami megment az unalomtól és a szégyentől, s ha kell, hát veszendőbe engedi a szilvamassza gyengébb párlatát.

Cziróki János gondos és mértékletes férfiú volt, ismerte az éjszakai magányosságot és a test gyöngédségét, ismerte a napfölkelte fáradtságát és az elrendelések kijátszhatatlan természetét, ezért aztán szerette a fehér inges ápolttakat is, azok pedig viszonszerették őt, ahogy a délelőtti meleget szeretik a gyerekek. Elnézegették, mint sétál nehéz kulcsaival fel s alá, ciroksöprűz, a tűzre rak, belakatolja a kaput, és rájuk mosolyog, ha mákos haját hátrasimítva a fejébe húzza ezüstszinóros, simléderes sapkáját.

A történeteknek azonban nem a szeretet szab sorsot, s Cziróki János, aki nem kevesebb gonddal szemlélgette a szilvafákat, mint ahogyan Almássy igazgató főorvos úr szerette az ápolttait, azt már nem tudhatta, hogy akár a kormos katlanban a szilvalé, a völgyben fortyog a város, készülődik, szomorú és ünnepélyes, temetni és vigadni indul.

De a nem tudás nem ment meg és csak oly ritkán vigasztal!

S ki hihette volna, hogy egyszer még a Cziróki-pálinka fordítana a sorsokon?

Avagy éppen a sorsok összekuszálódása hívta ki a főzőmester könnyelműségét? Kesernyész illatú párává bomlanak a szavak.

Mert abban a régi Szent Mihály havában temetésre készült a város, Esbach tizedes testét visszaadni a földnek, azét az emberét, aki,

legalábbis így mondta szép beszédében a polgármester úr, miközben körbenézett a gyászpompába öltözött polgárokon,

azét az emberét, aki, merjük kimondani, a közjóért adta az életét, és még a halálában is a város rendőre maradt, mi több, éppen rendőr mivolta hozta meg a halálát, neki, a közrend és a mindennapi béke katonájának, aki nem ismerte a mulasztást és nem kereste a pihenést,

mert valóban, tudhatja mindenki, hogy a kicsi Esbach tizedest a folyó menti kivezető útnál lelte meg a halál, a város végénél, a piros csíkkal áthúzott névtábla tövében, ahová gyakorta, s nagy kedvvel kijárt a szolgálat után, ahogy ő emlegette, amíg más talán elheverne otthon, a számára az a legszebb pihenés, hogy itt biztosíthassa a rendet;

és mindegy is volt, esik vagy fúj, Esbach tizedes fel-felbukkant a városhatáron, várta a teherautókat, álmos izgalommal, mint a ragadozók, hogy aztán a kellő pillanatban a karját lengetve megálljt parancsoljon a poros automobiloknak, kíméletlen fegyelemmel ellenőrizze az útiokmányokat, s persze a járművek állapotát is, s ha a gyanú előhívja a kíváncsiságot, tudakozódjon az úticélok felől is, legyen nyár, tél, vagy őszelő.

Az is volt, őszelő, rövidültek a napok, így a kicsi Esbach tizedes rákényszerült, hogy csak a közeledők motorzajára hallgasson, lesse a reflektorok fénycsóváit, és az övéről lepattintsa a karnyi vastag zseblámpa karabinerét, és így álljon ki a fekete aszfaltra, fényes köröket rajzolni a jövevények elé.

De ki ne tudná, hogy előbb-utóbb minden tárgy ellenünk fordul? Avagy csupán az anyag természete, a széthullni akarás mutatkozott meg?

Mert Esbach tizedesnek nem engedte meg észrevenni a felpörgött idő, hogy a zseblámpája nem világít, nem is pislálkol, sötét, mint az alsóvárosi régi, fakor-

látos kutak sáros gödrei, azaz a sebesen a bicikligyárba robogó teherautó sofőrje, aki éppen a völgy túlfeléről áradó cefrés illatokat szimatolja kitágult orrlukakkal, nem láthatja a máskülönben előírásosan szabályos vonalú, csak éppen fénytelen zseblámpaköröket, nem láthatja a világtalan karral körözgető tizedest, nem,

és a kicsi rendőr sem tudhatta meg talán soha, hogy lassítás nélkül miért rohan neki a háromszáz darab női kerékpár vázát fuvarozó olajzöld teherautó, miért nem fékez és miért nem áll meg, de miért oltja ki a vadonatúj zseblámpáként világító csillagokat,

és hogy miért, miféle elrendeléssel irányítja Esbach útját a megérdemelt későesti nyugalom helyett a városi köztemető nyersárga agyagjába, a selyembéleléses tölgyfadeszákák közé, az orrát fúvó polgármester úr könnyű sárral szegett lakkcipőjéhez.

S ahogy a letekert teherautóablak mögött a koraesti sötétben a sofőr, úgy a város polgárai is, miközben a tizedes sorsán elmélkedtek, és elnézegették a frissen kapart gödröt csíkozó ásonyomokat, nem tudták nem megszimatozni a puha felhőpamacokban reájuk szálló pálinkaillatot, ezt az édes és kesernyés párárt, a rothadás és a megtisztulás szagát, ami láthatatlan füstként kanyargott a házak között, a keskeny utcák léghuzatában, bújócskázott a temetőt szegélyező nyárfák hosszú lombjaiban és a fekete csipkés szoknyák ráncaiban, a ropogós nadrágok frissen vasalt elein, a feketeszalagos koszorúk lakkos tobozain és reszelős levélkéin, az elmúlásba bújtatva a test örömét, és a felgyűlő nyállal jelezve az esendőséget, a haladék oly kicsiny voltát,

mint ahogy nem tudták elfeledni azt sem, hogy Hopotovszky úr, a városi rendőrfőnök, akitől bevallottan a legjobb emberét ragadta el az olajzöld teherautó képében száguldó végzet, nemcsak gyászolni akart, de a rend katonájához méltóan megörökíteni a kicsi Esbach tizedes emlékét, olyféleképp, hogy már az emlékből élhessen együtt a küzdelem és a reánk is leselkedő pusztulás,

ezért aztán nem csekély munkával a városba hozatta az országos ökölvívó bajnokság területi döntőjét, hogy így, az embernek az ember elleni szép harcával példázza ezt az elvesztett életet,

s a szálloda előtt, a főtéren felállított dobogón,

a ringben, ahogy mondták némelyek,

a ringben lezajló ünneppel kínálja föl a feledni tudás és a folytatás esélyét a város polgárainak.

És miközben a bágyadt koradélelőtti nap mind följebb kúszott, és a polgármester úr beszéde is kibomlott, arról, hogy, mit végezhetett egy életnyi idő alatt Esbach tizedes, de arról is, hogy nincsen olyan élet, aminek ne a halál adná meg az értelmét,

a főtéren a segítők már színes szalagokkal tekerték körbe a dobogót behatároló négy tömzsi rudat, szőnyeggel terítették a faemelvényt és feszesre húzták az oszlopokra hurkolt gumikötelet, s nagyokat kortyolva a koraőszi levegő szilvaillatából a régi nagy döntőkről meséltek,

és fenn a hegytetőn, a sárga kőkerítés mögött Cziróki János körbehordozta a még langyos első főzetes demizsont, hogy kóstolót kínáljon a szolgálatos ápolóknak és az orvosoknak is, aprócska buborékokkal gyöngyöző szilvóriumot, ami lan-

gyosan siklik alá a nyelőcsövön, de rögvest forró hullámokat küld vissza a gyomorból a még jóformán a nyelven bimbódzó mézes szilvaízhez, a vér és a szilvaillat forró hullámait, vörösre festve a füleket és virágokat nyitogatva az orron, szilvóriumban párolódó szirmocskákat, amik szépek és egészségesek, de mindegyre szomjasak is, hogy az ápolók és az orvosok újra- és újratöltessék Czírókival a pöttös kis poharakat, és a bennük növekvő forrósággal válaszolhassanak a nap melegére.

Így történt, hogy amikor rendes szokás szerint véget ért az intézeti csendes-pihenő, és elhamvadt a kormos kandalló alatt is a parázs, az ápoltakat senki nem költögette, senki nem állította sorba, senki nem terelte le őket a kertbe, a fűhöz mázolt kis padokhoz, a kanyargó kis ösvényekhez, és senki nem kongatta meg a konyha melletti kolompot, hogy az uzsonna idejét jelezze,

hát az ápoltak maguk ballagtak le a fűbe, körbejárták a nyitott szájjal horkoló Czíróki Jánost, a vastag karú ápolókat, aztán szépen, libasorban kísértáltak a lakatja vesztett kapun, le az úton, a város felé, a házak közé, egészen a főtérig, ahol már az összegyűlt tömeg olyan mámorosan ünnepelt, mintha valahányan Czíróki János főzetét itták volna, s most attól kiabálnának és tapsolnának, amitt ráznák a kezüket;

pedig csak Veperdi úrnak integettek, az állva maradt területi ökölvívóbajnoknak, az egyedüli győztes versenyzőnek, aki a harmadik menet elején kétszer is padlóra küldte a szőke bajuszos Fisch urat, a fővárosból ideérkezett ökölvívó mestert, majd bal ököllel meggyomrozta és aztán a jobb karját horogként hajlítva iszonyú erővel emelte meg az állát, s vagy két méternyire röpítette ellenfelét, hogy így ünnepelje az országúti halált halt Esbach tizedest, és így feledtesse el a város polgáraival a temető tapadós agyagját, a koporsón dübögő sárga göröngyöket,

hogy így változtassa harcával ünneppé a szomorúságot, győzelemmé és vidámsággá a félelmet.

Csakhogy aztán Veperdi úr, a győztes, akkor megállt a ráhulló virágok, a színes kendők esőjében, és a karját leengedve lassú tekintettel nézett körbe az ünneplő polgárokon,

kinyitotta és becsukta a száját, mint aki nagyon akar mondani valamit, ám sehogysem találja hozzá a szavakat, vagy talán a szavak, amiket ismer, nem is arra valók, hogy elmondhassák, amit érez,

és így lehetett,

mert Veperdi úr szeme könnybe lábadt az erőlködéstől, vörösre vált az arca, pedig Fisch úr meg sem tudta ütni, és a halántékán kidagadtak az erek, mint amikor az edzőteremben esténként egyedül maradván emelgetni szokta a két nagy fémtárcsából egybeszerkesztett súlyzót,

és térdre hullott Veperdi úr, mintha a saját horogütése terítené le, vagy Czíróki János főzete olvasztaná el a térdét,

és bár megint csak beszélni próbált, de az ünneplésben és a zsivalyban senki nem hallhatta a szavát, ezért aztán kitárta a karjait, a bodros felhők felé lökte két barna, unciás kesztyűjét és felkiáltott:

Nem!, Nem!,

és erre a kiáltásra végre csend lett, s most már halkabban ismételhette el Ve-  
perdi úr, a területi ökölvívó bajnok,  
hogy nem, nem, nincsen győzelem, suttogetta,  
nincsen,  
ámítás az egész, mert az élet a természete szerint nem is lehet más, mint a ve-  
reségek sorozata, igen, az élet az egymásba növvő vereségeket jelenti, a legelső-  
től, a megszületéstől, az utolsóig, ami a halál, igen, folytonos vereség az élet, hi-  
ába próbáljuk is győzelemnek hinni,  
emberek,  
kiáltott fel Veperdi úr, és megfeszítette kötélnyi izmait,  
az anyag természetes állapota a romlás, a széthullás, nincsen kiút, nincsen  
kiút!,  
és a bőrkesztyűvel akkor már a dobogó deszkáit ütötte,  
éppúgy, ahogy a völgygáti intézet ápolójai püfölték az asztalt, ha hiába vár-  
tak az ebédre,  
és a főtér néma csendjében úgy duhogott a két ökle, úgy puffantak azok a kesz-  
tyűk, ahogy nemrég a göröngyök dübörögtek Esbach tizedes tölgyfadeszkáin,  
úgy, ahogy a hajnalban felriadó szíve próbál igazodni a sötét szobában tikk-  
takkoló óra könyörtelenségéhez,  
és erre az elviselhetetlen dobszóra szét pattant a csend, a megdermedt polgá-  
rok is kiabálni és integetni kezdtek, mintha hirtelen mindenki egyszerre élné  
meg a saját vereségét, minden egyes vereséget, amit Veperdi úr meg sem tudna  
nevezni, és minden egyes fájdalmat, amik egytől-egyig nagyobbak és gyógyít-  
hatatlanabbak voltak a többinél, és nemcsak kiabáltak, ugráltak és sikoltoztak,  
de egyszeriben mind csak otthon akartak lenni,  
ahogy a sebet kapott állat is elbújik,  
és ahogy a nagy örömet sincs soha kivel megosztani,  
hát most már nemcsak kiabáltak és ugráltak, integettek és sikoltoztak, mint a  
sárga falakkal határolt völgygáti intézet nyugtalan lakói, de szaladni is kezdtek, ro-  
hanni, míg végül csak Veperdi úr maradt a főtéren a fájdalmával, a ring közepén,  
térdre hullva, az öklein a pufók barna kesztyűvel, s mellette Fisch úr, a kiütött fő-  
városi ökölvívó bajnok, aki nyugalmasan feküdt, akárha álmodna, mert a homloká-  
ra a gumiköteleket feszítő oszlopok színes szalagjait lengette lágyan a szél.  
És másnap, amikor száraz nyelvvel és lepedékes torokkal, ólmos izmokkal és  
zúgó fejjel felébredtek az ápolók és az orvosok, sehol nem találták a fehér inges  
betegeket, hiába járták körbe a kertet, hiába zörgették fel a bokrokat, hiába  
ereszkedtek le az úton, hiába lestek be az ablakokon, hiába zörgették be a kapu-  
kon, az elreteszelt ajtókon, mert egyre csak azt látták, hogy nincsen, akit meg-  
szánjanak, nincsen, akit karon foghatnának és szelíden visszavezethetnének a  
sárga falak közé, akit lefektethetnének a magasított falú ágyakba, nincsen,  
nincsen, akit éjszakánként a fel-alá járkáló ápolói csoszogással megnyugtas-  
sanak és álomba küldjenek,  
hiszen ebben a városban olyan egyforma mindenki, csöndes és szomorú,  
mint a hegytetői cellafehér szobák, olyan egyforma, mint a kétely és a szomorú-  
ság, olyan, mintha sohasem is látták volna még egymást, mintha nem jártak vol-  
na a keskeny temetői úton, a szálloda előtti főtéren, a bicikligyári kapunál,

idegenek, akik között eltűntek a fehér inges ápoltak,  
s végül aztán fel is hagytak a kutatással, megértették, hogy elillantak a betegek, és nincsen, aki megmondja, merre, hová, nincsen, aki most már felismerhetné őket, talán csak ha sárga falakat húzhatnának az emberek közé, talán, talán, de hogyan?, kinek?,

és ne is kérdezze senki, hová tűntek ők, nem azért, hogy valamiféle kétes eredet, avagy fel nem tárható bányamélyek rejtegetésére szolgálna a titoktartás, nem, ó, nem,

és főleg!, nem is titoktartás ez, hanem inkább a felejtési akarás és a megbocsátás, a feledni tudás gyönyörűsége adománya, ez a felbecsülhetetlen képesség, ami nélkül ránk szakadnának a hétköznapiak,

igen,

ez a pad és ez az estébe hajló szürkület,

a tenyerem és a deszka,

és a hangok.

Jó estét!,

jó estét önnek is!,

vajon ki köszönt rám?, soha, igen azt hiszem, soha nem láttam még ezt a férfit, sőt, valamiképpen azt érzem, nem is ide, a mi városunkba való, idegen, messziről jött,

jó, de akkor miért köszön rám, és ha köszön, miért fordul rögtön sarkon, és miért próbál eltűnni az árnyékban, a fák között?

A mi városunkban ritkán járnak idegenek, és persze, ez a legfurcsább, hát ki vagyok én, hogy éppen nekem köszönjön?

Hacsak nem gúnyolódni akart, igen, ez is lehetséges, ismerem az efféle szórakozást, gyorsan, szinte hányavetien, hogy annál természetesebbnek látszódjon, ráköszönni egy ismeretlenre, és aztán az árnyékból, a fal mögül figyelni a töprengő arcát, a növekvő zavarát,

lehet, hogy ez a férfi most engem figyel?

Mégis, mégis! Hiszen komoly volt a hangja, csaknem szomorú, nem hihettem, hogy gúnyolni akart volna, s azt sem, hogy összetévesztene bárkivel, éppen idevetődik a lámpafény, ő arról jött, ezért nem láttam az arcát, csak mintha egy árnyék, a furcsa, rövid szabású kabát, a szűk szárú nadrág, mintha nem is utcai ruhában jött volna ide, és hajadonfőtt,

igen, biztos, hogy kalap nem volt rajta, s a legfurcsább, mintha most lépett volna ki egy szobaajtón, nem, nem hiszem, hogy láttam volna már őt ezelőtt, ha így lenne, nem hiszem, hogy elfelejthetném.

Ott jár már valahol a fák között, az árnyékban.

Igen.

Egyet tehetek: utána megyek.

Őszelő, Szent Mihály hava.

Felállni és elindulni a sötétbe, a fák közé.

*(Folytatjuk)*

## *Fagyosszentek*

*Kápráztató-gyönyörűséges volt  
a március végi virágba borulás;  
simogató szellők libegésében  
úszott a kert illatpompája;  
a mézesbögrecsárdákban  
bözső méhrajok dévajkodtak;  
megkötött az árpaérvő körte:  
éppen ideje, hogy termőre forduljon;  
a vesztésre álló mandulacsemete  
ugyancsak nekidurálta magát;*

*áprilisban bőségről álmodozott  
kamránk polcain száználhány  
befőttés üveg, lekváros köcsög;*

*május idusán, kora hajnalban,  
minden különértesítés helyett  
beállított a három jómadár;  
jéggyöngyustorral végigcsapkodták  
a rügybontó gallyakat;  
jeges-havas dercével permetezték  
a málnát, epret, ribizlit;*

*a tétova érés kolletlen napjaiban  
törzsvendég rigóink füttyültek  
a foltos-gurugyvas cseresnyére;  
nem volt ínnyükre a fölhasadt,  
himlőhelyes ringló, meggy, a kajsz,   
fintorogva fumigálták a szeplős szilvát;*

*ukmukfukk elszeleltek  
és hét határral odébb meglakták  
a gyümölcseldorádó-kerteket,  
hol nem garázdálkodtak  
a komiszul erőszakos fagyosszentek.*

## *Nyugdijas*

*Étvágygerjesztő papramorgó helyett  
üres kamillateát hörböl éhomra.*

*Alamizsna-früstük, koldus-ebéd,  
böjt-vacsora: nem álmodik bikával.*

*A hóvégi magánszorgalmú koplalással  
megóvja porsátrát az elhízástól.*

*A lármás-tülekedős buszozásnál  
kényelmesebb a fűtőri gyalogszer.*

*Szutykos, kialudt pipáját rátestálja  
a megalapítandó Jean Nicot Múzeumra.*

*Fittyet hányva a hideg-meleg-frontra,  
fölmászik a cseresnyefa legtetejére.*

*Rigódalra ébred, a tyúkokkal fekszik,  
lipilámpája az Esthajnalcsillag.*

## *Pingálómári*

*A gyűttment halál  
nem ütheti ki kezedből a pemzlit*

*Tervezés-előrajzolás nélkül  
álmodhatod az egek kárpitjára  
kék-vörös virágaidat*

*Telepingálhatod az univerzumot  
Drágszél Öregcsertő Homokmégy Kecel  
búzavirágaival pipacsaival*

*Fölékesítheted a Göncöl vendégoldalát  
hogy a terü-teteji kisszekeres  
vígabban harsoghassa:  
Kalocsai lányok tikot ültettek*

*Halhatatlan-szerelmes nénénk  
Pingálómári  
ki örökiglen fönt lakozol  
az égi Szabadió Központban:  
útilaput köthetnél-pingálhatnál  
az elszemtelenedett giccsgyártók talpára*

# Felhők könyve: Translucidus

Az utca végénél kelt föl a nap, s előbb a mennyezeten hasított sebesen elnyíló háromszöget, aztán a sarkokat elérve kissé ferde sávban folyt alá a fény, míg az ablakpárkány el nem akasztotta. A jobb oldali házsor ablakairól vetődtek ezek a reggeli fények, s csak késő délelőtt tűzött be a nap egyenesen a szobába, a párkány vonta árnyékot mindvégig meghagyva.

Ez az örökre rögzülő kép abból a gyermekkori lakásunkból nemegyszer visszatér csukott szemhéjam mögött, valami döbbenetes kékségben. Mint a betegségszag, mindig betegségszaggal kezdődik. Belőlem jön, a távozó lehelet nyirkaira tapadva, mint a párkány alatti kék árnyék a hűvös falra. S az egyre erősödő fény, mintha már belülről égetné homlokom. Csak egy kis négyszöget hagy meg kékeslilán, s azt lebegteti szemem előtt. Ha mozdítom fejem, kissé lemarad, majd lüktetve beúszik újból középre. Látni is csak annyit enged a körülöttem lévő tárgyakból, amit e folthasíték szélei kívágnak. Fölémbem hajló anyám arcának másik felét ezzel a félbehagyottal egészítem ki.

A napkeltét most is csak közvetve érzékelem, nyugat felől. Előbb a hegy fölötti felhőket hívják elő a napsugarak, majd ebben a derengésben, mint valami fájó burok, hasad meg a hegygerinc a láthatáron. Néhány perc múlva már a szemközti ház falára karcos éles árnyékot az előtte álló fa, s az egyik nyitott ablakszárnyat ferdén elnyújtva vetíti a sarok irányába, ami mögött befejezetlenül tűnik el. A másik szárny árnyéka hullámokban gördül tovább a függönyön valahová a szoba mélyébe. A reggeli zajok is, ahogy a nap melege, mintha tükörből érkeznének hozzám. Fémesen verődnek a házak között, ahogy a fények irányja játszik tekintetemmel.

Baba koromban, mesélte anyám, fel akartam szedni az árnyékot. Beszéltem is hozzá. Ezt a titkos bababeszédet hallom ki néha most is a hegy oldalán hullámokban felfutó felhőárnyékból, és vele testem is, mintha elképzeltetetlen térségekbe hajlana. Megfeszítem képzeletem ezekre a távoli hangokra, de elpattan az árnyék a hegygerincen, mint a kiáltás, amire rácsapódik az ajtó.

*Mama!* Csecsemőkorom árnyéka. Fölémbem hajol, imbolyog köröttem, aztán eltávolodik.

Fény szűr át hirtelen a szobán, elkapom tekintetem, amelyben egyszerre fut át az ablakon túli világ, s fejem leejtve megáll nyitott köntösömön. Mellem félhold árnyékán nyugtatom szemem. A lélegzetemmel együtt lüktető árnyékok hullámai mintha bőröm alatt futkosnának.

Szédülés fog el, mint a vízfelszín alatti hínár imbolygása láttán, ahogy magába gyűjtve az árnyakat, megtöbbszörözi a mélységet. Mellem és köldököm között a bőröm apró redők hálózják be. Mint rigó tollán a hópehely. Tovább merül tekintetem a köldököm alatt elinduló vékony pihe csíkra. Mint a pázsiton átfutó

szellő árnyéka vezet gyermekkorom puha tájaira, ahogy ujjaim alól felnyílik a fény, akár azon a vízparti fövényen.

*Mama! Hallom, ahogy a nap kimászik tenyerem alól.*

Megfeszítem összes érzékszervem, hogy felidézsem és hosszan kitartsam ezt a képet, de újra és újra szilánkokra török. Végül csak egy elárvult részlet marad, egy mosolydarab arcomból, kimerevedik, semmi sem mozdul rajta.

Már régóta figyelem azt a fát a túloldalon. Egyik középső ágát valami korai seb megfosztotta kérgétől, s ezzel a heggel növekedett egészen a legfelső emeletig. A hatalmas csontsárga foltot redős duzzanat veszi körül, őrizve azt a régi fájdalmat. Egy cinke rebben a forradásra, szinte érzem hűvös kis körmeinek nesztét. A tapéta alatt megindul egy vakolatszemicse, mintha távoli visszhangja lenne a kinti kaparászásnak. Mint az a borostyánnal befutott fenyő kertünk végében, moccanatlan hallgattam a titokzatos percegést. Néha úgy tűnt, billegő csápokot látok a levelek mögött, vagy egy zománcfényű cikkanást a kéregpikkelyek között. Képtelen voltam szabadulni a fának ettől a varázslatos játékától.

Ahogy visszaemlékszem gyermekkoromnak erre az időszakára, titkokat sejtettem minden kis tócsában, a földből kilátszó kusza gyökérindában, a bokrok alatti nyirkos avarban. Mintha megelevenedtek volna bennük képzeletem játékaik, ahogy ott guggoltam előttük. De valahogy befejezetlen maradt velük a legtöbb történetem, valami leleplezéstől tartottam, ami betörhet mesevilágomba, mint anyám arca a függöny mögött. Igaz, magam is megpróbáltam végére járni a dolgoknak, legtöbbször valami ágdarabbal, s mint a kód, amely fölfalja a keretet, úgy nyelte el botom vége a megpiszkált titkokat.

Azok a kis ágacsok kezemből fontos tartozékai lehettek kíváncsiságomnak s félelememnek is egyszerre. Talán a gyermeki járásnak is elengedhetetlen része egy ilyen ágdarab. Látszólag a semmibe kapaszkodik vele, hisz nem támasztékot keres benne, csak szorongatja, mintha a külvilágot egyetlen darabkába sűrítetné, s most ott billeg kezében.

Az üresség folytatása, ahogy nézem tenyerem, még látszik rajta a szék karfájának lenyomata, ott érzem kezemből éleiket. Táncol szemem előtt ez a halvány piros folt, mögötte életlen derengésben mellem, hasam. Szemem lassanként átöríti ezt a fátylat, s helyébe települ testem többi részlete, amit szabadon hagynak ruhám redői.

Milyen különös, ahogy a Mária-szobrok lepleinek lágy redői terelik a tekintetet. Mintha a combok, a medence, a kissé elhajló derék íve a mell alatt összefutó redők sugaras áramából eredezne. De útját is állja a lepel tobzódó hullámainak, hogy elsimuljon a melleken ez a cseppfolyós kékség, ami már nem is az anyagból, hanem mintha a test egészéből szívárogná át.

Végigsimítok mellemen, érintése oly távoli, akár egy látomás, akár egy csukott szemhéj.

*Mama! Arcomra csorgó selyemből kibuggyanó lágy puhaság.*

Zihálásomra elindul valami szösz az abroszon, aztán a gyűrődésen elakad. Mint a csecsemő figyelmét, megosztja emlékeimet. Zavaros pontok, vonalak, formák, s tőlük külön a hangok. Megpróbálom magamba szívni őket, lehet meleg csapja meg orrom, anya hangja olvad el számban.

Akár egy elmorzsolt könnycseppből, nyirkos lesz tenyerem, visszanyelt han-

gom torkomban táncol, köldököm alatt, mintha odaszegező súly nehezedne hasamra.

Medencecsontomon koppan kézfejem. Mint valami szerelmi sebhely üt meg, s áramol végig bennem ez a száraz koppanás. Combomon lesiklik köntösöm, s kibújnak csípőm csúcsai, akár a kérgétől megfosztott ágak. Szinte hallok a levegő zizegését, mint gyermekkorom kertjében azt a füledt zümmögést, ahogy rámül, rámnehezedik, s már nem is fülem, hanem medencém fogadná be.

Elindul kezem, mintha egy óvatlanul járó gyerek után kapna. Áttetszik rajta a fény, az ujjak éleit vöröses fátyol keretezi. Mögötte kissé életlenül egy leszakadt felhődarab úszik be az ablakkeret vágta képbe.

Mint a mosoly, mossa szemeim.

---

A 392. oldalhoz tartozó lábjegyzet:

*LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR* 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de ez nem bizonyított, mindenesetre hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től főleg Marosvásárhelyen élt. A várossal szomszédos Marossárpatakon hunyt el 1927 októberében. Harminchat verse még 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából. A hirtelen, sőt: hihetetlen fölfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve a nehéz és szövevényes életrajzi nyomozás eredményeképpen jó néhány eredeti Lázáry-levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, későbbi özvegyének, Vajdaréthy Júliának mindeddig lappangó hagyatékában... Ám ugyanott további százhat költeményre, valamint Marullo Pazzi (későreneszánsz költő és zeneszerző) huszonegy versének Lázáry általi fordítására avagy átköltésére akadunk... A Lázáry-oeuvre immár teljesnek látszik, illetőleg (egyelőre) annak mutatkozik. Földolgozása folyamatban van. (Dr. Vajdaréthy Rabán szíves hozzájárulásával közléteszi: *Kovács András Ferenc.*)

## A kékszakállú herceg vára

*Nem ad esőt az ég (mondom), nyomorult  
az ember (a te várad fala véres).  
Vigyorogva bámulja testét (nem láthatod,  
hol vagy), saját mocskát nyeli (saját*

*mocskát nyeli). Boldogabbak a földben  
a bogarak: amit találnak, fölfalják  
(ez a váram rejtett kertje), és amit  
fölfalnak, létezik (ugye szép nagy ország).*

*De fölkelünk (és Fanni várna szökén),  
daloljuk: legyőzetett a halál (emberfejek,  
emberfejek), hogy semmi sem élő és semmi*

*sem holt (kürtök, fagottok, trombiták) –  
nyomorult az ember, hisz ez sem való (lásd,  
akiket én szerettem), megtelt dallal a vár.*

## Két Szapphó-töredék átírása

*Bár hordhatnám lábközt a fejem (mindet),  
s közelb a csillagokhoz jaj de nehéz  
farom (nyelvem mondja meséjét), hogy  
az éj szakadékán tető lenne a föld,*

*s szelet én lehelnék (férfinak még nagyobb)  
a kénköves vulkánokon át atyánk, Káosz orrába:  
kínoz a vágy (a lélek). De jobb napról napra  
tanulnom, mily jó otthon, amit (egészen bírok)*

*kies alvilági városunk ád: anyánk ide pottyantott  
(mint ahogyan kívánom). Álmomban összegömbölyödöm,  
s akár egy csecsszopó (bájos orca), sírok,*

*de hallom, hogy kacagás gurul át torkomon,  
az ég holdfényű vesszeje (fénye visszaverődik  
onnan) csiklandja hasam (színe átvált).*

# A győzelem

amikor már a madár nincs az ágon, s fordítva: az ág a madár alatt! Hogy mi van akkor? Hát ez az, hogy semmi. Ami ugyanis volt, az lehullott, mint az ürülék. A pillanat, Sáríkám, hol van a pillanat, mi lesz a pillanattal? Nem a madár és nem is az ég – van ott még valami, ami ugyan nem jöhetett volna létre a másik kettő nélkül, ám amely mégis teljesen különálló, definiálhatatlan egyedüliség. Észre sem venni, hisz csak azt a kettőt látja a szem, de ahogy elszáll a madár és megremegeg az ág, valami árváság mégiscsak lehull. Csak azt ne mondd, hogy magával viszi a madár, vagy hogy megőrzi magában az ág, mert akkor hülye vagy!

Berger Károly úgy tervezte, hogy a felesége születésnapján rukkol elő a bejelentéssel. Elgondolta hát: náluk lesz az anyja, a felesége anyja, a felesége húga is, a felesége kitölti a stampedlikba a rumpuncsot, mindannyian fölállnak, s elsőnek ő, Berger csendít majd a felesége poharával, mondván: Jó volt, hogy találkoztunk, de most már mindkettőnknek az lenne jobb, ha nem találkoznánk soha többé!...

Mire azonban tényleg a koccintásra került volna a sor, Berger már annyit vedelt a Tihanyi Kisburgundiból, hogy egy kisujjnyi, nem több, ha lötykölődött még a zöld üveg alján. Berger fél nyolc előtt öt perccel hányt először, az még simán ment, nyolckor viszont úgy érezte: itt a vég.

Sári, a feleség terelte be a szobába, és Sári, a feleség készítette el Berger fekvőhelyét a kétszemélyes epedarugós heverőn. „Pihenj le egy kicsikét” – mondta nyájasan Bergernek, és távozóban gyengéden megcsókolta férje kipállott, jéghideg homlokát.

„Szarul nézhetek ki, az már biztos!” – mondotta magában az ifjú, és ködösen felrémlt előtte első delíriuma, mikor is azt mondta néki az asszony: „Szeretem, mikor részeg vagy, mert legalább olyankor megengeded, hogy kedvemre ápoljalak!” – Berger most kábán, kimerülten, elgyötörten nézett a felesége után, nem bánna, ha ez egyszer tényleg mellette maradna az asszony, gondolta, nem bánna, ha szorítaná a kezét, természetesen nem pátyolgatóan, ó, egyáltalán nem, csak virrasztának együtt, hallgatva mélyen, mint az összeszokott bűnözők. Persze ő egyszer még meg fogja mondani Sárinak, amire régóta készül! Ami késik, az nem múlik.

S máris hanyatt zuhant a heverőn, fél füllel hallotta még az ajtó csukódását, hallotta a felesége távolodó, halk lépteit, „mintha csak, attól tartva, hogy megverem, de megvertem-e én őt valaha?, előlem osonna” – töprengett Berger, és a hirtelenül reászakadó sötétségben meredten nézett az ágyával szemben lévő, elérhetetlennek tűnő, halványan derengő ablak felé.

Gondolatban Berger akkor már ott állt az ablaknál, méghozzá egy régi-régi ablaknál állt, és nézett kifelé a lötty nyári reggelbe. Mert nyár volt akkor éppen. Sári, a feleség, ekkor még Tömörinek a felesége, ő, Berger pedig nemrég kecmergett ki Laura mellől az ágyból. Ilyen egyszerűen, ilyen simán, egészségesen mentek akko-

riban a dolgok, gondolta. Laura jogásznak készült, véletlenül ugyanott lakott albérletben, ahol Tömöri és Tömöriné. Természetesen külön bejárat; neki, Bergernek, külön Laurához. Ám a helyszín most mégsem az albérleti szoba, hanem Tömöri szüleinek a lakása. A szülők két hétre Bácskába utaztak, s „ugyan minek álljon üresen e pompás összkomfort, nektek is kényelmesebb lesz, mint Laura albérleti vacak!...” – Tömöri fogalmaz így, eleve kizárva a tiltakozást.

Berger három emelet magasából szemléli az utcát, a fény kezd szalazni, foszlani, autók és fehér inggallérok villannak el. „Beugrom a kádba és megcsutakolom a fenekem, amíg nem kell sorbaállni!” – gondolja, de hátulról épp akkor sűg egy hang a fülébe: „Szép jó reggelt, Károly!” Nem Laura hangja, azt Berger mindjárt tudja. Megfordul, s Tömörinét látja, mezítláb, mohó kíváncsisággal a szemében: „Jó volt veled?” Fennhangon viszont azt kérdi: „Mi lesz velünk, Károly, mondd, mi lesz velünk?!...” „Beugrom a kádba, és kiáztatom a tökömet” – mondaná szíve szerint Berger, de érzi, nem lehet ennyire közönséges az asszonyhoz, végtére is Tömörinek a felesége, Tömöri pedig neki a barátja. „Nem tudom, tényleg nem tudom, te mit gondolsz?” „Nehéz – sóhajt fel Tömöriné –, hidd el, Károly, nagyon nehéz!...” Berger egy pillanat alatt (olykor mennyi minden befér egyetlen pillanatba, máskor meg az egész napba semmi sem! – gondolja mellékesen) *visszalapozza* magában a tegnapelőtti estét. Neki akkor épp mehetnéke támadt az ágyba, s ezt tánclépés közben, egy határozott alhasi dőféssel tudomására is hozta Laurának. Laura azonnal rámozdult és néhány remek ásítással lepte meg a társaságot. Tömöriné pedig megsértődött (ezen?), pontosan nem lehetett tudni, hogy min, kézen kapva Tömörít átrohantak a másik szobába, s úgy jó éjfélig hallani lehetett, amint egyhuzamban (*csakazértis*) nyiszorog odaát a heverő. Laura akkor éjjel tájékoztatta őt: „Sári meg akar téged csípni, tudod, hogy válni készül... – Kis szünet után hozzátette: – Tulajdonképpen jól járnál veled... – Újabb szünet következett, majd váratlanul, indulatosan azt mondta Laura: – Ennek a nőnek ki van egy kereke, mondd, te nem látod vagy nem akarod látni: valósággal belegyilkolja magát a szívedbe!... Válassz – vette oda végül –, ő vagy én!...” „Én mindenesetre beugrom a kádba, aztán majd meglátjuk!” – határozza el magát Berger, és távozóban atyai megveregeti Tömöriné vállát.

De négy hét sem telik el, s már Berger Károly sem az a hetyke legény. Olyan inkább, mintha hascsikarás kínozná, persze ő keményen, vitézül titkolja: higgyék csak, hogy rendületlenül áll e végzetes helyen, legalább higgyék!...

A helyszín már a Laura-féle albérleti vacok, a kérdés pedig a régről ismert „ő vagy én?”, csak hogy itt most Berger a kérdező és Laura a kérdezett.

„Jók vagyunk ám!” – sóhajtja Berger, s érzi, máris el kell vesse az itt és most semmissé váló többes szám érvényét, nemkülönben a pajtásias hangnemet („fuccs az egésznek, annyi szent!” – gondolja), ámbár a hangja még érces, kemény: „Mi a válaszod, mert sietek nagyon! (ha meg találja kérdezni, hogy hová, vajonisten mit mondok?!...)”

Laura egész *valója* áll vele szemben. Ez az egész való, kivételes alkalomhoz illőn, fokozatosan rém komollyá alakul át, ugyanakkor, épp óvatos kifejlődésében mégiscsak őrizni, tehát nem megtagadni, hanem igenis felmutatni próbál ama szoros együttlétek füstifecskés cikázásából valamit. „Emlékszel a karórámra, mikor megállt, és mi abban voltunk, hogy még megy?” – olvassa ki a lány hűvösen is ígéző te-

kintetéből Berger. Laura azonban kimért mozdulattal ajkához emeli a pizsama-csíkozású kávéscsészét, hosszan kortyol, „sajnálom” – ennyit szól csak. Délután fél négy. A szél az ablaküveghez vágja az esőpermetet, a cseppek megindulnak, *bekapja* egyik a másikat, s már pocakosan siklanak tova, belülről nézve olyan az üveg a ráeső fényben, mintha ragacsos csigák mászták volna meg. „Túl nagy itt a tisztaság! – gondolja Berger. – Kurvára kimosott a levegő, az a baj!...”

Berger Károly kábán fordult a kétszemélyes, epedarugós heverőn, a közérzete nem javult, bár szerencsére nem is romlott; „ki lehet bírni, csak tartsd a kapcsolatot – motyogta magának –, nyújtózz, amikor nyújtózni kell, és göbörödj össze, amikor összegöbörödni jó, fog ez menni!”

S hirtelenjében Tömöri faggatódzása jutott eszébe: „Mondd meg, de őszintén, te csak azért kezdted ki a feleséggel, hogy Laurán bosszút állj!” – Talán így mondta néki Tömöri, talán nem. Egy azonban biztos, a nyár vége túlontúl mocskos, zivataros volt; galambdúcok jutnak róla eszébe (nem tudná megmondani, tényleg látta is azokat a dúcokat vagy csupán álmodta egy szörnyű éjjel), ahogy a már-már aszalódó madárfos feloldódik a szakadó esőben, szürkésfehér csíkokban folyik alá, mind halványabban, fönt szinte már megújult a törzs, s ha nem lenne csücskében a sokajtós galamblak, talán még pompás karokat is növesztene a régi levágottak sebéből...

„Igen, napról-napra, hétről-hétre beljebb és beljebb a hínárosba; ami ott és úgy – sóhajtott fel Berger – igazából nem is volt talán annyira nyűg, szűk volt a mozgástér, az biztos, és hát a figyelemnek is minden pillanatban állnia kellett a próbát, ez, kétségkívül, komoly megpróbáltatást jelentett, ámbár a megpróbáltatások mint olyanok egy kicsit önmagukért is voltak, volt tehát izgalom elég szépen...”

Mígnem egy napon („lehet, hogy szombaton?”) így szólt be Tömöri a Sáríkára váró kocsik ablakán Bergernek: „Hát itt vagy, te tróger?...” – és mintha megemelte volna hozzá a sapkáját, Tömöri adott magára, mindig is rém udvarias volt. Berger meg csak lapult a puha műbőrülésen, torkán sehogysem akart kijönni a hang, hogy: „Ülj be, komám, most mit vagy úgy oda!...” Tartotta bambán az ajtót, amin Tömöri helyett végül is Sári, a feleség zuttyant be, s már intett is Bergernek csuklóból, miként az ízig-vérig kokett dámák szoktak: „Törődsz vele, Kari!” És Kari, Karcsi, Károly mégegyszer a barátjára – a volt barátjára néz, és azt mondja neki: „Hazaviszlek benneteket.” Berger megfigyelte: Tömöri már a „hazaviszlek”-re pöttyintette nyálát, igazából talán nem is köpés akart lenni, csak úgy leesett, s még sokáig fénylett ott a kövön Tömöriből egy maszat.

Másnap, honnan-honnan nem, megjelent a színen Laura. Nyakában böhöm nagy japán gép, óriási objektív, ebből minden lesz, csak fénykép nem – fut át Berger agyán, és úgy is pöccenti magasba a gyufát, flegmán, lekicsinyítve valamit vagy valakit. Talán azt, aki mellette lép befelé az utcán: Tömörit? Vagy aki épp nincs a közelben, de miatta sietnek *tárgyalóasztalhoz* ülni: Sáríkat? Lehet, egyszerűen csak a tényt, hogy íme, hát idáig fajult?! Netán magát a fotóst, aki így hölленkedik a házasságrombolóval, begubancolt mikulással?...

A képen Tömöri épp a járda széléhez ér; *most* akar föllépni. Berger viszont két lépés közben fanyar vigyorral felröpíti a gyufásdobozt. A doboz egy örökkévalóságig a levegőben! Tömöri arcán sötétén látható már a mély aggodalom, de éppúgy

kiolvasható a bőr gyűrött redőiből a visszafogott indulat is. Berger egyik keze a zsebében, a másikkal készül elkapni a gyufásdobozt. A háttér 1, 2, 3, 4 betonoszlop, az oszlopok között (feltehetően színesre festett) rácsozat feszül, a rácsozat tetején paprika-szerű vagy inkább csöppenő vére emlékeztető, ívesen kúpos tuskék, szelvényenként 8-8. „Majd küldöm a képeket, anno 197... nyárutója címmel; most rohanok, pá, mindenkinek!; Sárinak puszi, adjátok át, sziasztok-sziasztok!...” – Ez ugyan nincs a képen, a kép hátulján sincs, a kép hátulja teljesen üres, se anno, se nyárutó, amit Laura beígért; hideg, kopár, hófehér téglalap...

Bergernek végül is sikerül elkapnia a gyufásdobozt. De nem úgy, hogy egyszerűen csak belepottyant a kezébe. Az nem kunszt! – gondolja. Hagyni, hogy a nyitott tenyér mellett elzuhanjon, mintha nem is érdekelné minket: essél csak, törd össze magad! És csakis az utolsó, a legeslegutolsó pillanatban villámként lecsapni rá. Pontosan így cselekszik Berger. A dobozt ezután még egyszer feldobja, de már nem igazán magasra, és az elkapása sem leütéssel történik. Íme itt van, és ha akarom, elteszem a zsebembe! – ezt fejezi ki a mozdulat. S hát így is cselekszik, zsebrevágja, a cipője orrának meg épp kínálkozik egy kódarab, abba jól beletrafál.

A kaput, némi kínlódással („megint beragadt a piszok!...”) Tömöri nyitja, s hátralépve maga elé tessékeli Bergert. Berger próbál viszont udvarias lenni, de nagyon hamar feladja: „Jó, hát nem bánom” – mondja, és – ismerve jól a járást – rátér az Y-ként elágazó kerti út bal szárnyára; közben ideje is, alkalmá is van rá, meg-megáll, körülnéz, lekuporodik; „nekem nem sürgős” – csippent a majdnem érett szőlőből; „ott hátul – villan agyába – van a házigazdának egy arisztokratikus hintája, abba jó volna most beleülni!...” – S megy, immáron Tömöri után, hátul, kaffogva, komótosan, nyugiba’. Ődöng Tömöri után. Vagy mintha gólyalábai volnának, s csakis gázolva, jobbra-balra dülöngélve tudna haladni.

Tömöri nem kukoricázik, ahogy a szobába érnek – rákérdez: „Kávé?...”; és már siet is hátra a konyhába, meg sem várva Berger Károly választát. „Végeredményben most mit akartok?...”

Kiabálniuk kell, hogy hallják egymást.

„Te, nekem fogalmam nincs – bíbelődik zsebének selyembélésével Berger. – Neked nem mondott semmit sem?...”

Lábos- vagy fedőcsörömpölés, esetleg mind a kettő, de mintha a padlásról gurulnának enyhén meredek lépcsőn le, egészen a pincébe, s közben, a háttérben, valamiféle fojtott imádság, susmus: kurva anyád!, vagy ilyesmi, fokozatosan elveszve-vegyülve a kísérő zajban. Azután hatalmas csönd.

Mielőtt helyet foglalt volna az asztalnál – Berger erre határozottan emlékszik –, hosszasan megvizsgálta a székek állagát, melyiket válassza, melyik a legstabilabb. „Te! – kiabált hátra, s mert roppant nyájasan szólott, nem felelheti, alig ismert a saját hangjára –, énmiattam ne fáradozz ám... nekem már benn van a napi adag; ez komoly!” – Amint leült, máris fölállt. Hátrakulcsolt kézzel ment az ablakhoz. Kilesett. Azután visszafordult. „Nézd – megköszörülte torkát, ujjával háromszor csettentett –, én amondó vagyok: jogod van tudni. Sőt! S ez a sőt kicsikét talán elárulja, hogyan is érzek most irántad. Mondjuk... na, mondjuk, hogy elveszem... Azt ugyebár te is tudod, hogy téged már nem kedvel?... Így van vagy nem? Most akkor mit mondjak még ezek után? Mondjam talán, hogy: nem, hogy én sem, semmiképpen sem? Hiszen mondhatnám azt is. De mondjak

én neked valamit, öregem?... Őszintén! Megnevelem a nődet, annak csak örülhetsz; hiszen szereted... Jó, menjek a francba, azt mondod, kérlek, semmi akadálya... Persze megtehettem volna, hogy egy büdös szót sem szólok neked; innen indulj ki, pajtikám, ebből!...”

Fordultában, a cipője orrával, Berger véletlenül felhajlította a szőnyeg sarkát. Miután azt megigazította (szintén a cipő orrával), leült a székre, s már csak a visszhangokra figyelt, melyeket saját maga keltett magában. Nem volt igazán nyugodt. „Mi a fészkes fenének kellett nekem ennyire jónak lenni! – bosszankodott. Tíz percig is ült így, ilyen szótlanul, s csak akkor szerzett tudomást Tömöri távozásáról, amikor („meglesem már, mire ez a francos csönd!”) átcihelődött a konyhába. Mindjárt nem is fogta föl, hogy mi van. „Jó, hát itt ez a cetli, rajta néhány betű, na és!” Csak ötödszöri olvasásra értette meg az írást, mely a pöndördő papíron állt, nehezeke, hogy el ne vigye a huzat, egy jókora konyhakés volt: „Megfőztem volna azt a rohadt kávé, becsszó, de képtelen voltam tovább maradni. Ide teszem a kulcsokat.”

Otléte újabb tíz percében Berger azon meditált: vajon meddig hallgatta őt Tömöri? „Egyáltalán akart ez kávé főzni nekem?...” – Ugyanis se kávédarálót, se kávéfőzőt, de még csak száraz babkávé sem látott sehol. Mérgesen visszament a szobába. Idegességében kisimított egy terítőt, megigazított egy széket. Azután fél percig a szék támlájának dőlve álldogált, mint aki nagyon erősen gondol, avagy: gondolni szeretne valamire. Gondolt is. Igaz, jóval később; mikor már készült elmenni. Meg is állt erre. Olyan gondolat volt, amely igényelte a megállást. Pontosan arra a helyszínre gondolt, ahol éppen állt. Úgy rémlett, első ízben fordult meg ebben a házban, ebben a szobában. A sarokban, a kis Mecalor kályha kürtője mellett száradó, színes női alsóneműk lebegtek a felszálló hő áramában. („Egyszerűen nem lehetett nem-oda nézni!”) A bugyik finoman rezegtek a kötélén, mintha szaporán, kicsiket lélegeznének. Nem is tudja, mi jutott ott hirtelen eszébe; hirtelen odakapott a szeméhez. Tömöri és Tömöriné jót derültek ezen. Berger úgy értelmezte, azt hiszik, hogy nekik bohóckodik: nem nézek oda, nem az én *területem!* Mint utóbb kiderült, valóban bohóckodásnak vették, de nem úgy, hogy ő nem akar odanézni, hanem hogy épp katonásan leszalutál Tömöriné bugyijainak, ami, ugyebár, egészen másfajta viszonyulást sugall: hódolatom a belevalónak etc.

„Még azt sem mertem megmondani – így Berger –, hogy egyszerűen csak elszégyelltem magam”. S hirtelen fölemelte a kezét, hogy eltakarja vele a szemét, úgy, mint *akkor*. „Hát – mondotta mélyet sóhajtva –, igen!... Hát igen!...” – A kulcsokat érintetlenül a konyhaasztalon hagyta, viszont a cetlit, a Tömöri hátrahagyta cetlit gondosan összehajtva, a csíkszabéba süllyesztette. A kést pedig – Berger erre határozottan emlékszik –, a kést fordultában kíméletlenül bevágta a fiókba.

Berger Károly csak forgolódott most a kétszemélyes epedarugós heverőn, de nem kelt föl. Nem kelt föl, hogy megkeresse, s némi *hűsítés* reményében, kipálolt, izzadt homlokára tapassza azt a híres, régi-régi cetlit.

Hallotta, amint az anyja elköszönt a többiektől: „Nem zavarom, reggelre majd kimegy belőle. Istenem, mért iszik, mikor tudja, hogy nem bírja!...” – És becsukódott az ajtó. Berger abban a minutumban úgy érezte: egy félelmetesen mély és félelmetesen sötét verembe dobták, s fölül most eresztik rá a súlyos,

rozsdás vasrácsot. Esküdni mert volna, hogy a falakból, körben, a felesége negédes hangját hallja:

„Bizonyos, ó igen, bizonyos már, hogy amely anyagból kezdetben vétettünk, majdan visszatérve oda, ama tömb-időtlenségbe, utunk nyomatát is hozzuk, miként a méhek az erdők-mezők illatát, egy feneketlen üstbe...”

Berger már a görcsbe rándult lábujja miatt is gyorsan fölegyenesedett a heverőn. A görcs azonnal megszűnt, s mintha az emelygést is menten elvágták volna.

„Ami számunkra irtózatosan nehéz, sőt lehetetlen – hallotta most meg a háta mögül Tömöri hangját –, annak elfogadása, hogy eredendően nyomtalanná válik jelenlétünk. Az érkezés a semmiből elmélete boldogítóbb, mint az örök eltűnés a semmibe. Az értelem, amely kimagasodni kész, lám, botrányos tragédiájába torokoll. Az értelem, amely ama hírhedt állandó előremenetelt van hivatva szolgálni, nem egyéb, mint kozmikus illúzió. A teremtődés azon fokához érkezett velünk a Természet, ahonnan is kiszakadhatott az élet öntudatlan passzív mivoltából. A megismerés – tudás – létrehozás határesete ez. De ez a határeset a biztos kudarc is egyben. Mert úgy tűnik, tovább menni a Tudás Univerzumában csak az állatok és növények jámbor öntudatlanságával lehetne. Csakhát: nem-tudva tudni: abszurdum. Az értelem születésének távolába visszalátva, immáron kiviláglik a célratörő előremenetel önmagába bezárt folytathatatlansága. Mert a célratörő mindig győzni akar. Pedig a tudás: gyötrelmes vesztes. A vesztes tudása lehet-e győzelem?...”

Berger Károly aléltnan zuhant vissza a heverőre, és most első ízben kapaszkodott tekintetével kétségbeesetten az utcai lámpák fényétől átítatott ablaküveg márvány csillogásába. Egy mozdulatlan, kalapos árny kényszerítette: álljon a lábára, szedje össze magát, lépjen be a konyhába, és vágja oda, vágja a felesége arcába: „...soha többé!...” De Berger görcsösen ellenállt. Rettenetesen félt ugyan, hogy nem bír majd ellenállni, mivel folyton a fülébe sűgött-bűgött a kalapos: gyerünk befelé, elsőnek lenni, itt most azé a győzelem, aki elsőként mér megsemmisítő csapást a másokra! Ez a felkínált stratégia szinte megrészegette Bergert. Tulajdonképpen már ott tartott, hogy föl pattan... Ugyanakkor látta a feleségét is föl pattanni. A folyosóra kihelyezett hatvan literes régi hűtőszekrényük előtt találkoztak össze, s egyszerre mondták: „Jó volt, hogy találkoztak útjaink...” – De csak eddig jutottak, s máris csodálkoztak, hogyan kerültek ők ilyen helyzetbe? Berger legalább tizenötször *levetítette* magában ezt a jelenetet, s utána még szomorúbb lett, mint volt.

Végül csak így, ilyen szomorúbbnál szomorúbban mászott le a heverőről, s ballagott át a konyhába; éjfél elmúlt; „kissé megkésve, de annál nagyobb szeretettel...!” – mormolta magában, s majdnem elbőgte magát, amikor a felesége kipirult arccal, csillogó szemekkel a nyakába ugrott: „Oké vagy, Károly?! Jujj, de jó!...”

## TADEUSZ K. VARSÓBAN

*avagy a végleg elveszett idő*

Az olvasó engedelmeivel mellőzöm az e helyt szokásos morfondírozást, hogy vajon az életrajz bizonyos tényei alkalmasak-e a mű összefüggéseinek megvilágítására. Mellőzöm először azért, mert egy utószóban<sup>1</sup> az olvasónak végül is jogában áll további értesüléseket kapnia az imént olvasott mű szerzőjéről, még akkor is, ha ezeknek az értesüléseknek az égedta világon semmiféle közük nem volna a műhöz, s pusztán kíváncsiságának kielégítését szolgálják. (Az utószók szerzői – bármint csűrjék-csavarják is – végül rendre rátérnek a főbb életrajzi „adatok” ismertetésére, s már most megígérhetem, hogy én sem fogok másként cselekedni.) Mellőzöm, másodsor, azért, mert a kérdést illetően formájában álkérdésnek tartom: az életrajz, az író életrajza csakúgy, mint e sorok írójáé vagy az olvasóé, valójában sohasem holmi „objektív tényállások” halmaza, hanem alig objektív emlékezeti anyag tudatos és tudattalan válogatása, mindig hézagos összeillesztése, meszeszerű összeszövése és gabalyítása egy *elbeszélés*, mégpedig az önmagunkról szóló elbeszélésünk belső igényei szerint. Azaz a mi esetünkben – íróról lévén szó – éppen olyan szerű produktuma alkat, temperamentum, jellem, műveltség, észjárás, indulat és ihlet egyedi együttállásának, mint maga a mű. Valójában egy író életrajza mint önmagáról szóló többé-kevésbé privát elbeszélése, és műve mint ugyancsak önmagáról szóló, többé-kevésbé nyilvános elbeszélése között nem is olyan könnyű megvonni a határvonalat: valamilyen mértékben az életrajz mindig a műben, a mű pedig az életrajzban foglaltatik. Hát még olyankor, amikor az író választott elbeszélésmódja az életvallomás, a *konfesszió*, tehát éppen erre a privát elbeszélésre „játszik rá”, mint szerzőnk esetében.

Egy pillanatra meg is állapotodnék annál a feltűnő ténynél, hogy Konwicki csaknem valamennyi regénye<sup>2</sup> – a *Szerelmi (bal)esetek krónikája (Kronika wypadków miłosnych, 1974)* és a *Bohín* (1987) kivételével (habár, mint látni fogjuk, az utóbbi mű elég sajátos ebből a szempontból) – egyes szám első személyben íródott. Ez csak látszólag mellékes kérdés; gondoljunk bele: minden történet és minden regényalakot csupán egy olyan személy nézőpontjából ismerhetünk meg, aki maga is részese a regény világának. Nyilvánvaló hátrány ez az ábrázolhatóság szempontjából; hogy csak a legkézenfekvőbb „veszteségeket” említssem: nem lehet közvetlen tudomásunk olyan történetekről, amelyeknél az elbeszélő nem volt jelen, s amelyekről egy tanú elbeszéléséből sem értesül; és ugyanígy nem szerezhetünk tudomást a többi regényalak belső állapotairól, legfőljebb az elbeszélő

1 A szöveg a Kalligram Kiadó gondozásában 1995-ben megjelenő két Konwicki-regény (*Lengyel komplexus, Séta a halott lánnyal*) utószava.

2 Eddig megjelent regényei a következők: *Przy budowie* (1950, magyarul: *Vasútépítők*, 1951) *Władza* (1954), *Rojsty* (1956), *Z obłąconego miasta* (1956), *Dziura w niebie* (1959, magyarul: *Égszakadás*, 1961), *Sennik współczesny* (1963, magyarul: *Mai álmoskönyv*, 1970), *Wniebowstąpienie* (1967), *Zwierzoczeko-upiór* (1969, magyarul: *Állatemberrém*, 1972), *Nic albo nic* (1971), *Kronika wypadków miłosnych* (1974, magyarul: *Szerelmi krónika*, 1977), *Kalendarz i klepsydra* (1976), *Kompleks polski* (1977, magyarul: *Lengyel komplexus*, 1995), *Mała Apokalipsa* (1979, magyarul: *Kis apokalipszis*, 1990), *Wschody i zachody księżycy* (1982), *Rzeka podziemna, podziemne ptaki* (1984), *Nowy Świat i okolice* (1986), *Bohín* (1987, magyarul 1994), *Zorze wieczorne* (1991), *Czytadło* (1992, magyarul: *Séta a halott lánnyal*, 1995).

következtetéseire és feltevéseire hagyatkozhatunk. Ezzel szemben Homérosz például beszámolhat az Olümposzon vagy az Ithakában történekről, miközben hőse a „borszinű tengeren” bolyong, leírhatja Akhilleusz haragját,<sup>3</sup> s azt, hogyan ragadja magával Hektórt a harc hevülete<sup>4</sup> – számos olyan dolog véghezvitelére képes tehát, amit egy én-elbeszélés szerzője nem tehet meg.

E hátrányt bizonyára tetemes előnyök ellensúlyozzák, különben aligha akadna szerző, aki ezt az elbeszélő módot választaná – ahogy nem nagyon tudunk olyan regényről a világirodalomban, amely egyes szám második személyben íródott volna. Talán a legnyilvánvalóbb előny az, hogy a regényt alkotó közlések forrását a regény világában *létező személyként* érzékeljük: rendelkezésünkre áll egy *tanú* az információk szűkös, ám ugyanakkor *hiteles* – mert érzékileg ellenőrizhető – forrásaként (ne szóljunk most a rossz regények hiteltelen tanúiról, habár minden korban ők vannak többen). Tekintve, hogy e személyes és érzéki hitel akkor kezd többletnek számítani, amikor a (regény)világ objektív tényállásának evidenciája megrendül, szokás emnek az elbeszélő módnak a felbukknását a modernség kétyeivel magyarázni. Van ebben egy adag feledékenység, hiszen az én-elbeszélés semmivel sem későbbi fejlemény, mint az ő-elbeszélés: maga az imént emlegetett Homérosz is alkalmazta már: az *Odüsszeia* négy énekét (IX-XII.) Odüsszeusz egyes szám első személyű *beszámolója* alkotja a vele történekről. Igaz, hogy a modern kéty Konwicki regényművészetének is fontos eleme, mégsem célszerű életművét kizárólag az önmagát önmagával magyarázó modernitás nézőpontjából vizsgálni; valószínűleg az ember világban-létének általános szerkezete tartalmazza az én-elbeszélés több ezer éves történetét megalapozó elvet, amelynek figyelembe vétele szerzőnk esetében is gyümölcsöző lehet: a *tanúság* elvét.

Kíséreljük meg ebből a szempontból megközelíteni Tadeusz Konwicki életének legnyomósabb élettrajzi tényét: kamasz fejjel élte át a háborút, partizánként harcolt a litvániai Vilna körüli rengetegeekben. „Ti halálunkat nem ismeritek / nem rejtőztök sötét folyosók / kérge alatt / nap felé fordul / gyermekeim” – írja *Ígélet (Obietnica)* című versében lengyel nemzedéktársa, Tadeusz Rózewicz.<sup>5</sup> „Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet.” – írja az *Apokrifban* magyar nemzedéktársa, Pilinszky János. A két idézet jelentés-sugallatai nyilvánvalóan nem fedik egymást, egyenesen elmentés lelki mozgásra utalnak: Rózewiczé a kinyílás, a továbbadás, Pilinszkyé ellenben a bezáródás, az elmondhatatlanság irányába mutat. Elmozdulásuk kiindulópontja azonban közös: a szélsőséges tapasztalat, a másik (nemzedék) számára felfoghatatlan (hábo-

---

2 „...mire fájdalom ébredt Péleionban: a szíve / bundás melle alatt hányódott kétféle: vajjon / rántsa-e most ki hegyes kardját hamar oldala mellől, / s szétvervén azokat, beledöfjön az Átreidészbá, / vagy szüntesse haragját és lecsitítsa a lelkét.” *Íliász* I. 188-192. Devecseri Gábor fordítása.

4 „...és a kapun kirohant Hektór, a sugárzó; / és testvére, Alexandrosz, vele szállt ki: szívéükben / mindketten hevesen vágytak hadakozni, csatázni. / Mint a hajósoknak ha szelet küld végre az isten, / vágyottat, mert már a gyalult evezőkkel a tengert / rég verik és emyedt már testük a fáradalomtól: / vágyakozó trósz népiük előtt így tündek ezek föl.” *Íliász* VII. 1-7. Devecseri Gábor fordítása. Mindkét részletből, de különösen a másodikból jól látható, hogy a mindentudó elbeszélő itt valójában az archaikus közösség, amelynek tekintete előtt a hősök viselkedésének legapróbb mozzanata sem maradhat rejtve; ennek megfelelően az introspekción és behelyezkedésen alapuló modern lélektani leírást az érzelmek okozta élettani elváltozások éles szemű megfigyelése, a „tudat-folyamat” pedig a cselekvési alternatívák olyan szerű nyilvános latolgatása helyettesíti, mint amelynek a törzsi tanácsban szoktak lezajlani.

5 „Wy nie znacie naszej śmierci / nie kryjecie pod korą / ciemnych korytarzy / wy z twarzami w słońcu / dzieci moje” *Obietnica* in: Tadeusz Rózewicz: *Niepokój* 1980. p. 123. Magyarul in: Tadeusz Rózewicz: *Megmenekült* 1972. ford. Fodor András. Mivel az ott közölt fordítás hibás és pontatlan, a versrészletet saját átültetésemben idézem.

rús) élmény közlésének kényszere és annak lehetetlensége. Íme egy úgynevezett életrajzi tény, amely eleve az *elbeszélés problémájaként* jelenik meg.

Átéltam valamit, amit mások nem; tanúja voltam valaminek, amit meg kell próbálnom másokkal megosztani: ez a sajátos élethelyzet eleve tartalmaz, magában hordoz egy sajátos elbeszélőmódot, mely hatalmas irodalmi előzményekre tekint vissza. Szent Ágoston *Vallomásai*-ban az életrajz tényei az egyénileg elérhető isteni kegyelemhez vezető út állomásai; nem véletlenül datáljuk ettől a mőtől az európai kultúrkört megalapozó individualitás megjelenését. A szélsőséges, megoszthatatlan élmény fényében (és az életünk maga is mi volna más, mint szélsőséges és megoszthatatlan élmény?) mindig a titokzatos „Én” jelenik meg nekünk, s e megjelenés Ágoston óta az isteni epifániából hordoz valamit.

„Csupáncsak én” – jelenti ki köntörfalazás nélkül Rousseau a maga *Vallomásainak* mindjárt a második bekezdésében, majd így folytatja: „merem hinni, hogy másként vagyok alkotva, mint a létezők közül akárki... A természet összetörte a mintát, amelyben alkotott.”<sup>6</sup> Az „összetört minta” motívuma kerül aztán a középpontba a konfessziós formának a modernitás határán létrejött újabb változatában, az *elvesztett idő visszakeresésében*. Az életrajz rekonstruálása – s ezáltal az Én mint epifánia megkonstruálása – Proustnál már nem elsősorban a vissza nem hozható események emlékezeti felidézését és összekomponálását jelenti, hanem közvetlenül annak a bensőségességnek az újraalkotását, amely ennek a vissza nem hozható életnek a lényege, avagy óvatosabb megfogalmazásban: egyedül megragadható „tényvalósága” volt.<sup>7</sup> Az élettényeknek ez a belülré kerülése az a pont, ahol a konfessziós elbeszélés egy ezredévnnyi körpályát leírva az ágostoni kezdőponthoz ér vissza: a *Confessiones* könyvtestében az önletrajzi elbeszélés a tisztán lírai fohászoknak és imáknak a terjedelem egyharmadát kitöltő sorozatából bontakozik ki, s a mű utolsó egyharmadában ismét a tiszta líraiságba olvad vissza.

Egy más nézőpontból ugyanakkor a konfessziós elbeszélés évezredek alakulása inkább lineáris pályát ír le, és az ágostoni ősmintától való eltérések fokozatos felhalmozódásáról beszélhetünk. A tudásról való boldogtalan tudás felhalmozódásáról van szó, amely a konfesszióknak éppen a tudáshoz való viszonyában idéz elő egyre növekvő eltolódást. A vallomás tárgyául szolgáló élmény magja az *iniciáció*, azaz a beavatódás valamely eladdig rejtett igazságba, melynek következtében természetesen a korábbi – öröklött és átvett – igazságok megszűnnek igazságok lenni. Az individualizáció alapfolyamata ez: hiszen éppen azáltal válnunk egyedi lényekké, hogy az öröklött és belénk nevelt igazságokat saját igazságainkkal cseréljük fel. Az iniciáció hón áhitott belépés a felnőtt korba – s ugyanakkor fájdalmas búcsú a gyermekkori ártatlanságától.<sup>8</sup> Nos, éppen a beavatódás nyereségeinek és veszteségeinek aránya az, amely folyamatosan változik Ágostontól napjainkig. Szent Ágoston az isteni – abszolút – igazságba való beavatódás folyamatát írta le; Rousseau *Vallomásai*-ban már csak Jean-

6 Jean-Jacques Rousseau: *Vallomások* 1962. p. 11. Benedek István és Benedek Marcell fordítása.

7 Itt is elég a mű első oldalát fellapoznunk: a magányos utasról szóló hasonlat jól mutatja, miként fordul meg Proustnál tényvalóság és élmény viszonya az emlékezetben: „s az a kis ösvény, amelyet követ, most mélyen belevésődik az emlékezetébe, annak az izgalomnak a révén, amelyet az új helyek, a szokatlan cselekedetek keltenek benne”. Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában* 1983. Gyergyai Albert fordítása.

8 Bizonyára nem véletlen egyezés avagy közvetlen hatás, hanem a boldogtalan tudásra vonatkozó azonos tapasztalatok magyarázzák, hogy Közép-Európa három irodalmában közel egyidőben születik meg egy-egy jellegzetes beavatási regény; a boldogtalan tudás megszerzése mindháromban a női főszereplő asszonnyá válásának folyamatában zajlik le: Bohumil Hrabal *Sörgyári capriccioja* (*Postrížiny* 1976), Esterházy Péter *Fuharosokja* (1983) és Konwicki már említett regénye, a *Bohúh* (1987). A Hrabal-regény eredeti címe egyébként egy olyan régi szláv szokásra utal, a serdülő fiú gyermeki hosszú hajának szertartásos lenyírására az apa által, mely valószínűleg egy még ősbibb férfivá avatási szertartás maradványa.

Jacques Rousseau igazságaiba nyert beavatást, Marcel Proust – a modernitás határán álló alkotóhoz illően – klasszikus mértékkel elegyít felismerést és kiábrándulást, s csupán elbeszélésének a múltba helyeződő súlypontja sejteti, hogy az ifjú Marcel beavatódásában már a veszteség a túlsúlyos mozzanat.

Ha mármost megpróbáljuk elhelyezni Konwicki műveit a konfessziós elbeszélésnek e meglehetősen hevenyészett tipológiájában, akkor – Ágoston felől nézve – mindenképpen Proustot túl kell keresnünk a helyét – ámde nem Proust *mögött*. A jelen felől tekintve pedig természetesen Proustot innen fogjuk megpillantani – ám semmiképpen sem Proust *előtt*. Ezzel mindössze azt akarom mondani, hogy mindkét nézőpontból kissé *oldalvást* fogjuk látni – hiszen az irodalmi művek nem állíthatók sorba egyetlen tengely mentén. A hely pontosabb meghatározásához további tengelyeket kell felvennünk.

Nem függetlenül azonban az eddig elmondottaktól, hiszen az irodalmi művek ugyanakkor mégiscsak valamely kultúra egyetlen nagy, összefüggő elbeszélésének – avagy talán dialógusának – elemei. Van a vallomásos elbeszélésnek egy olyan aspektusa, amely szorosan összefügg mind az élettények megragadhatóságának kérdésével, mind pedig a tudásról való tudás alakulásával. Ez pedig az *idő* struktúrája az *Én*-ben, avagy az a mód, ahogyan az idő az *Én* struktúrájává válik (a bergsoni „tartam”-hoz hasonlatosan). A *Vallomásokat* író Szent Ágoston és a *Vallomásokat* író Rousseau világosan látja, tökéletesen érti és kimerítően elemezni képes a tévelygő Augustinus, a tévelygő Jean-Jacques minden indítékát, vélekedését és cselekedetét – mert a közben eltelt idő az igazságban való töretlen gyarapodás akkumulálódó, az *Én*-be lineárisan beépülő ideje volt. (A félreértéseket elkerülendő: nem a történet elmondásának linearitásáról beszélünk; ez – közkeletű mai vélekedések dacára – a vallomásos művekben szinte soha nem valósult meg; már Ágostonnál sem. A vallomás antropológiai struktúrája, a megszólalás és újra-megszólalás lírai beágyazottsága ugyanis nem teszi lehetővé.) Ez az idő nem jelenik meg önálló karakterként, hanem ugyanúgy beleépül, mintegy nyomtalanul belevész a lineáris igazságfüggvény haladványába, ahogy a newtoni világmép idejét is magába olvasztja a lineáris mozgásfüggvény haladványa, amit például az „egy óra járásnyira”, a „tíz perc a határ”, az „egy szempillantásnyi időre” és hasonló szófordulatok érzékeltetnek.

Proust regényfolyamának azonban – amint a címe is jelzi – már önálló mozzanatóvá, szinte főszereplőjévé válik az idő. Talán éppen azért, mert Proust semmivel sincsen közelebb az igazsághoz, mint az ifjú Marcel: amennyivel többet tud, annyival kevesebbet is; azzal, amit megtudott, egyszersmind elveszítette azt, amit korábban tudott volt. *Mást* tud – és ez majdnem annyi, mintha azt mondanánk, hogy nem *több*, hanem *más* lett. A személyiség önértelmezésének ágostoni, Rousseau-i feladata itt az interperszonális *megértés* irányába mozdul el. Az idő nem áttetsző közeg, amelyen keresztül a személy szabadon közlekedik hajdani önmagával, hanem inkább az észleletek és jelentések értelmezhetetlen elmozdulása, hermeneutikai határfelület, mely megnehezíti a közlekedést. Az idő mint a vélt zavaró zivatarfelhő hatol be a perszonalifikáció rétegei közé: és *megbontja* a személyiséget. Még akkor is, ha Proust művében – éppen az idővel vívott küzdelem, a *visszakérés* eredményeként – a személy integritása megvalósul. Marcelnek sikerül megteremtienie (dekonstruálnia) önmagát; a személyiség-válság jelentkezésének és legyűrésiének egysége ugyancsak a modernitás határán állónak mutatja ezt a remekművet.

Proustot innen azonban a konfessziós regény perszonalifikációs struktúrája egy olyan határérték felé tart, amelyet Thomas Mann *Doktor Faustus*ával érzékeltethetnénk: itt az elbeszélés írója (Mann), az elbeszélés elbeszélője (Zeitblom) és az elbeszélés hőse (Leverkühn) név szerint is más és más személy. Bármennyire távol állónak tetszik is ez a modell:

a. Mann → Zeitblom → Leverkühn

a konfessziós elbeszélőmódtól, ahol író, elbeszélő és hős ugyanaz a személy, például a *Lengyel komplexusban* (*Kompleks polski*, 1977) így:

b. Konwicky (író) → Konwicky (elbeszélő) → Konwicky (hős),

a regény tényeit valójában az alábbi diagram tükrözi helyesen:

c. Konwicky (író) → K. úr ('író') → Konwa (felkelő),

hiszen a b. változat elfogadásához bizonyítanunk kellene, hogy a három 'Konwicky' egy és ugyanaz a személy – márpedig a regény, miközben úgy tesz, mintha ez volna a helyzet, valójában az ellenkezőjéhez is nyújt támpontokat. K. úr önmagáról állítja, hogy író volna; Kojran azonban több ízben tesz olyan értelmű nyilatkozatot, hogy K. urat nem tekintik egészen szavahihetőnek. Másfelől K. urat a 'Konwa' fedőnevű ifjú felkelővel Kojran azonosítja, akiről más vonatkozásban kiderül, hogy nem tökéletesen megbízható tanú; homlokegyenest ellenkező értelmű tényekre emlékezik, mint a főhős, éppen az utóbbinak a vilnai felkelésben játszott szerepét illetően. A regény egy pontján egyébként maga K. úr vonja kétségbe önmaga azonosságát Konwával. Ugyanígy az sem válik bizonyossá, hogy Konwicky, K. úr és Konwa valóban más-más személy volna; a „mindez én voltam egykor”, az integritás kérdése marad a középpontban, nem szorítja ki onnan a másik megértésének problémája.

A kétes és ellentmondó tanúságtételek hasonló eseteit tucatszámra sorolhatnám Konwicky egyéb műveiben is; elég talán a *Séta a halott lánnyal* (*Czytadło*, 1992) tanúság-szerkezetét felidézni: Konwicky úgy emlékszik, hogy (ugyancsak a vilnai felkelés idején) megmentette Toni Mickiewiczet (egy interjú tanúsága szerint valóságos személy: Konwicky karaim származású osztálytársa a Kolonia Wileńska-i iskolában<sup>9</sup>); Toni ellenben úgy tudja, Konwicky elárulta őt; Tonit ugyanakkor mint besúgót üldözi volt lágerbeli társa – és így tovább. A *Nic albo nic* főhőse egyenesen epilepszia-szerű emlékezetkihagyásban szenved. A *Wniebowstąpienie* elbeszélője Kháronnak nevezi magát (!), mert elfelejtette, ki ő és honnan jött valójában. Konwicky valamennyi érett regényének gazdag narrációs szövetét a vitatható szavahihetőség és a kétségbe vonható emlékezet gazdag játéka alapozza meg. Vegyük észre azonban, hogy mindkettő csak a konfessziós elbeszélőmód keretein belül játszhat ilyen meghatározó szerepet: csakis akkor, ha egyetlen, az emlékezetkihagyással és dezinformációval szemben *védtelen* elbeszélő közléseire vagyunk utalva az elbeszélő tények megítélésében és értelmezésében. Olyan narrációs lehetőség ez, amely csírájában mindig is benne rejtett a konfessziós elbeszélőmódban, ám csak kifejlés-felbomlása végső pontján, az ő-elbeszélés manni példával érzékeltetett aszimptotájának közelében valósulhatott meg.

Az író és az elbeszélő részleges különválása, és az ebből adódó játéklehetőségek rendre felbukkannak szinte minden Konwicky-regényben – olyannyira, hogy innen nézvést érthetők meg igazán azok a művek is, amelyek látszólag az író és az elbeszélő személyének világos különválasztásán alapulnak, mint amilyen például az *Állatemberrém* (*Zwierzoczekoupiór*, 1969) és a *Bohiń*. Az előbbi regény elbeszélőjének apjában az írot véljük felismerni,<sup>10</sup> s ezáltal a megértési kör bezárul, az önértelmezés köre ellenben felnyílik: a hős, akiről az író a regénybeli elbeszélő kijelentéseit közvetíti, azonos (tehát éppen hogy nem azonos!) önmagával:

9 *Nasi bracia w grzechach świętości. Z Tadeuszem Konwickim rozmawia* Elżbieta Sawicka, Odra, 1987/12. pp. 10-17. p. 15.

10 Vö. Henryk Bereza: *Dystans* in: Taki układ, 1981. p. 242.

Konwicky (író) → elbeszélő → Konwicky (apa)

A *Bohiń* ő-elbeszélése mögött pedig mindvégig egy én-elbeszélés zárványa lappang: Konwicky valójában egyes szám első személyben mesél egy másik személy életének döntő fordulatáról, s tekintve, hogy e személy a saját nagyanyja, s hogy az elmesélt *fordulat* nagyon is szorosan összefügg több más Konwicky-regény hasonló negatív iniciációs fordulataival (például a *Lengyel komplexus* Mineyko- és Traugutt-epizódjával), ezt a művet is bizvást beiktathatjuk az ön-rekonstrukció feladatával viaskodó művek sorába.<sup>11</sup> Maga Konwicky ad ehhez további félreérthetetlen támpontokat, amikor *Naptár és homokóra* (*Kalendarz i klepsydra*, 1976) című, legkevésbé regényszerű vallomásában kifecsegi a nagyanyjáról szóló regény megírásának indítékait.<sup>12</sup>

A szavahihetőség és az emlékezet zavarai különös erővel aktualizálják a tanúságtétel szerkezetének derridai paradoxonát: tanú az, aki jelen van (s ekkor nem tehet tanúságot) – és tanú az, aki tanúságot tesz (s ekkor már nincs jelen).<sup>13</sup> A tanúságtétel eme törekény-ségének tudása a jelenlétet szüntelenül egy majdani tanúságtételre való felkészülés feszültségével terheli meg: a (jelenlevő) tanú soha nem tudhatja, hogy a pillanatnak melyik efemer, illékony mozzanata lesz döntő jelentőségű a (tanúságot tevő) tanú számára: mindez az elbeszélésben az *esetleges*, a tűnő pillanat rögzítését, megragadását kitüntetett feladattá teszi (szemben a történetek utólagos jelentésfeltöltésével, a parabolikus vagy allegorikus eseményleírással, ami oly jellemző vonása a hiteltelen tanúságtételnek és a rossz prózaírásnak). Bizonyos, hogy Konwicky írói alkata is predesztinálja, már első regényében, az *Ingoványban* (*Rojsty*, 1948, megj. 1956) is emlékezetes pillanat-leírásokat találhatunk; ám az is bizonyos, hogy ezeket a leírásokat már ebben a műben is a *tanúságtétel* feszültsége hívja életre.

Ebben az értelemben az elveszett idő visszakeresése zajlik Konwicky regényeiben is – csakhogy ez a visszakeresés többé-kevésbé reménytelen. Mindent beleng az ironia szelleme, hiszen a hős minden kiejtett szaváról, minden cselekedetéről két elmozdult időrétegen, két kommentátor – az elbeszélő és az író – értelmezésén és félreértelmezésén keresztül értesülünk. Már az említett első regényben ilyen ironiával közvetített kijelentéseket olvashatunk: „Stefan nem volt. Meghalt az ügyért, bár baleset volt.”<sup>14</sup>

---

11 Apró adalék, hogy a fentebb a *Bohiń*-nyal párhuzamba állított Hrabal-regény mottója a nevezetes Flaubert-i „Bovaryné én vagyok”; azt pedig nincs itt helyem felsorolni, hogy a másik párhuzam-regény szerzője, Esterházy Péter hányszor és hány változatban *bovarynézik*.

12 „Ki volt apám apja, ki volt a nagyapám? Kivel szűrte össze a levelet ilyen szerencsétlenül Maria vagy Helena – már nem emlékszem pontosan – Konwicky nagyanyám? [...] Ezerszer megpróbáltam elképzelni a nagyapámat. A becsület korában miért nem járhatott el becsületesen? Mi akadályozta meg abban, hogy házasságot kössön és elismerje a gyermeket? [...] Mikor egyszer *A zsidó háborút* olvastam Feuchtwangertől, hirtelen úgy rémlett, hogy zsidó vagyok, és zsidónak is éreztem magam. Engedelmes képzeletem azon nyomban elő is állította nagyapám képét: egy Oszmánból, Mejszagoftából vagy Święcianyából származó csinos zsidó fiatalembert. Ifjú zsidó vándorke- reskedő, tanult talmudista vagy szörnyű jiddis zsargonban nosztalgikus verseket körmölő poéta. És megértettem nagyanyám szerelmének rettenetes szentségtörését, meg a kegyetlen fátumot, mely zivatarfellegként borult apám életére, s kissé az enyémre is. [...] Aztán a zsidók, pontosabban némely kollégáim az idegeimre mentek, és én megszűntem zsidónak érezni magam, és attól fogva meglehetősen ritkán éreztem csak zsidónak magam. [...] Csakhogy a származásomat magyarázó egyéb hipotézisek valahogy nem elég romantikusak, kevés bennük a tragikum, a pokoli és az isteni elem.” *Kalendarz i klepsydra*, pp. 11-12.

13 Vö. Jacques Derrida: *Ki az anya? (Születés, természet, nemzet)* Jelenkor, 1994/2. 154-175. (csak magyar fordításban).

14 *Rojsty*, p. 96.

Már másodszer hivatkozom az első regényre, amely teljes egészében a vilnai felkelésről szól. Ideje tehát visszatérnem a bevezetőben említett életrajzi tényhez. Amelyet, emlékszünk, először is nem tekintettünk „objektív tényállásnak” abban az értelemben, hogy a tényeknek egy elbeszélés igényei szerint kiválogatott és összeszótt halmaza lehet csupán. Most megkockázatom azt a képtelenségű állítást, hogy maguk e halmazt alkotó tények is nagyon sajátos létmódúak, igazából nem is tekinthetők tényeknek, már amennyiben „tények”-en azokat a dolgokat értjük, amelyek önmagunkra vonatkozó elbeszélésünktől függetlenül, mintegy ezek „előtt” létesülnek és fennállnak. Mindama múltbeli tényeket ugyanis, amelyeket Konwicki regényeiben az emlékezet és a tanúságtétel rekonstruálni próbál, egy *elbeszélés* igényei hozták létre. „A nemzedékem halálra olvasta magát. Ami még rosszabb, a nemzedékem hitt a könyveknek” – írja Konwicki a *Naptár és homokórában*, a vilnai felkelésben való részvétel indítékairól szólva.<sup>15</sup> Nos, a nevezetes legelső, Kościuszkó-féle felkeléstől kezdve a lengyelek minden nemzedéke halálra olvasta magát, a lengyelek minden nemzedéke hitt a könyveknek, s ennek eredményeképpen a lengyelek minden nemzedéke *megkonstruálta* magának az ennek a hitnek megfelelő valóságot: a felkelést. „A napokban beállok egy partizánosztagba. – Nem foglak lebeszélni – mondta anyám. – Apád a hazáért adta az életét. Csak vigyázz magadra, tudod, hogy gyöngé az egészséged.”<sup>16</sup> – olvassuk az *Ingoványban*, a már ismert ironikus megtoldással. De már Mickiewicz *Pan Tadeusz*ának ifjú főhőse is apja, Jacek Soplica nyomdokába lépve áll be küszöbönálló eljegyzése előtt a felkelők közé. (*Pan Tadeusz*, Tizedik Könyv.) A *Lengyel komplexus* ifjú vidéki nemes, Zygmunt Mineyko, és az 1862-63-as felkelés ifjú diktátora, Romuald Traugutt egyaránt egy korábbi felkelés megismétlésén, vagy legalábbis a legelső – a Kościuszkó-féle – felkelésről szóló nemzeti *elbeszélés* valóra váltásán fáradoznak. Amint hogy ennek az elbeszélésnek a valóra váltása volt az a legutóbbi, a vilnai felkelés is, amely oly sok Konwicki-regényben az önrekonstruáló emlékezet igazi tárgya. Sőt ugyanennek az elbeszélésnek az igényei szerint alakul az a legutolsó utáni felkelés is – a Szolidaritás győzelmének hónapjai és az azt követő hadiállapot (wojna, azaz háború, ahogy Lengyelországban emlegetik) –, amelynek előkészületei a *Kis apokalipszis (Mała Apokalipsa, 1979)* történetének anyagát szolgáltatják, s amellyel – a jelenben ismétlődő múltként – a *Földalatti folyó, földalatti madarak (Rzeka podziemna, podziemne ptaki, 1984)* című regényben találkozhatunk. Konwicki mindenütt hangsúlyozza az ismétlés tényét, azt, hogy az események alakulása és hősei gondolkodása egyaránt megelőző mintákra megy vissza. Hogy az egyik legfinomabb megoldásra hivatkozzam, a Traugutt-epizódban ezért kap nagy hangsúlyt az ifjú diktátor feleségének leánykori neve: *Kościuszkówna*.

A Konwicki-regény időszerkezetében tehát a hős ideje – szemben az elbeszélő és az író idejével – a múlt *mint ismétlés*. Ennek az ismétlésnek azonban legalább három formája van. Az elsőt már említettük: a múlt mint egy még korábbi múlt eseményeinek újrátészása a nemzeti elbeszélés igényei szerint. Az ismétlésnek egy másik formája szintén a lengyel történelmi elbeszélés sajátosságának köszönhető: ha ez a múlt egy nemzeti – tehát kollektív – elbeszélés igényei szerint megkonstruált valóság volt, akkor a benne való részvétel a *tömegesség* értelmében is ismétlés. A háborús tapasztalatnak az a kivételessége, amelyet Pilinszky és Różewicz egy-egy versrészletével érzékeltettem, Lengyelországban „tömeges kivételesség”, s ezért eleve elválaszthatatlan az erről szóló kollektív elbeszéléstől. Talán ez a magyarázata, hogy a lengyel háborús nemzedék jelentős írói kivétel nélkül nagyon korán a történelmi elbeszélést megkérdőjelező ironikus magánelbeszéléseket hoztak létre. Legelsőként talán éppen Konwicki, az *Ingoványban*. Nem véletlen, hogy ez a regény csak megírása után nyolc évvel, 1956-ban jelenhetett meg először.

Végül ismétlés a hős ideje abban az értelemben is, ahogyan a regényvilágban egyál-

15 *Kalendarz i klepsydra*, p. 74.

16 *Rojsty*, p. 21.

talán megjelenik. A szokásos henye szóhasználattal élve, a hős idejének felidézésével az elbeszélő szeretné saját „identitását” körvonalazni, megalapozni, helyreállítani. A hős idejéből érkező regényalakok – Toni Mickiewicz (*Séta a halott lánnyal*), Kojran (*Lengyel komplexus*) vagy ugyanitt a betéttörténetekben szereplő Traugutt és Mineyko – rendre valószínűbbek, körvonalazottabbak, határozottabb identitással rendelkezők, mint az elbeszélés idejében kavargó árnyékszerű figurák. Az eredeti Tadeusz (Kościuszko) és az önmagában is másolat (Pan) Tadeusz megannyi *másolatának* megidézése sem képes azonban megoldani Tadeusz (Konwicki) „identitászavarát”, aki továbbra is kénytelen (Joseph) K. úrként bolyongani a hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes évek Varsójában, amelyhez képest a tízes évek Prágája minden bizonnyal maga a Paradicsomkert volt.

Ez az „identitás” ugyanis, mint már említettem, maga is másolat, ismétlés, egy nemzeti elbeszélés produktuma. Nem természetes identitás (ha van ilyen egyáltalán), mivel csak azáltal nyerjük el, hogy elismerjük és *elfogadjuk*: a nemzeti elbeszélés (mely maga az ismétlés) rólunk szól. Ha mégis léteznék természetes identitás, az olyasféle lenne, mint a *Lengyel komplexus* Mineyko-epizódjának parasztkocsisáé: „De hiszen te lengyel vagy, Konstany. Nem érzed magadban a lengyel lelket? A kocsis ostorával lecsapott az útmenti, villáslevelű páfrányra. – Én idevalósi vagyok.”

Valójában azonban az identitás mindig művi – és ha már mű-vi, akkor lényegében mindig az elbeszélés alkotóeleme; nem a visszakeresett idő kincse, hanem az elbeszélő idő produktuma. *A múlté.* „Kedves tanerők, kedves irodalmi cickányok, én nem szűkölködöm önazonosságban. Van bőven identitásom, éppen annyi, amennyi ahhoz kell, hogy a törődött olvasót magam után vonszoljam a kudarcok csalitjain, a kiábrándulások erdőségein és a fájdalom sejtelmek rengetegein keresztül” – írja Konwicki a *Naptár és homokórában*.<sup>17</sup> Nála a múlt felidézése egy negatív mérlegű beavatási folyamat része; ha Ágoston és Rousseau önvallomása az élni segítő igazságok megtalálásának folyamatát írja le, Prousté pedig a „nullszaldónál” állapotodik meg, az élni segítő igazságok hiányának rezignált tudomásulvételében, akkor Konwicki regényei az élni segítő igazságok elvesztésének folyamatát írják le: azt, hogy a nemzeti „grand récit” kézbe véve maréknyi száradó sárként porlik szét. Komolyan vétele – mint a *Séta a halott lánnyal* politikai szervezkedéseiben – a ripacssággal határos. Márpedig „a mi szláv ripacsságunk mintha mélyebb, gyászosabb és zavarosabb volna [mint másoké], ijesztőbb. Könnyű felismerni benne a két iskolát: a lengyelt és az oroszot. Az orosz önmagában való, monolitikus. Fenyegető, mély, a maga módján nagyon kreatív. A mi lengyel ripacsságunk, szegyen kimondani, kissé elkorcsosultabb, komolytalanabb, hisztérikusabb, mintha nem lenne biztos a maga igazában. Ráadásul nincsenek éles határai, nincsenek körvonalai, fokozatosan elmosódik és a švejski ripacsságba megy át, amelyet mindenekelőtt az jellemez, hogy egészséges. Mármint a švejszek számára” – írja a már ismert ironikus toldással a *Naptár és homokórában*.<sup>18</sup>

Konwicki elveszett ideje tehát nem található meg, vagy legalábbis nem az „kerül meg”, amit keresünk. A konfesszió pedig soha nem érhet véget, mihelyt a beavatódás nem az abszolút igazság, vagy legalább az elképzelhető legnagyobb igazság felismeréséig vezet. Ágoston Isten igazságát felismerve lezárhatta vallomásait, noha élt tovább. Rousseau a saját igazságát felismerve lezárhatta vallomásait, noha élt tovább. Proust bármelyik könyve lezárása után újabb igazságokra juthatott, és további igazságokban csatlózkodhatott, tehát élvilég soha nem érhetett vallomása végére (és így is történt). Ha az ő „vallomását” feltördelte, és lényegében soha be nem fejezhetővé tette is az előtérbe tola-

---

17 P. 303.

18 P. 89.

nemi átfedéssel és kihagyással egymáshoz illeszkedő, nagyjából kronológiai rendbe szedhető szeletei<sup>19</sup> egy soha be nem fejezhető egységes vallomásnak. Konwickinál már aligha van mit összeilleszteni: az ő konfessziós elbeszélései nem részei, hanem folyton töredékben maradó újraírásai ugyanannak a létre nem hozható egységnek. Ennek az állandó újraírásnak a tünetei a regényeken át újra és újra megjelenő szereplők és helyszínek (no meg az elbeszélő személyének nyilvánvaló azonossága csaknem valamennyi regényben). Az elbeszélés elvi befejezhetetlensége magyarázza talán azt is, hogy Konwicki regényeiben – talán egyetlen, sokatmondó kivételtől, a *Kis apokalipszis* önkéntes tűzhalálától eltekintve – a halottak vagy halni készülők minduntalan feltámadnak, tovább élnek. A *Séta a halott lánnyal* szövege lebegteti azt a lehetőséget, hogy Luba Karnowska a címadó halott lánnyal, Wera Karnowskával azonos; K. úr minduntalan felépül a többször is rátörő szívrohamból, sőt a *Szerelmi (bal)esetek krónikájának* öngyilkos fiatal szerelmeseit is visszahozzák az életbe.<sup>20</sup>

Másfelől viszont a regényfigurák vissza-visszatérése és a meghalás nehézségei egy álomi vagy kísérteti regényvalóságot sejtetnek, s akárcsak a Platón barlangjának falán mozgó árnyak, amelyek valódi létezőkre utalnak, ezek is egy éber vagy valóságos világ fennállását feltételezik, ahol valódikiént léteznek, ahol „két regény között” valóságos életüket élik, s ahol – „két regény között” – igazi a halál. Az elbeszélés idejének álom- és kísértet-szerűségét megerősíti a regényalakok konzisztenciája: árnyékszerű, elmosódó azonosságú figurák, akik minduntalan másokra emlékeztetnek (*Séta a halott lánnyal*), szimbolikus töltésű, beszédes neveket (Wera: hit, Luba: szeretet), avagy a hős idejének nevezetes neveit viselik, mint Toni Mickiewicz, vagy mint maga a halott lány, akinek vezetéknevét (Karnowski) a *Lengyel komplexus* Mineyko-epizódjában (és másutt is) egy zsidó fiatalember viselte (s akiről az idézett Konwicki-interjúból kiderül, hogy szintén Konwicki volt osztálytársa a Kolonia Wileńska-i iskolában<sup>21</sup>). A történések egy része is félreérthetetlenül az álomszerűség, vagyis inkább a lidércnyomás jegyeit viseli magán (például a *Kis apokalipszis* bankett-jelenete, a bögrecsárda és a négerrel való találkozás a *Lengyel komplexusban*, vagy a Szláv Zsinat kongresszusa a *Séta a halott lánnyal* című regényben). (Lidérc)álom-szerű vonás az is, hogy ez a világ nem egy történelem folytatásaként jelenik meg, hanem, mint említettem, egy olyasféle értelmezhetetlen és kifejtethetetlen időbeli elmozdulás, eltolódás eredményeként, amely az álomba-zuhanáshoz hasonlatos. Konwicki elbeszélő-művészete itt a lengyel romantika nagy hagyományával érintkezik: Mickiewicz remekművében, az *Ősökben* bolyonganak így a kísértetek.<sup>22</sup> Ám nem ez az életmű egyetlen kapcsolata a lengyel romantikus hagyománnyal.

A *Séta a halott lánnyal* egyik lengyel kritikus (Andrzej Zawada) ironikusan feltette a

19 Vö. Gérard Genette: *Discours du récit* pp. 124-127. in: *Figures III*. 1972.

20 Konwicki a halálról: „Észrevettem, és komolyan vettem, hogy élet és halál között már nincs meg az a határ, mint régen. Amellett voltaképpen folyton együtt vagyunk azokkal a személyekkel, akik elmentek már. Emlékezetben, emlékeinkben, a fizikai jelenlétük hiányában is vitatkozunk velük. Például beszélgetek valakivel, és vonásaiban, testi hasonlóságában és reakcióiban rég halott barátomra ismerek.” in: Zbigniew Taranienko: *Rozmowy z pisarzami* 1986. p. 256.

21 Ld. 8. sz. jegyzet.

22 „Hősei mindig kétértelműek, a valóság meghatározatlan, Lengyelország pedig kísérteties.” Andrzej Zawada: *Czas czytadła? Twórczość* 1993/4. p. 97. – „Konwicki több időben él, az élet több ösvényén jár, olyan, mintha a nemzeti drámánk második részében kószáló kísértetek egyike volna. Talán nem is kísértet, hanem a kísértetet megidéző bárd.” Michał Łukaszewicz: *Patrzą w »Czytadło« magiczne* Nowe Książki 1993/2. p. 25. – „A hősök ontológiai státuszának meghatározásával kapcsolatos nehézségek Konwicki legtöbb regényében ugyanolyanok, mint Gustav esetében az *Ősök* IV. részében. Nem tudni, látomások-e, kísértetek, avagy eleven emberek. Nem tudni, »ebből« vagy »amabból« a világból jöttek-e.” Maria Janion: *Tam gdzie rojsty*, Twórczość 1983/4. p. 103.

kérdést: Wera (Hit) és Luba (Szeretet) mellől hol marad a harmadik keresztény erény, a Remény. Nos, én emlékszem rá. A Remény – Nagyezsda – a *Kis apokalipszis*ban Lenin vörshajú unokája, aki az önkéntes autodafera készülő Konwicki úrral megosztja élete utolsó óráit. Mint már említettem, ez a regény az egyetlen Konwicki-mű, amely igazi halállal – máglyahalállal – végződik. És ezekkel a szavakkal: „Emberek, adjatok erőt. Emberek...” Ez értelme szerint éppen a *fordítottja* annak, amivel Henryk Sienkiewicz lezárta *Trilógiája* utolsó könyvét, a legtragikusabbat, amelynek végén a hősök halomra hullanak. („Ezzel végződik e könyvsorozat, melyet néhány esztendő alatt nem csekély fáradsággal írtam meg – a *szívek megerősítésére.*”) Fordítottja egyfelől, mert nem segítséget kínál, hanem segítséget kér. Fordította másfelől, mert míg Sienkiewicz, a fikció valóságosságának mestere úgy esik ki a szerepéből, hogy a fikció fikciószerűségére reflektál, addig Konwicki, a valóság fikciószerűségének mestere úgy esik ki a szerepéből, hogy a fikcióból a valóságba „szól ki”. A két kiszólás mégis meglepő rokonságot mutat.

Konwicki 1979-ben, a Szolidaritás győzelmének előestéjén vetette papírra a maga utolsó mondatát. Túl a hat hónapos, az orosz megszállók ellen vívott,<sup>23</sup> vereséggel végződő partizánharcon (1944-45), túl a mindközönségesen *pattanásosoknak* (pryszczaci) nevezett ifjú elkötelezettek sereglésén, túl a Nowa-Hutai megmártózáson a fizikai munka és a szocialista építés poézisében (1949-1950), túl az Állami Díjon (1950), túl a LEMP-ből való kizáráson (a Leszek Kotakowski filozófussal vállalt szolidaritás miatt, 1966-ban), túl a feketelistára kerülésén, a publikációs tilalmon (1977), túl a Pryzmat filmstúdió feloszlásán, amelynek irodalmi vezetője volt (1978). „Az új hitért eláruztam a régit. Aztán az újat a régiért” – foglalja össze életpályáját K. a *Lengyel komplexus*ban, és már csak e kijelentés önironiájáról is elbeszélőnkre ismerünk. Aki, mi tagadás, jó adag kritikával ugyan, sőt itt-ott maró gúnnyal, mégiscsak megtartott valamennyit – talán a lényegét – sokszor forgatott hitéből (hit nélkül talán kétségbe esni sem lehet), és ebben a Szolidaritás előtti regényében, Tadeuszként, rászánta magát a ki tudja, hányadik *ismétlésre*.

És emlékszem magára a rongyosra olvasott, fénymásolt könyvre is, amelyet nem sokkal később a *Lengyel komplexus* hasonló állapotban lévő példányával együtt szigorú titoktartás terhe mellett kaptam kölcsön az Európa kiadó egyik szerkesztőjétől.<sup>24</sup> Ma már tudjuk, és akkor is tudhattuk volna, hogy a hős idejének átplántálása az elbeszélés idejébe fizikai képtelenség. Amit a regény mindazonáltal minduntalan megvalósít. A történelem viszont nem.

A *Séta a halott lánnyal*, ez a minden utáni regény azért is különösen tanulságos, mert benne az idő elmozdulása jól meghatározott intervallumban, a Wera Karnowskát Luba Karnowskára cserélő egyetlen éjszaka leforgása alatt következik be. Mi több, egyenesen

---

23 Tudtommal sehol sem olvasható, hogy Konwicki az oroszok ellen harcolt volna. A *Világirodalmi Lexikon* 1979-ben kiadott *Kamc-Lane* kötetének Bojtár Endrétől származó szócikke szerint „a Honi Hadsereg soraiban harcolt a németek ellen 1944-45-ben”. A lengyel irodalmi lexikon (*Literatura Polska*, 1984, p. 470) nem nevezi meg az ellenséget. Maga Konwicki „hat hónapos partizánkodásról” beszél „1944/45-ben” (*Kalendarz i klepsydra*, p. 53.). Nos, ha a hat hónapból csak egy nap esett 1945-re, akkor Konwicki legkorábban 1944. július 2-án állhatott be a partizánok közé. A Honi Hadsereg támadása Vilno ellen 1944. július 7-én kezdődött, és a város 13-án szabadult fel. Az oroszok még ugyanezen a napon törbe csalták vagy elfogták az összes lengyel katonai vezetőt. Ennek hatására Janusz Prawdzic-Szlaski, a terület új parancsnoka a Rudniki Rengeteg szélén állomásozó egységeket visszavonta az erdőbe. Néhány nap múltán sor került az első összecsapásra az oroszok és a Honi Hadsereg erői között. (Vö. Andrzej Albert: *Najnowsza historia Polski 1918-1980*, 1991. pp. 429-430.) Mire az ifjú Konwickit „egy női cserkészszervezet utolsó maradéka kihalásza az erdőből” (*Kalendarz i klepsydra*, p. 53.), a Honi Hadsereg veresége már teljes volt. Újabb adalék a történelmi „tény” státuszához a történelemtől szóló elbeszélésben.

24 Gimes Románától.

egy rendőri nyomozás keretében, kezdetben nagy apparátussal és lendülettel folyik a halál körülményeinek – vagyis a lidércnyomás genezisének – tisztázása. Ám hamarosan az összes „illetékesek” megfeledkeznek a nyomozásról. Korszak rendőrnnyomozó már a Szláv Zsinat megalakításán fáradozik, miközben irodáját előbb tatarozzák, majd bankot költöztetnek a helyére. Azt a bizonyos *elveszett időt* immár a hasonló feladatokra kiképzett állami hatóság sem képes megtalálni, az elveszett idő egyszerűen senkit nem érdekel. Itt ér véget tehát Proust elveszett idejének pályafutása az európai kultúrában. És nem könnyű megszabadulni a büszke sejtelemtől, hogy ennek az európai kultúrának a válsága éppen az „elfeledett háborúk, halott rezsimek, befejezetlen civilizációk romhalmaza” (*Lengyel komplexus*), a mi kedves Közép-Európánk amnéziájában érte meg *legemlékezetesebb* kibontakozását.

JUHÁSZ ERZSÉBET

## A TISZTÁNLÁTÁS TÉBOLYA

*Danilo Kiš Fövenyóra című regénye –  
a „mitteleurópai groteszk” egyik reprezentatív műve*

– Mi van foganóban az ön intellektusában?  
– A halál, uram!

(*Danilo Kiš*)

Svetislav Jovanov szerint „Danilo Kiš (1935-1989) prózai, drámai és esszéírói munkássága sokrétűen és szerteágazóan a vajdasági régió kulturális és civilizációs kontextusában gyökerezik. Ezt egyfelől az író életrajza, könyveinek tematikus dimenziói támasztják alá, másfelől a bennük felvetett szellemi kérdések tipológiája.”<sup>1</sup> Svetislav Jovanov elemzésében Danilo Kiš művei, mindamelllett, hogy elsőrangú esztétikai értéket képviselnek, elsődlegesen nem esztétikai szempontból kapnak hangsúlyt, hanem olyan intellektuális és kulturális paradigmaként, amely a közép-európai régió egészére jellemző, s mint ilyen, hozzájárul e paradigma közelebbi megragadásához, fölfejtéséhez és értelmezéséhez. Kiš életművében, Jovanov szerint, magas művészi hőfokon teremődik meg két civilizációs vonulat (matrica) egymásba játszása és ütközése. Egyfelől az ideológiai repressziók (nácizmus, sztálinizmus, nacionalizmus) vonulata, másfelől minden felszabadító elgondolás és erő, amely mindezekkel szembeszegül. Ennek az ütközésnek a mélyebb gyökereit vizsgálja Václav Belohradsky, amikor Mitteleurópa-hagyományról beszél.

<sup>1</sup> Svetislav Jovanov: *Geopoetika ili geopolitika. Delo Danila Kiša kao imaginarno-utopijska mapa Srednje Evrope*. In: *Regionalizam kao put ka otvorenom društvu. Visio mundi* (Edicija Civitas 1.) Academic press, 1994.

Szerinte a legitimitás folyamatos hiánya hatja át az egész Mitteleurópa-civilizációt. Ezek alapján az egykori osztrák birodalom metaforaként értelmezhető: a legitimitás helyébe lépő legalitás térhódításának metaforájaként.<sup>2</sup>

Tekintsük át kiindulóban Belohradsky Mitteleurópa-fogalmát, mely hagyomány, de ugyanakkor eleven jelen idejű paradigma is egyszerre. „A »Mitteleurópa« kifejezés azoknak a témáknak a leglényegesebb közös jellemzőjét igyekszik megragadni, amelyekkel a »hanyatló birodalom« írói a nyugati lelkiismeretet szembesítették attól az előérzettől vezetettve, hogy e többnemzetiségű közösség összeomlása már Európa jövődó válságának előjátéka. Az írók műveikben ezt az élményt az európai sors erőteljes metaforájaként formálták. És itt nyomban pontosítanunk kell egy dolgot: fontos, hogy ne keverjük össze a »Mitteleurópa« fogalmat a földrajzi és történelmi értelemben vett Közép-Európa meghatározással. A »Mitteleurópa« fogalom egy különleges politikai eszmét és egy történelmi tapasztalatot közvetít, azét a korét, amikor kezdett előretörni a nacionalizmus, mely tényleg nemzeti államokká bomlasztotta a nemzetek feletti birodalmakat, s így eltüntette az utolsó nyomait is annak a nemzetek feletti univerzalizmusnak, amelyben a nagy politikai egységek, mint például a Német-Római Birodalom, egykor megtalálták legitimitásukat. (...) A »Mitteleurópa« kifejezés egy különös történelmi jellegzetességre világít rá, arra, hogy nem német, nem szláv és nem is magyar. Létének politikai igazolását, államérdekét, morális tartópilléreit abban találja meg, hogy védelmet nyújt a Duna menti kis országoknak a német és orosz imperializmussal szemben.”<sup>3</sup> Miután pedig a XIX. században az állam egyetlen legitím alapjává az etnikai egység válik, „a »Mitteleurópa« fogalom magába foglalja a szembeszegülést az állam nacionalista felfogásával, arra az európai birodalmi hagyományra támaszkodva, amely az államban az egyetemes eszme megtestesülését, s nem valamilyen etnikai azonosság kifejezését látta.”<sup>4</sup> Belohradsky részletesen leírja, hogy ahol nincsenek többé eszmék, mint ez az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó korszakára is oly jellemző volt, ott a legitimitást a legalitással helyettesítik. A legitimitás hiányát az egész Mitteleurópa-civilizációban úgy próbálják orvosolni, hogy egy teljesen személytelen legalitást építenek ki, ahol a legalitás rendszere és az azt szolgáló apparátus hivatott a legitimitást helyettesíteni. Majd arra is felhívja a figyelmet, hogy „az értelem azonosítása az uniformis, a törvény és az állam személytelenségével lassanként a jelenkori történelem fő irányzatává válik. Az a kérdés, amelyet az e folyamat abszurditását jóval Európa többi része előtt felfedező mitteleurópai kultúra feltesz, a következőképpen hangzik: ha a Történelem a ráció történelme, nem fenyeget-e az a veszély, hogy automatikusan működő mechanizmussá, egy mindent magába rántó s az értelem minden forrását megsemmisítő fogaskerékké válik? A közép-európai kultúra megérezte a potenciális barbárságot az Állam által irányított ráció mögött, amely megfosztja az embert a saját tetteiért viselt felelősségtől. Az államérdek a kegyetlenséget, a népirtást egyszerű történelmi szükségszerűséggé változtatja, a ráció egyfajta szolgálatá-

---

2 „Éppen a közép-európai kultúra legjelentősebb alkotásaiban követhetjük nyomon a posztmodern kor olyan meghatározó kérdését, mint amilyen a legitimitás válsága, melyet ezek a művek már korábban megelőlegeztek. A sok nemzetből álló birodalom az agresszív nacionalizmust, melyben a politikai hatalom legalitását a nemzet eszméjéből eredeztetik, úgy próbálja meg kivédeni, hogy a legitimitást a legalitásra korlátozza, s a nemzeti különbségek és hagyományok felett a »tisztá legalitás« birodalmát próbálta meg kiépíteni. A közép-európai irodalom a »homo iuridicus« uralmától, a törvény szigorú és racionális, ám minden emberi értelem nélküli beszédétől való egyfajta iszonyat jegyében íródott.” (Václav Belohradsky: *A kapitalizmus és a polgári erény*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 1994., 9-10.)

3 V. Belohradsky i. m.

4 uo: 15.

vá. A szolgálat etikája így válik tömeges büntettek eszközévé.”<sup>5</sup> Belohradsky szerint a *mitteleurópai* filozófia, irodalom és tudomány *egységesítő mozzanata* abban a felismerésben összegezhető, mely szerint *abszurd az a szándék, amely közös nevezőre akarja hozni az életet és az állami racionalitást*. Ebből születik szerinte a *mitteleurópai groteszk*, melynek jellegzetes képviselői Kafka, Hašek, Kundera, Musil, Havel.<sup>6</sup>

Belohradsky tanulmányának egyik kulcsfontosságú fogalma az *uniformizmus*. Az uniformizmus itt természetesen nemcsak szó szerinti értelemben értendő, hanem jóval tágabban. Magában foglalja mindazt, amit „a ráció, a Történelem, az egyenruhák, a Törvény, az Állam” testesít meg. „Az uniformizmus – írja – a közép-európai irodalomban annak a nyugati metafizikának szükségszerű végeredményét szimbolizálja, amely metafizika nem más, mint az érzékek bizonytalan világából való menekülési kísérlet, mely az életet a változatlan eszmére igyekszik alapítani. (...) az uniformizmus a *mitteleurópai* irodalomban és filozófiában annak a rendnek a szimbóluma, amely kivonja az embert az élet világának kétértelműsége és változékonysága alól. Az uniformizmus az igazság európai koncepciójának metaforája, mely koncepció szerint az igazság az, ami megmarad, ha az »élet végességétől« elvonatkoztatunk.”<sup>7</sup> A *mitteleurópai* irodalom valamennyi jelentős műve, Belohradsky szerint, az uniformis levetésével járó elbukást ábrázolja. Ennek érzékeltetésére többek között Hermann Broch *Alvajárókjára*, Joseph Roth *A hamis súly* című művére, Kundera *Tréfa* és *Az élet máshol van* című regényeire, Hašek *Švejkjére*, Konrád György *A látogató* című művére hivatkozik.

E dolgozat azt vizsgálja, hogy beilleszthetők-e a fenti *egységesítő mozzanat* alapján a „mitteleurópai” irodalomba Danilo Kiš művei, illetőleg opusuk bizonyos része. A vizsgálódást Danilo Kiš *Fövenyóra* című regényének ebből a szempontból történő elemzésével kezdem. A Belohradsky által a *mitteleurópai irodalom egységesítő mozzanatának* tekintetű *groteszk* mibenlétét Pór Péter meghatározására alapozom. Alapvetően fontosnak tartom mindazt, amit e fogalomra vonatkozóan összegez: „A kiteljesedett groteszk nem az öntetszelgő szomorúság, nem a döbbségek kétségbeesés megszólalása: mélységesen válságos korok reménytelen alkotóinak látomása. Benne a természetellenes társítások – illetve puszták lehetőségük – mindent elborító halmozása végső soron súlyos mondanivalót, minden dolgok tökéletes esetlegességét hivatott kifejezni. A groteszk kulcsfogalma a szerkezet, minőségét nem az egyedi elemek, hanem egymáshoz való viszonyuk határozza meg. Zárt világban minden lehetséges, nem érvényesek a természet törvényei, reális és irreális, látszat és valóság elvesztik jelentésüket, egymásba folynak. Nem komikus, mert problematikája mély, riasztó és megoldhatatlan, de nem is tragikus, mivel eszköztanrendszere egy tipikusan komikus hiba képtelen halmozására épül. (...) Ugyancsak kedvelt fogása, hogy a művet a holtta dermedt élet, illetve az életet nyerő mechanizmus borzongató belső ellentétére építi. Mélyén életidegenség, sőt szorongás feszül; az abszurd pillanat eszménytelenségét látomássá tágítja, és az elidegenedett világ egészére térben és időben korlátlanul kivetíti. Arányok és tények következetes felforgatását tehát kozmikus csalódás ihleti, mely nemcsak egy értékrendszer hamisságára döbbséget rár, de helyére a világ és a maga számára semmit állítani nem tudván, kétségbe von minden abszolútumot, és tagadja bármilyen értékrendszer létezésének még a puszták lehetőségét is”.<sup>8</sup>

---

5 uo. 25.

6 uo. 24-25.

7 uo. 29, 34.

8 Pór Péter: *Groteszk* (Világirodalmi lexikon, 4. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. 12.) Lásd még: Pór Péter: *A groteszk és története*. In: *Filológiai Közöny*, 1965/1-2.

A *Fövenyóra* egy menekülő ember élete utolsó „rekonstruálható” periódusának története. E periódus valójában egyetlen éjszakából áll, amikor az üldözött megírja utolsó fennmaradt levelét s közben felidézi elmúlt heteinek, esetleg hónapjainak (menekülés)történetét. A regényindító *Prológus*ban az éjszakai sötétségben árnyjátékok villannak meg a tükörben, a legmarkásabban egy fekete alapon kirajzolódó fehér váza, amely akár két egymás felé forduló arc is lehetne profilból, de ugyanúgy fövenyórára is emlékeztethet. A *Prológus* után *Útirajzok* következnek, melyeket meg-megszakítanak az *Egy őrült feljegyzései* címmel ellátott és ugyancsak több, nem egymás után következő részként a *Vizsgálati eljárás* címet viselő fejezetek. Ezt zárja a befejező rész: *Levél avagy tartalom* címmel. Belohradsky az uniformis jelentésrétegeit elemezve arra emlékeztet, hogy Husserl filozófiai munkásságának alapvető metaforája a „beöltöztetés”, az „átöltöztetés”.<sup>9</sup> A *Fövenyórában* a fenti értelemben vett metamorfózisoknak vége szakad. Már a kezdet kezdetén egy minden „uniformisból” *kivetkőztetett* ember áll előttünk. Pőrén és szemtől szemben az elkerülhetetlen halál tudatával. E(duard) S(am-o)t<sup>10</sup> a regény főszereplőjét betegségéből és származásából kifolyólag idő előtt nyugdíjazták. A hivatal *uniformisából* tehát *kivetkőztették*, szorongásos neurózisban szenved. Betegségének, megbélyegezettségének, létbizonytalanságának oka zsidó származásában rejlik. „...a szorongásos neurózist – mondja egy vele készített beszélgetésben az író – a közép-európai zsidó értelmiség *endemikus betegségének* tartották sokáig.”<sup>11</sup> A származás körülményére azonban csak bizonyos cselekményszilánkokban történik utalás, a megjelenített életérzés és világlátás egyedül lehetséges művészi hitelesítésének érdekében. E körülménynek mint sajátos jellegnek a megjelenítésmódja hajszálpontosan megfelel annak az elvárásnak, amit maga az író fogalmaz meg az irodalmi műre vonatkozóan: „Az irodalom a különösből, az individuálisból táplálkozik olyképpen, hogy ezt a különöset, anélkül, hogy egészen elejtene, megkísérli beépíteni az általánosba. Ebből fakad részemről az a bizonyos ellenállás, ha valaki a művet az életre akarja visszavezetni, ezért taszít minden olyan írói életrajz, amely túlzott jelentőséget tulajdonít ennek a különösnek, s azt a bizonyos ismertetőjegyet nem tudja emberi sorssá általánosítani, ezért taszít mindenfajta »kisebbségi« irodalom, mindenfajta irodalmi gettó: a feminizmus, a homoszexualitás, a zsidóság mint uralkodó jelleg az én szememben csupa-csupa leegyszerűsítés. Hogy az ideológiai egyszerűsítés különböző nemeit ne is említsem.”<sup>12</sup> A származás ódiomát – kiváltképp 1942-re vonatkozóan (mely a regény cselekményének ideje), s az előtte és utána következő néhány évet illetően – nincs okunk hangsúlyozni. Danilo Kišnek valóban sikerült az, hogy egyetlen részlet, egyetlen dokumentum alapján, amelyet a regényzáró levél képvisel (minthogy valóságos dokumentumról van szó: az író apjának örökül maradt kevéske hagyatékából származik), ennek az egyetlen dokumentumnak az alapján regényformába foglalja az emberi sorsra, tegyük hozzá: a sajátos közép-európai emberi sorsra kiváltképp vonatkozó tudását, tapasztalatát és vízióját.<sup>13</sup>

A regény elbeszélésmódjának legszembeötlőbb vonása a distancia, az eseményekkel szembeni távolságtartás. Ennek kialakításához kitűnő *formaként* kínálkozik az *útleírás* és

9 Belohradsky i. m. 30.

10 A főszereplő e regényben csak E. S.-ként neveződik meg, kivételt képez a regényzáró levél, amely Eduard aláírással fejeződik be. A *Fövenyóra* (1972) azonban nemcsak önmagában, hanem az író két másik művével együtt is értelmezhető; Danilo Kiš saját trilógiájának tekinti *Korai bánat* (1969) és *Kert, hamu* (1965) című műveivel együtt e regényt. Mindhárom mű főszereplője ugyanaz: Eduard Sam, akinek megformálásához a saját apja szolgált modellül, aki zsidó származása miatt koncentrációs táborban halt meg.

11 Danilo Kiš: *Kételyek kora*. Pozsony-Újvidék, Kalligram-Forum Kiadó, 1994. 31.

12 uo. 14.

13 Danilo Kiš: *Gorki talog iskustva*. In: Danilo Kiš: *Homo poeticus*. Sarajevo, Svjetlost, 1990., 208.

a vizsgálati eljárás. Az útleírás azáltal, hogy ördögi körbe záruló, folytathatatlan úttá kerékíti a menekülés pályáját. A váltakozó, helyenként ismétlődő útvonalak önmagukért beszélnek, nem szükséges, hogy az kerüljön előtérbe, aki ezeket az utakat megteszi. Több jelentésréteget foglalnak magukba ezek az útirajzok: a lélek belső útjait, az üldözött ember esztelen és eszelős helyváltoztatásait Újvidék-Budapest és Kerkabarabás között, vonaton, parasztszekéren, úttalan utakon gyalogosan. A regény minden *Útirajzok* című fejezete csak egy-egy fragmentumát tartalmazza körkörösen vagy töredékként annak az egyetlen útnak, amely az út megtevőjének hátravan: egy halálra rémült, szétroncsolt idegzetű, a körülmények folytán halálra torzult ember halál elől való menekülésének (hiábavaló) útját. Az *Útirajzok (I)* című fejezetben olvasható a következő részlet: „Pillanatszerű csüggedése és kételyei ellenére, valahol a felismerés határán homályosan érzi, hogy családja történetének ez a kis részlete, ez a rövid krónika azoknak a régi könyveknek az erejét hordozza magában, amelyek hosszú évek, sőt talán évezredek múltán, amikor napvilágra kerülnek, kordokumentumokká válnak, akárcsak azok a kézirat-töredékek, amelyeket (függetlenül attól, kiről van bennük szó) a Holt-tengerben vagy hajdani tempelomok romjai alatt vagy börtöncellák falain találtak.”<sup>14</sup>

E részlet a léleknek azt a belső útját „rajzolja meg”, amely elvezet a vázlattól a levél (lásd utolsó fejezet: *Levél avagy tartalom*) első mondatainak leírásáig. De már itt (a regény második fejezetéről van szó) felfigyelhetünk a „megrajzolásra szánt utak” mérhetetlen kitágítására, nem a térbeli elhelyezkedés térképen is jelölhető útvonalainak, térségeinek, vidékeinek irányában megy végbe ez a kitágítás, hanem egy képzeletbeli vertikális tengely vonalán: romokon át a Holt-tenger mélységeiig, ezáltal is nyomatékosítva, hogy az elsüllyedt idő (a halál közelét érző ember elsüllyedt idejéről s életéről van szó mindenképp) felszínre hozása lesz a főszereplő előtt álló út tényleges iránya. Ehhez a vertikális útirányhoz tapadnak a későbbiek során a néhai Pannon-tengerre vonatkozó utalások is. (Ezekről majd később részletesebben is szó lesz.) A fentiekkel függ össze, hogy az író a *Fövenyóról* szóló számos beszélgetésben kiemeli, hogy a letűnt idő utáni nyomozásról van szó e regényben is. „A *Fövenyórán* egy alkotói tett tanúi lehettünk, megvizsgáltuk egy éjszakába merült ember tudatát, világát és kényét, amint a levélpapír fölé hajol. A *Fövenyóra* tehát *antropológiai regény*, abban az értelemben, hogy megkísérel egyetlen levél, egyetlen szűkszavú dokumentum alapján rekonstruálni egy egész világot, »tegnapi világot«, mint ahogy a tudósok rekonstruálják távoli geológiai korszakok flóráját és faunáját egyetlen csont alapján. Ebben az esetben ez a csont – a levél.”<sup>15</sup>

Ezek az útirajzok is, mint a regény egyéb fejezetei, hosszabb-rövidebb, sorszámokkal ellátott apróbb szegmensekre oszlanak. A regény hatvanhét ilyen részletből tevődik össze, a homokórából elpergő idő szemcséinek asszociációját sugallva. Az *Útirajzok* címet viselő fejezetekben éppúgy, mint a többiben, nemegyszer élesen elkülönülnek ezek a részegységek. A legerőteljesebb váltást a külső és a belső történések váltakozása teremti meg. Feltűnő, hogy az utak távjai mennyire rövidek. A látnivaló nemegyszer annyi, hogy a szemlélődő, az „utas”, az ablakhoz lépve kitekint, s egy hóval belepert fa magasba nyúló ágait látja maga előtt. Ha viszont nem a lélek belső útjairól van szó, hanem kívülvilágban megtett útról, előfordul, hogy a megérkezés pillanatára zsugorodik. A szekér megáll a drótfonatos kapu előtt, a szunyókálásból felrezzent kocsis nagyot ránt a gyep-lőn. Senki, semmi nem mozdul. Az utas útja nem más, mint hogy tekintetével végigpásztazza a megállított lovakat, a fát, mely két lófej között látszik távolabbról. Van, amikor az útirajz kőkemény földbe alig belevágható ásó útját írja le, s távoli utalásokból derül csak ki, hogy munkaszolgálatos századbeli kényszermunka leírásának egy mikrorészlete jele-

14 Danilo Kiš: *Fövenyóra*. Fordította Borbély János. Újvidék, Fórum Kiadó, 1973., 17.

15 Danilo Kiš: *Antropološki roman*. In: *Homo poeticus*. Sarajevo, Svjetlost, 1990., 202-203.

nik meg előttünk. Az *Útirajzok* utolsó fejezete egy bútorokkal megrakott stráfkocsi indulásának pillanatát rajzolja meg, a kocsi épp csak elindul, kutya fut utána, a kocsin ülő ember pedig tekintetével a galambok röptét követi: „határozatlanul köröznek egy darabig, utána pedig váratlanul még följebb emelkednek, s akkor eltűnnek a szem elől a templom gótikus ablakredőiben, a párkányzat mögött, vagy a bejárat fölött lévő rozetta csipkéiben.”<sup>16</sup> Nyomát sem lelhetjük ezekben az útirajzokban semmilyen tér vagy időbeli folyamatosságnak, hiszen aki megteszi őket, akár tényleges térben, akár a lélek rejtett ösvényein, maga is úttalan és követhetetlen immár.

A legfeltűnőbb vonása ezeknek az útirajzoknak, hogy az elbeszélő következetesen megőrzi a távolságot „alanyával”, illetőleg E. S.-szel szemben, nem is nevezi meg másként, csak hogy „az ember”. A külső és belső utak rajza között annyi a különbség, hogy valamely út elején, végén vagy közben jeleníti-e meg, vagy feltételez megállóhelyének otthontalan, magányos pillanataiban. Lelkivilágát azonban itt nem érinti, csak „árulkodó” mozdulatait, e mozdulatok rebbenésszerű szorongását, hiábavalóságát: „Lószagú, durva pokrócba burkolózva, az ember az asztalnál ül. A lámpa nincs már az asztalon, hanem attól balra, az ember fejénél egy kissé magasabban, a falba vert szögön lóg. A fény a vele szemben levő, négyszögletes ablakon szűrődik be. Ez a fény fehér, szürkésfehér, a hó visszfénye inkább, semmint valóságos nappali világosság. Szél verdesi az ablaküveget, s olykor úgy tetszik, hogy a keret és az ablakdeszkák közötti láthatatlan réseken behatolnak a túszerű hókristályok. Vagy csak azért e benyomás, mert az ismétlődő szellőkések mindannyiszor egy-egy adag hideg légtömeget préselnek át a réseken? Egy kissé görnyedten, kezével az asztal lapján, az ember az ablak irányába néz. Az ablak keretezte négyszögben azonban egyéb nem látszik, mint a hópelyhek kavargása és egy kissé ferde-n metszett hókupac a keret alsó felén, az üvegen kívül. Az ujjai hirtelen megtorpannak, s egy pillanatig a keze is ott nyugszik előtte mozdulatlanul.”<sup>17</sup>

Az ilyen és hasonló leírásokra jellemző az a költői megfogalmazás, hogy „miért, hogy a helyszín a legerősebb? Az útirajzok „embere” a *Vizsgálati eljárás* című fejezetekben nyeri el személyi jegyeit, hogy aztán az *Egy őrült feljegyzései* címűekben összegeződjön mindaz, amit a három forma együttesen előhív: hogy egy élet fővenyórához hasonlított idejének utolsó szemcséi peregnek el.

Vegyük szemügyre közelebről, mi minden képezi a *Vizsgálati eljárás* című fejezetek tárgyát. Azt kell mindjárt szóvá tennünk, hogy a „vallatás” mint abszolút hivatalos forma (a „forma prése”)<sup>18</sup> – mi mindennek kifejezésformája. Hozzáteve mindjárt, hogy a távolságtartás megőrzésének nélkülözhetetlenül fontos eszközéről van szó, lemérhetően. Először is az öltik szembe, hogy e fejezetek fokról fokra jobban megvilágítják mindazt, amit az útirajzok fejezetei leírnak. Nehezen meghatározható, hogy ki bújik meg a vizsgálati eljárások kérdezője-vallatója mögött. Nem lehet más magyarázat, minthogy maga az

---

16 *Fövenyóra* 266-267.

17 uo. 153-154.

18 „Az a famózus forma az alkotói eljárások keretében *mindenekelőtt* egyfajta stimuláns, mely minden esetben nemcsak az irodalomnak mint olyannak a felfedezésével jár: a valóság éppoly ismeretlen, éppen akkora titok, mint maguk az irodalom formái, amelyekkel megkíséreljük megfejteni és rögzíteni. Kissé pontosabban: amikor az író fölfedez és birtokába vesz egy lehetséges formát, ezáltal a valóságot ragadja meg, általa a valóság egy új rétegét fedezi fel, a jelenségekre és dolgokra való rálátás egy új szögét. A valóság az ilyen formai kísérletek révén valójában kitérül és elmélyül, azok az új technikák, amelyeknek alávetettük a valóság darabjait, tulajdonképpen olyan műszerek, amelyek segítségével a lények és dolgok viviszekcióját végrehajtjuk, s ezáltal a világ új és csodás lényekre és térségeire nyitunk rálátást, olyan lényekre és térségekre, amelyekről mindaddig sejtelmünk sem volt, amíg a forma présebe nem helyeztük őket.” (Danilo Kiš: *Ne usudjujem se da izmislijam*. In: *Homo poeticus*, Sarajevo, Svjetlost, 1990., 218-219.)

elbeszélő. A kérdés-vallatás ugyanis, noha olykor már-már kínvallatásba torkollik, nem emlékeztet a bírósági tárgyalásokra, nem valamiféle beismerés(ek) kikényszerítését szolgálja, hanem E. S. szétszórt, zilált figyelmének önmagára, a tulajdon életére szegeződését. Az író, számba véve a fővenyóra szó jelentésrétegeit, felsorolja az eredeti címének (*Pescanik*) lehetséges lexikográfiai jelentéseit, megemlítve, hogy azt a helyet is jelenti, ahonnan homokot ásnak ki.<sup>19</sup> Ebben a vonatkozásban E. S. élete homokfejtő, homokgödör, homokbánya, mely tovább árnyalja a homokóra, fővenyóra jelentéskörét. A vizsgálati eljárás kérdései E. S. életének dokumentumokkal is alátámasztott<sup>20</sup> felidézését-rekonstrukcióját szolgálják. E. S. e kérdések kényszere folytán válaszról válaszra önmagát ássa ki.

Mint említettem már, a vizsgálati eljárás fejezetei előre- és visszautalásokat tartalmaznak a némajelenetekből álló útirajzokhoz. Íme egy érzékletes példa:

„Milyen elrendezésben ültek a szán utasai?

A hátsó ülésen a levélíró felesége és gyerekei ültek, a bakon pedig, a kocsis mellett, maga az exodus vezére, a hajó kapitánya, a száműzött ült.”<sup>21</sup>

Az is feltűnő, hogy a nyilvánvalóan elbeszélői kérdések nem mindig E. S.-hez szólnak. Nem mindig ő válaszol, hanem az elbeszélő. Így a válasz egyfajta hivatalos jelentés benyomását kelti, a vizsgálati eljárás adatait összegező jelentésnek. Ez a megoldás fokozza a dokumentumjelleg illúzióját, s ezáltal a distancia mind szélesebb távok, dimenziók, jelentésrétegek körét képes bevonni hatósugarába. Magában foglalja egyfelől egy fogyófélben lévő élet olyan rekvizitumait, amelyek nélkül az egyediség és egyszerűség nem teremthető meg, másfelől a háború, a náciizmus minden borzalmának szükséztű és dokumentumértékű felsorolását. Például arra a kérdésre, hogy a családnak melyik közös ismerősük jutott eszükbe, az eltűntek, kivégzettek és öngyilkosok több oldalnyi felsorolása következik. Majd e dokumentumok hideg, érzelemmentes tényei után a kérdések a lélek legbensőbb mélyeinek kifaggatására irányulnak. A vizsgálati eljárást idéző forma, s a válaszokban megadott tartalom inkongruenciája jelentősen növeli a hatást. Az idézendő részlet kérdései arra a foltra vonatkoznak, amely a kiürített lakás falán látható:

„Mit mutat ez a folt? – Tengert. – Mit még? – Nagy vízen hánykolódó hajót... varangyos békát... boszorkánypillét... vaginát... tátott torkú kutyát... vaginát (ezt már mondtam). – Csak folytassa: mit lát még ebben a foltban, S. úr? – A medencecsontom röntgenképét a fogantatás pillanatában! – Miféle fogantatásra gondol? – Intellektuális fogantatásomra.

– Mi van foganóban az ön intellektusában?

– A halál, uram!”<sup>22</sup>

E. S. külső és belső útjai, kálváriájának utolsó stációja egyetlen éjszaka rajzik ki visszaemlékezéseiből, amint a levélpapír fölé hajol. Az, hogy utakká tárgyiasul visszamenőleg a regény fejezeteiben, valójában csak illúzió, az elbeszélhetőség nélkülözhetetlen eszköze, valójában a teljes mozdulatlanság az, ami tart. Ebből az éjszakából csak imaginárius utak vezetnek a múltba, így valósul meg az, hogy a tényleges utak csak vertikális irányban teremthetnek meg. A homokkőfejtés egyúttal a homokbánya lassú betemetése is, a homokórából elpergő homokszemcsék nemcsak a homokóra tökéletes ürességét eredményezik, hanem visszafelé is végbemegy ugyanaz: az abszolút űr színültig megte-

19 Az eredeti cím szerint (*Pescanik*) a regénycím lehet homokkő, homokbánya is.

20 Danilo Kiš számos beszélgetésben és esszében hangsúlyozza a dokumentumok fontosságát, mondván, hogy ő nem lenne képes pusztán a képzeletére szorítkozni prózaírás közben.

21 *Fővenyóra* 56.

22 uo. 115.

lítódik, így is, úgy is a befejezettséget, a végállomást teremtve meg. Ez az önmagában szeszatérő körpálya (ördögi kör) nemcsak a regénykompozíció egészét határozza meg, hanem fel-felvillan, ismétlődő motívumként, a részletekben is:

„Hová utazott E. S. ?

A hófúvás miatt óránként 70 kilométeres, csökkentett sebességgel utazott a pannon éjszakában, a befagyott folyókon és patakokon át, hidakon és töltéseken át, legelőkön és réteken át, erdőkön és völgyeken át, a lidérces tengereken át, emlékeken át a távoli, csak megsejtett hajnalhasadás felé.

Hol találta magát mindjárt ezután?

Hatalmas vargabetűt írva le, a teste (a szelleme) egy hideg helyiségben találta magát, ahol az olajmécs (ner tamid) gyenge lángja pislákol.<sup>23</sup>

E. S. egyéni jegyeinek, személyiségének, üldöztetésének legközvetlenebb megjelenítését az *Egy örült feljegyzései* című fejezetek tartalmazzák. De ugyanezekben fogalmazódnak meg mindazok a vonatkozások is, amelyek a világra való rálátás legegységesebb tartalmait foglalják magukban. Felszámolódtott volna e fejezetekben a távolságtartás, az elbeszélői distanciálódások rendszere? Erről szó sincs, csak másként teremtődik meg, mint az előzőekben. Itt ugyanis tovább már nem halogatható az egyes szám első személyben való megszólalás. Ez azonban az üldöztetés, az általános háborús létbizonytalanság következtében testileg-lelkileg agyongyötört, e torzulások által meghatározott tudat prizmáján át érzékelve-szemlélve jegyzi fel az eseményeket. Az *Egy örült feljegyzései* című fejezetekben E. S. örületének és luciditásának reflexiói, élményei és tapasztalatai ütözkönek meg vagy ömlenek át egyikből a másikba, elválaszthatatlanul. Csakhogy itt e kettő nem azonos többé önmagával. Az örület nem örület, a luciditás nem luciditás többé; egymástól elválaszthatatlan. Még csak nem is arról van szó, hogy a kettő felcserélődik, hanem éppen arról, hogy teljesen azonosává válik egymással. Itt teremtődik meg az a *zárt világ*, melyről Pór Péter ír a groteszkre vonatkozóan. Ebben a vonatkozásban a szerkesztet a *Fövenyórában* az a *tudat* teremt meg, hogy hiábavaló minden menekülés, az erőszakos halál elől nem lehet elmenekülni.

Ha végigtekintjük az *Egy örült feljegyzései* címet viselő öt fejezetet, a közelítő halál sejtelmének bizonyossággá való átalakulásának folyamatát követhetjük nyomon. E. S. már tudja, hogy sem térben, sem időben nem lehet tovább menekvése. Amit tesz, már a halálos csapdába került ember verdesése. Csak vertikális utak léteznek. Fölfelé és lefelé. Az első az önmagán való felülemelkedést jelenthetné, amennyiben ténylegesen megvalósítható lehetne: „De nehéz is magunk fölé emelni a saját szerencsétlenségünket. Megfigyelőnek és megfigyeltnek lenni egyszersmind. Aki fönt is van, meg lent is. Az, aki lent van: csak folt és árnyék... Az örökkévalóság (olvasd: a halál) nézőpontjából szemlélni önnön lényünket. A felhő magasába lendülni! Madártávlat-világ.”<sup>24</sup> Majd csakhamar a kísérlet hiábavalóságáról is számot ad, a zártság tökéletes, nincs belőle menekvés: „Az önök perspektívájából szemlélve, még akkor is, ha felhőkarcoló tetőteraszán állnak, hamarosan darumadárra fogok hasonlítani, aztán fecskére, aztán denevérré, aztán lepkére (vagy csokornyakkendőre), aztán dongóra, aztán méhecskére, aztán légyre, majd legvégül közönséges légy piszoknak fogok látszani. Eltűntem az önök látómezejéből, eltűntem egészen. Égi magasságokba lendültem, mélyen tisztelt uraim. Igen, a tiszta absztrakció égi magasságaiba.”<sup>25</sup>

E groteszk játékoság, mely a fenti részletet jellemzi, jól érzékelteti, hogy a haláltudat

23 uo. 277-278.

24 uo. 35.

25 uo. 35-36.

érelődésének kezdeti szakaszáról van szó. E. S. a saját eltűnését jobbra még csak mások szemszögéből tudja elképzelni, nem egészen belsővé érlelt tudásként.

A menekülési kísérlet másik imaginárius útja lefelé visz. S ez az út is, akárcsak az előbbi, a haláltudat (halálra szántság) zártságából való képzeletbeli kivezetőút keresését jelenti: „Ha az ember – a kutya éles hallásával megáldott ember – alkalmas pillanatban a földre tapasztaná a fülét, valami halk, alig hallható csörgedezést hallana, olyant, mint amikor vizet öntenek át egyik edényből a másikba, vagy mint amikor a fővenyóra homokja pereg – valami ilyesmit lehetne hallani, valami ilyesmit hall a földre tapasztott fül, miközben a gondolat lefúr a föld mélyébe, átfúrja a földtani rétegeket egészen a mezozoikumig és paleozoikumig, sűrű agyag- és homokrétegen hatol át, mint valami gigászi fa gyökérzete, le, mélyen, iszap- és kavicsrétegeken át, elpusztult kagylók és csigák rétegein át (...) mészkőrétegeken át, ember- és állatsontvázak rétegein át, cinkérc- és piritrétegeken át; mert itt fekszik valahol, ahol néhány száz méter mélyen a Pannon-tenger teteme...”<sup>26</sup>

E részegység zárórésze („amikor az ember a földre hajtja a fejét, s a fülét odatapasztja a nedves anyaghoz, akkor – különösen ilyen csendes éjszakákon – meghallhatja a föld zihálását, elnyújtott halálhörgését.”<sup>27</sup>) arra enged következtetni, hogy a halálra szántság, a „halálhörgés” legmélyebb földtani rétegekig való kitérítése is E. S. halálos vacogását visszhangozza. Nincs menekvés.

Az *Egy örült feljegyzései* című fejezetek E. S. idejének elpergetését, halálra szánt létének mély belső tudássá érlelődését követik. E. S. feljegyzi énje kettészakadását, azt, hogy szívében a halál csíráját hordja, s végül eljut a felismeréshez: „A láz, amely az utóbbi napokban makacsul karmaiban tartott, hozzásegített ahhoz, hogy – az erőteljes félelemhullámok ellenére – ráébredjek: az én betegségem nem más, mint az, hogy időről időre, előttem teljesen ismeretlen okokból és teljesen érthetetlen indítékokból, *lucidussá* válok, megjelenik bennem a halálnak mint olyannak a felismerése, az ördögi éleslátás a pillanataiban a halál az én szememben elnyeri azt a súlyát és jelentőségét, amely *in sich* a tulajdona, de amelyet az emberek a legtöbb esetben nem is sejtnek (...). Ám az, ami megrémített (a tudás nem vigasz), és amitől belső remegésem csak fokozódott, az a felismerés volt, hogy az én tébolyom valójában *luciditás*, s hogy meggyógyuljak – mert ez a szüntelen remegés elviselhetetlen –, ahhoz az kell, hogy valóban örült legyek, hogy felejtsek, mert csak az örület fog megmenteni, csak a téboly hozza meg a gyógyulást! Ha úgy adódna, hogy dr. Papandopulosz most érdeklődnék az egészségem felől, a traumáim és félelmeim gyökerei felől, világosan és határozottan azt felelném neki: a *luciditás*.”<sup>28</sup>

Ez az a pont, hogy az ördögi kör végérvényesen bezárul. Ha a fővenyóra mint abszolút üresség a kristályszemcsékként elpergő idő metaforája, akkor ez a nullpont, az elkerülhetetlen halálnak való önátadás pillanata. Ha viszont az eredeti cím jelentését homokbányaként értelmezzük, a teljes betemetődés, minden nyom eltüntetésének pillanata, abszolút telítettség. Csakhogy ez még mindig egyetlen individuum, minden egyes individuum sorsát foglalja magában csupán. (Minden ember halandó.) De: *non omnis moriar* – (jegyzi fel E. S.), nem tűnik el minden nyomtalanul. Ahogy az emberi létezés (benne az élettől, milliárd élettől milliárd halálig vezető) láncolata megállíthatatlannak látszó folyamat, úgy a halhatatlanság szikráját minden halandó magában hordja. „A holttetem lesz az én bárkám – jegyzi fel E. S. –, halálom pedig hosszas hányódás az örökkévalóság hullámain. Egy semmi a megsemmisülésben.”<sup>29</sup> Mint ahogy az emberi lét nem más, mint megelevenedett semmi – ahogy Schopenhauer mondaná, amely az egyetemes emberi ta-

26 uo. 36.

27 uo. 36.

28 uo. 169-170.

29 uo. 286-287.

pasztalet milliárd egyedi szátra fűzött körbe záruló történetét foglalja magában, ha az abszolút telítettség vagy abszolút üresség burkát megbolygatjuk. Újra meg újra *emlékezve* eközben a magunk és az előttünk meghaltak *halálára*.

Végezetül feltehető a kérdés, hogy mit tekintünk ebben a regényben groteszknak, beszélhetünk-e itt a mitteleurópai groteszkról mint egységesítő mozzanatról? A groteszk semmiképp sem eredhet a halállal való szembesülésből. Talán még abból sem, hogy ez a szembesülés kegyetlen és megfellebbezhetetlen külső körülmények hatására teremtődik meg. A groteszket *magá a történelmi helyzet* adja meg, ebben az esetben az a körülmény, amelyről Belohradsky a következőképp fogalmaz: „A személytelen államgépezetre és tudományra alapozott racionalitás magában hordja az ember saját tetteiért viselt személyes felelősségének az eltűnését. És akkor a lelkiismeret és a kételyek ijesztő hiánya betör a Történelembe. A náciizmus »hétköznapi rosszasága« (mal banal), amelyről Hannah Arendt ír nevezetes könyvében, ebben a lelkiismerethiányban gyökerezik, a kételyek teljes némaságában, egy olyan szférában, ahol az ember mintha mindenre képes lenne, mintha egy új erő mindenfajta norma fölé röpténe. Az államérdék személytelensége minden emberi közösséget értelemtől megfosztott gépezetté alakít, amelynek az ember csak ártatlan kiszolgálója.”<sup>30</sup> A regény mai olvasata viszont a nacionalizmus ugyanezen vonatkozásait erősíti fel. Mert a zárt világ mint szerkezet, csapda, rács a totalitarizmus eluralkodásából következik a *Fövenyórában* megjelenített világban, ahol a személyiségnek élni nem adatik meg, csak hiábavalóan menekülni a halál elől. A sajátos mitteleurópai groteszk legmélyebb vonatkozásait a regény azon vonulata adja meg, amelyben a történelem, tehát a verbális uniformizmus totalitarizmusban ölt testet, s a minden uniformizmusból kivetkőztetett (száműzött) egyénnek, ha meg tudja őrizni belső integritását, örültként kell megnyilatkoznia: olyan örületbe vették bele, mely nem az elmezavar, hanem a szellemi éleslátás következménye. Ebből az ördögi körből nincs menekvés. Csak a halálra szánt egyén önnön integritását a végső pillanatig biztosító fölénye, mely a regény utolsó mondatában, a regény utóiratában fogalmazódik meg mint az emberi lét egészét érintő egyetemesen groteszk érvényű tapasztalat: *Jobb az üldözöttek, mint az üldözők között lenni.*

---

30 V. Belohradsky i. m. 29.

# A MODERNTŐL A DEKONSTRUKTIVIZMUSIG AZ ÉPÍTÉSZETBEN

*Takáts József beszélgetése*

T.J.: – Induljunk ki ebben az utóbbi évtizedek építészetéről folytatandó beszélgetésben\* abból a szimbolikussá növelt építészettörténeti pillanatból, amelynek leírásával Charles Jencks *A posztmodern építészet nyelve* című könyvét kezdte. Az általa kezdőpontként megörökített esemény 1972-ben történt: egy nagy, előre gyártott betonelemezből épített modernista lakótelepnek a felrobbantása St. Louis-ban. Láthattuk is ezt az eseményt Reggio filmjében, a *Koyaanisqatsi*-ban: Phil Glass zenéje mellett hosszan, lassítva mutatta a kamera az épületegyüttes összeomlását. Arra kérem Önt, beszéljen erről a posztmodern építészeti kezdőpontról. Mi ennek a pillanatnak a jelentősége az építészet történetében, és egyáltalán annak a környezetnek a történetében, amelyben élünk?

K.Gy.: – Ebből az 1972-es eseményből Charles Jencks csinált rikító szimbólumot, amellyel jelezte a modern építészet összeomlását és valami újnak a megindulását, amit ő posztmodernnek nevezett. Ez a fogalom – azt hiszem – az építészeti használata révén kapta a legközismertebb jelentést abban a – nemcsak az építészetre vonatkozó, hanem az egész világhelyzetet jellemző – trendben, amely a hetvenes években elindult. De azért vannak itt furcsaságok. Jencks a 72-es időpontot adta meg, mint a modern építészet összeomlásának pillanatát, ugyanakkor 1973-ban jelent meg egy könyve, amelyben az új, még nem látott jelenségek leírásakor teljesen gyanútlanul „modern” mozgalmakról beszélt: tehát 1973-ban még nem is sejtette, hogy négy évvel később, amikor *A posztmodern építészet nyelve* megjelent, a „modern” nála már mint szitokszó fog szerepelni. Érdekes lenne tudni, mi ment végbe Jencksben négy év alatt, amikor már annyira karakterisztikusnak érezte a modern építészet összeomlását, hogy megformálta a képét ennek a lakótelepnek a felrobbantásában.

Sokan úgy vélik, hogy a modern építészet katasztrófális krízisének diagnózisa korábbi: gondolok itt Venturi 1966-os könyvére, amely magyarul is megjelent *Összetettség és el-lentmondás az építészetben* címmel; úgyhogy Jencks lakótelepösszeomlása jelenete inkább csak zsurnalisztikus, popularizáló fogás. Erről a St. Louis-i lakótelepről talán érdemes tudni, hogy csak pár évvel korábban készült, s akkoriban jelentős amerikai építészeti díjat kapott, mint a modern építészeti elveknek különösen megfelelő lakótelep. Nyolcvagy tízezeres épületek voltak ezek, nagyon hasonlóak azokhoz a középfolysós, „kövér” panel-bérlőházakhoz, amelyek itt Pesten is láthatóak, s mint Nyugat-Európában általában, a társadalom legalsó rétegébe tartozóknak adott lakásokat: ezt a lakótelepet majd-

---

\* A beszélgetés eredetileg a rádió irodalmi főszerkesztőségének *Talált tárgy* című műsora számára készült, s rövidített, szerkesztett változata 1994. december 6-án hangzott el. – A képek kiválasztásában Getto Katalin volt segítségünkre, a reprodukciók elkészítése Nádor Katalin és Füzi István munkája. (A szerk.)

nem kizárólag feketék lakták. Az épületekkel nem építészeti probléma volt, hanem bűnügyi: a középfolyosókon rengeteg bűntény történt, embereket ütöttek le és raboltak ki, a bűnüldözés viszont tehetetlen volt, mivel a lakókat kitenni nem lehetett, mert a hajléktalanok minden lehető épületet megszálltak; végül a város vezetése úgy döntött, hogy ennek a bűnügyi helyzetnek az a legjobb megoldása, ha az épületeket felrobbantják. Persze azok, akik ellenséges viszonyban állnak a modern építészettel, ezeket a szociológiai okokat nem szokták részletezni, hanem csak arról beszélnek, hogy ezek az épületek annyira lehetetlenek és undorítóak voltak, hogy nem volt más megoldás.

T.J.: – Mindenesetre Jencks legendája működött, hiszen a hetvenes évek második felétől kezdve a posztmodern építészet uralkodóvá vált.

K.Gy.: – Abban az óriási ellenszenvben, ami a modern építészettel szemben kialakult, Amerikában Jencksen kívül még mások is részeseek. Ilyen volt például Tom Wolfe könyve 1966-ból, *From Bauhaus to Our House*, magyarul: *A Bauhaustól a mi házunkig*. Ez a könyv fantasztikus szitoksorozat a Bauhaus-szal szemben. Különben a művet magyarra is lefordították, a *Mozgó Világban* jelent meg a nyolcvanas évek második felében, s magyar címe az lett: *A Bauhaustól a búgatóig*. A magyar fordító egy lapáttal még rárakott a Tom Wolfe-i demagógiára. Wolfe egyébként a modern festészetről is írt egy hasonló szélsőségesen elítélő könyvet (*Festett malaszt*), s ezeknek Amerikában óriási sikerük volt.

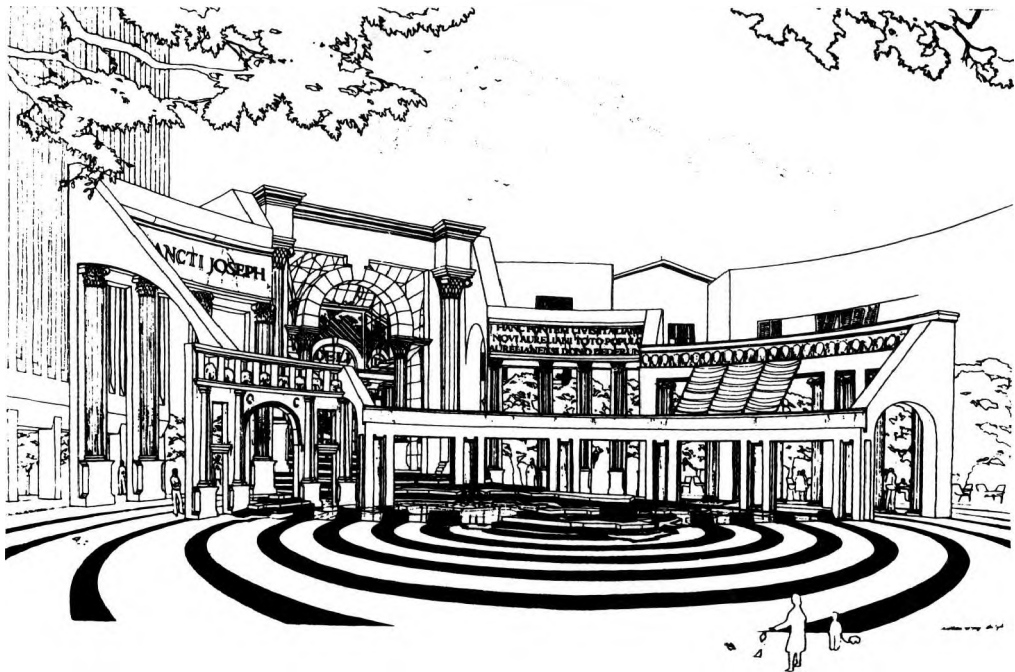
T.J.: – Hogyan jellemezné általánosan a posztmodern építészetet vagy környezetalkítást? Mi volt az a nóvum vagy gyökeresen más, ami a posztmodernnel megjelent? Lehet-e egyáltalán egységes jelenségről beszélni, hiszen például Venturi könyvében a Las Vegas-i fényeknek és a reklám világának az építészetre gyakorolt hatása nagy hangsúlyt kapott, ugyanakkor az európai posztmodern építészet esetében kulturális szimbólumok használata tűnik fel, történeti parafrázisok, s egyáltalán olyan formák, például bástyák vagy timpanonok újbóli felhasználása, amelyeket a modern építészet nem használt, mert elavultnak tekintette őket. Egyetlen egységes jelenség-e ez egyáltalán?

K.Gy.: – *A posztmodern építészet nyelvében* Jencks megkísérelte, hogy a posztmodern áramlat részirányzatait megpróbálja föltérképezni, s talán egy tucatnyi irányzatot sorolt fel. Ebből én kettőt emelnék ki. Az egyik, amit már említett, a hagyományos építészet formakincsének az újbóli használata: ez már Wolfe könyvében is előkerült, ahol a szerző kirohant a modernnek elvi ornamentika-ellenessége, s a történelmi stílusok használatának szigorú kizárása ellen, mondván, miért ne lehetne elfogadni, hogy mindenki olyan stílusban építessen magának, amilyenben éppen eszébe jut: ha akar, akkor gótikus villát építtet, ha akar, reneszánsz vagy éppen tiszta antik formavilágot használ. Ezt neoelektikus fordulatnak lehetne mondani, hiszen a múlt század végi eklektika korszaka volt az, amikor a történeti stílusok teljes tárháza az építészek rendelkezésére állt, s ebből tetszés szerint válogathattak. Ekkor már nem csak az európai hagyományokhoz nyúlhattak, de egyre inkább az Európán kívüli, indiai, mohamedán, japán, kínai építészethez is, s ebből alakult ki az építészeti formakincs teljesen szabad, mondhatni gátlástalan használata, amivel szemben a modern mozgalom aszketikus álláspontot foglalt el, s a modern építészet nagyjai ezeknek a történelmi maradványoknak a használatát a legszigorúbb erkölcsi felháborodással utasították el.

A posztmodern építészet egyik legtöbbet fotózott darabja a *Piazza d'Italia*, amely New Orleans-ban látható. A városnak, amelyben sok olasz is él, teljesen modern, felhőkarcolós központja van, s itt összehoztak egy olyan kulisszacsoportot, amelyben antik motívumokat, oszlopfőket, timpanonokat használnak fel arra, hogy valamiféle olaszországi hatást keltsenek; a kulisszák között a földön Olaszország mozaikból kirakott térképe látható. Egy modern építészetten nevelkedett embernek nagyon kínos érzés látni mindezt. Az oszlopfőkbe nem kő került, hanem a díszítések műanyagból készültek, ezekbe lámpákat erősítettek, hogy a teret kivilágítsák; úgyhogy itt a giccs agresszív látványáról van szó,



Charles W. Moore: Piazza d'Italia (New Orleans, Louisiana, 1974–1978)





**A Piazza d'Italia részlete: Diadalív**

ami ugyanakkor persze lehetővé teszi a múltba révülést. Ez jellemző példája az egyik, a historizáló posztmodern irányzatnak, amelyet Jencks is nagyon hangsúlyosan kiemelt. A másik kulcsfontosságú irány a „vernakuláris”, a falusi, a népi reminiszcenciájú építészet kultusza. Ennek néhány példányát Európában is láttam, Dániában, ahol a panelos lakótelepek elleni posztmodern tiltakozások idején a dán házgyárak kitalálták, hogy falusi impressziókat kell kelteni a panelos építészettel, s akkor lesz rájuk vevő. Ezért Koppenhága külvárosaiban fölépítettek panelekkel olyan utcácskákat, amelyek falusi légkört sugároztak, ezek egyébként borzasztóak, hiszen mégiscsak vasbeton panelok, amiket bepengáltak, hogy valamiféle falusias festést érzékeltessenek – rendkívül szegényes az egész.

A modern építészet elleni tiltakozás főként a modern városépítészett, Le Corbusier elleni tiltakozás volt. Le Corbusier városépítési elképzelése a hagyományos értelemben vett utcák megszüntetése volt; ő pontházakat képzelt el – közöttük utakkal, felüljárókkal



**Michael Graves: Humana Building** (Louisville, Kentucky, 1982–1986)

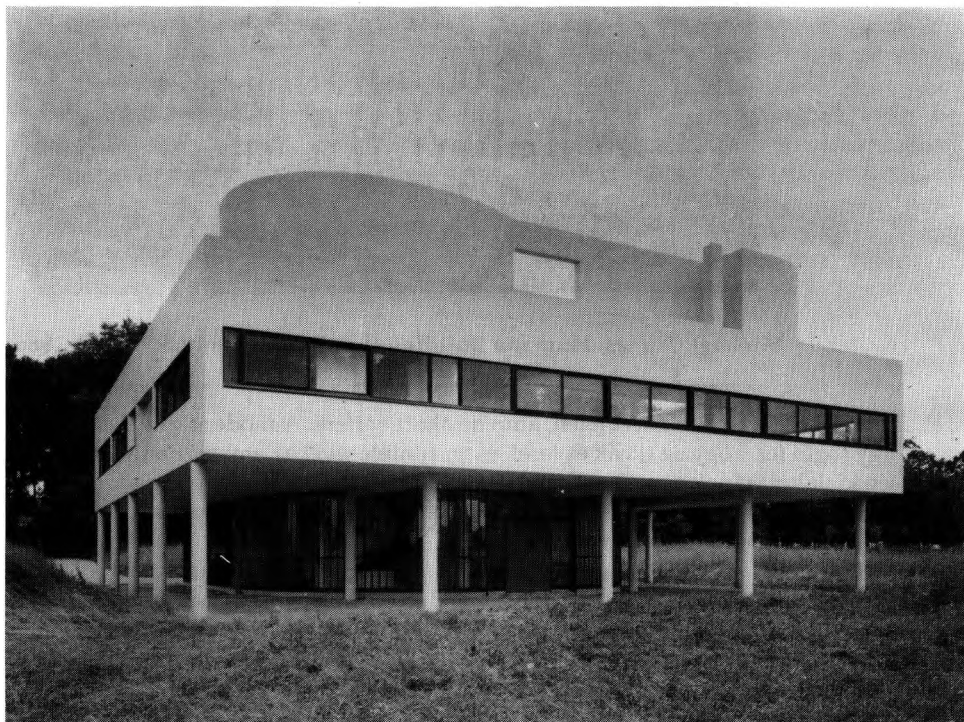
– szabadon elhelyezve azon a területen, amit be akart építeni. A modernizmus elleni kritika ezt úgy fogta fel, hogy az utcák és terek megszüntetésével az emberi hangulatoknak, a közösség kialakulásának a megszokott, történelmileg adott terét veszi el a városépítés, s ettől az egész embertelenné válik, áttekinthetetlen hodályá, amelyben nincs olyan hely, ahol az ember otthonosan érezhetné magát.

A fentebb említettek a posztmodern építészet legvulgárisabb, leggiccsesebb motívumai. A színvonalas amerikai posztmodernnek, például Graves – aki persze nem posztmodernként indult, hanem korábban, a hetvenes években részt vett a húszas évek ún. fehér építészetének amerikai újraélesztésében, ahol lényegében a Le Corbusier-féle villák újrafogalmazásáról volt szó, tehát egy kifejezetten későmodern vállalkozásról –, ilyen giccsesekkel természetesen nem dolgoztak. Graves-nek rendkívül attraktív épületei vannak, az egyik magasháza, amit szintén rendkívül sokat fotóznak (a Louisville-ben felépült „Humana Building”), egy felhőkarcoló, amely egy Memnon-szoborra emlékeztet, nem

durván, de aki ismeri az egyiptomi építészetet, annak számára világos, hogy milyen történeti utánérzést lát.

T.J.: – Arra kérem, jellemezze röviden azt a szellemi környezetet, amelyben a posztmodern építészet megjelent.

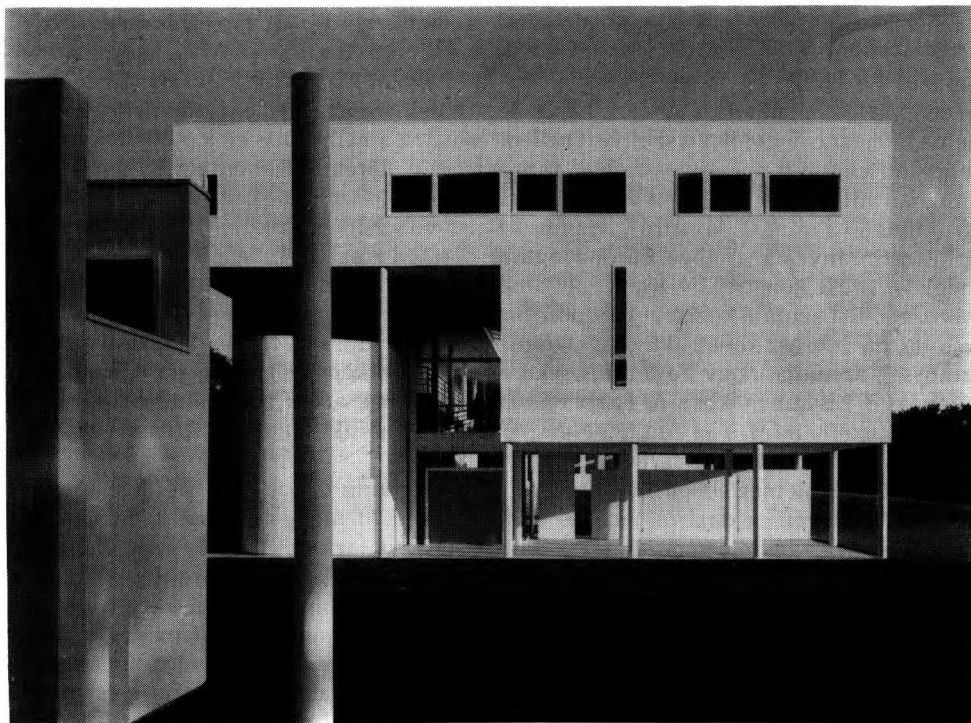
K.Gy.: – Az 1972-es évet a posztmodern építészet szempontjából rendkívül fontosnak tartom, mivel ekkor két nagyon fontos könyv is megjelent: a Meadows-testvérpár *A növekedés korlátai* című műve, ami a Római Klub működésének egyik alapja lett, s ez fontos mérföldköve azoknak a világpolitikai és világtársadalmi változásoknak, amelyek a posztmodern építészet megjelenésének a szélesebb hátterét jelentik. A másik jellegzetes 72-es mű Deleuze és Guattari *L'Anti-Oidipe* (Anti-Oidipusz) című könyve, amely egy freudizmus-kritika, csak hogy ebben a könyvben az emberi társadalom fejlődésének olyan összképe rajzolódik ki, ami a posztmodern szituációra rendkívül jellemző, s a posztmodern építészeti helyzetnek az interpretálására is nagyon alkalmas. A könyvnek azt az alcímet adták, hogy „Kapitalizmus és szkizofrénia”; a *L'Anti-Oidipe*-ot követte néhány év múlva egy másik könyvük, *Mille Plateaux* (Ezer plató) címmel, amelynek szintén ez lett az alcíme. Korunk legjellemzőbb idegbetegségének a szkizofréniát tekintették – Guattari eredetileg pszichopatológiával foglalkozott, ideggyógyász, Deleuze filozófus –, s a második világháború után kialakult, máig tartó helyzetet jellegzetesen szkizoid szituációnak írták le, hozzáátéve ehhez a technológia fantasztikus uralmának a jelenségét is. Ugyanakkor a történelemből is kiemelték példákat: a primitív népekkel és az antik despotizmusokkal, s az ezekre jellemző lelki és idegbetegségekkel foglalkoztak sokat – tulajdonképpen ezzel a három társadalmi formációval törődtek leginkább. Az ő leírásuk nagyon alkalmas az építészeti irányzatok áttekintésére is. Az említett gravesi pél-



**Le Corbusier és Pierre Jeanneret: Villa Savoye (Poissy, 1929–1931)**

da egy antik despotizmusbeli motívum posztmodern felhasználása; a primitív népek építészetének kultusza nálunk különösen erős Makovecz Imre samanisztikus hajlamai révén. Egyébként Jencks felfigyelt Makoveczre, s a samanisztikus építészeti tendenciákat világvizonylatban is rendkívül jellemzőnek tartja. Tehát a primitív társadalom, az antik despotizmusok és a mai hiper-fejlett kapitalizmus high-tech világa – ezek azok az alapvető bázisok, amelyekből a mai építészet táplálkozik. Jencks később sokrétűen elemezte, hogy a történelmi reminiszcenciákkal s a kisvárosi és falusi meleg térélményeket visszahozni kívánó tendenciákkal szemben létezik a modern irányzatok továbbélése is, még hozzá a klasszikusnak nevezhető modern periódushoz viszonyítva sokkal bizarrabb formában: a high-technek, a csúcstechnológia formavilágának a kultuszáról van szó, ami a klasszikus modernben elképzelhetetlen lett volna. Bizonyos értelemben neokonstruktív ez a kultusz: a konstrukciónak az önszeretete jellemzi az ilyen épületeket.

A Deleuze–Guattari-könyv történelemszemlélete tehát nagyon alkalmas a mai építészeti helyzet leírására. Erről a történelemkoncepcióról Guattarival egyszer alkalmam nyílt beszélni, s megkérdeztem tőle, hogy bár sokféle társadalommal foglalkoztak, de miért nem szerepel köztük az antik polisz demokráciája és a középkor társadalma? Guattari akkor – kellemetlenül érintve – azt mondta: ugyan mi értelme lett volna a görög csodáról fecsegni! Tehát a történelem legnagyobb periódusai, a közösségi élmény legimpozánsabb megnyilvánulásai: az athéni Akropolisz vagy a középkori katedrális világa eleve kimaradtak e koncepcióból – mivel ma nem létezik olyan közösség, aminek lehetne ilyen építészetet csinálni. Ezzel tulajdonképpen társadalomkritikává vagy társadalmi helyzetképpé tágul a mai építészeti szituáció leírása.



Richard Meier: Weinstein House (Old Westbury, New York, 1969–1971)

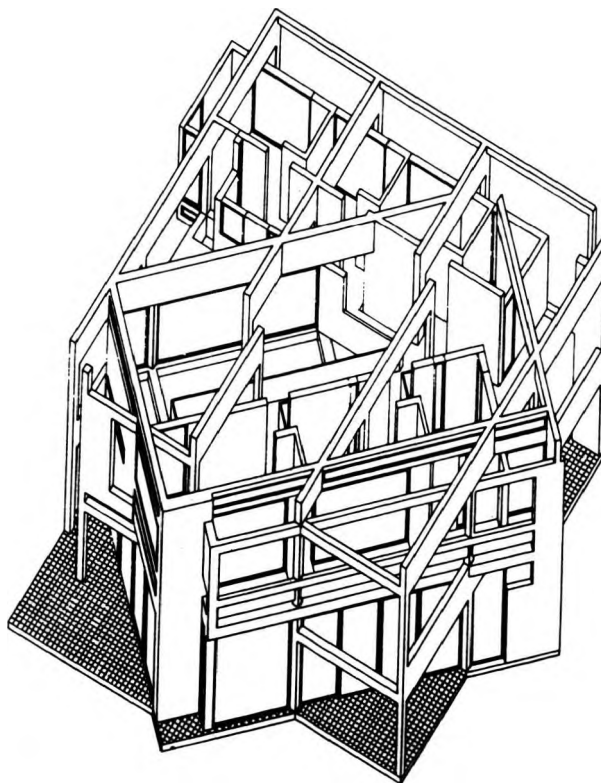
T.J.: – E posztmodern körkép után arra szeretnék rákérdezni, hogy a nyolcvanas évek végén miként jelent meg a posztmodern környezetben a dekonstruktivista építészeti? A beszélgetésre készülve elmesélte nekem, hogy tavaly építészhallgatóknak tartott egy előadást a műegyetemen a dekonstruktivista építészetről, amit szinte forrongó érdeklődés kísérte. S ugyanezt lehet elmondani a mai magyar filozófiai vagy irodalomtudományi oktatásról is: a dekonstruktivizmus jelenleg az az eszme vagy irányzat, amely leginkább lázba hozza a bölcsészhallgatókat, akik ezekkel a tudományágakkal kívánnak foglalkozni. Mi lehet a titka Ön szerint ennek a mai roppant nagy érdeklődésnek, legalábbis az építészetben?

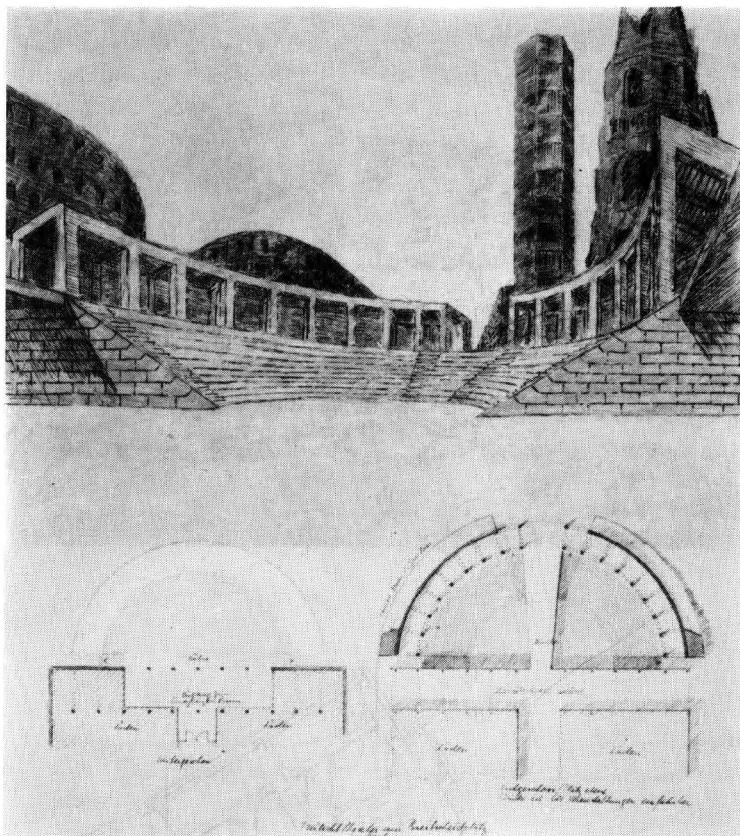
K.Gy.: – Először oda kell visszatérnem, hogy a posztmodern kibontakozásával egy időben egy hipermodern irányzat is kezdett uralkodóvá válni. Jencks a '77-es műve után néhány évvel írt egy könyvet erről a későmodern építészetről is, s a nyolcvanas évek elején kiadott egy nagy összefoglaló munkát *Architecture Today* (A ma építésze) címmel, amelyben azt írta, hogy a mai építészeti kétpártrendszer jellemzi, az egyik párt a posztmodern, a másik a későmodern, s ezek váltogatják egymást, hol az egyik, hol a másik kerül hatalomra: kialakult egy építészeti váltógazdaság. A dekonstruktív irányzat ennek a későmodernnek az egyik változata, az én véleményem szerint a legjelentősebb, szimbolikában, eszmékben leggazdagabb, legszuggesztívebb változata. A dekonstruktivista építészeti (s némileg a festészeti) a nyolcvanas évek végén két nagy kiállítással vált ismertté, az egyikre a Tate Gallery-ben került sor, a másikra New York-ban, a Museum of Modern Arts-ban, ahol egy tucatnyi ismert építész művét állították ki (fotókat, terveket, maketteket). Ezek közül a legfontosabb név Peter Eisenmané, egy amerikai építészé, egyrészt elkészült épületei, másrészt teoretikusi tevékenysége révén is. Eisenman a 70-es években abba az amerikai építészcsoporthoz tartozott (egy későmodern csoportba), amely a fehér Le Corbusier-villák újrafogalmazásával vált ismertté. Ide tartozott még Richard Meier és John Hejduk is. Ők a leginkább high-tech közeli törekvésekhez kapcsolódtak: például Eisenman egyik ideálja ebben az időszakban Chomsky volt, aki a generatív nyelvelmélet kialakítója, s a hozzá kapcsolódó törekvést nagyon leegyszerűsítve úgy lehetne kifejezni, hogy olyan szoftvert kellene csinálni, amellyel nyelvek állíthatók elő. Eisenman tehát a tudományos-technikai progresszió előretolt ékei érdekelték, s ez összhangban állt azzal, hogy ő és a vele rokon szellemű építészek élénken érdeklődtek a konstruktivizmus iránt. A konstruktivizmus az első világháborút megelőző és követő évek építészeti irányzata, amiben Európa legtöbb országa részt vett, de a legnagyobb súlyú mégis az orosz konstruktivizmus volt, amely az orosz forradalom építészeti vetülete és változata. Ezt azután, közismert módon, Sztálin fojtotta meg, majdnem szó szerint vérbe fojtotta, ha az orosz konstruktivista alkotók sorsára gondolunk. Aki foglalkozott ezzel az izmussal, az tudja, hogy Tatlin, Liszickij és a többiek képviselték e legfantáziadúsabb irányzatot. Eisenmanéban nagy rokonszenv élt a konstruktivizmus, különösen annak orosz változata iránt, s az említett New York-i dekonstruktivizmus-kiállításon az orosz konstruktivistáknak külön terme volt.

De hol jelenik meg ebben a történetben a dekonstruktivizmus kifejezés? Egészen más oldalról, a filozófia oldaláról, Jacques Derrida révén. Heideggerianusok szeretik emlegetni, hogy ez egy heideggeri fogalom franciásított változata, s Derrida nem is tagadta soha, hogy Heideggerhez belső elméleti kapcsolatok fűzik. Bár a dekonstruktivizmus Franciaországban fogalmazódott meg, elég gyors volt az amerikai hatása (Derrida évtizedek óta professzorkodik Amerikában). Eisenmané is ennek során ismerkedtek meg az irányzattal, s úgy találták, hogy az ő építészeti törekvéseikhez ez a filozófia áll a legközelebb. Az építészeti és a filozófiai dekonstruktivizmus találkozása személyes találkozást és együttműködést is jelentett Derrida és Eisenman között, ami a XX. század vége szellemi történéseinek egyik különösen izgalmas epizódja.



**Peter Eisenman:**  
**House III**  
**[Miller House]**  
(Lakeville, Connecticut,  
1970)  
[az alsó kép az épület  
axonometrikus rajza]

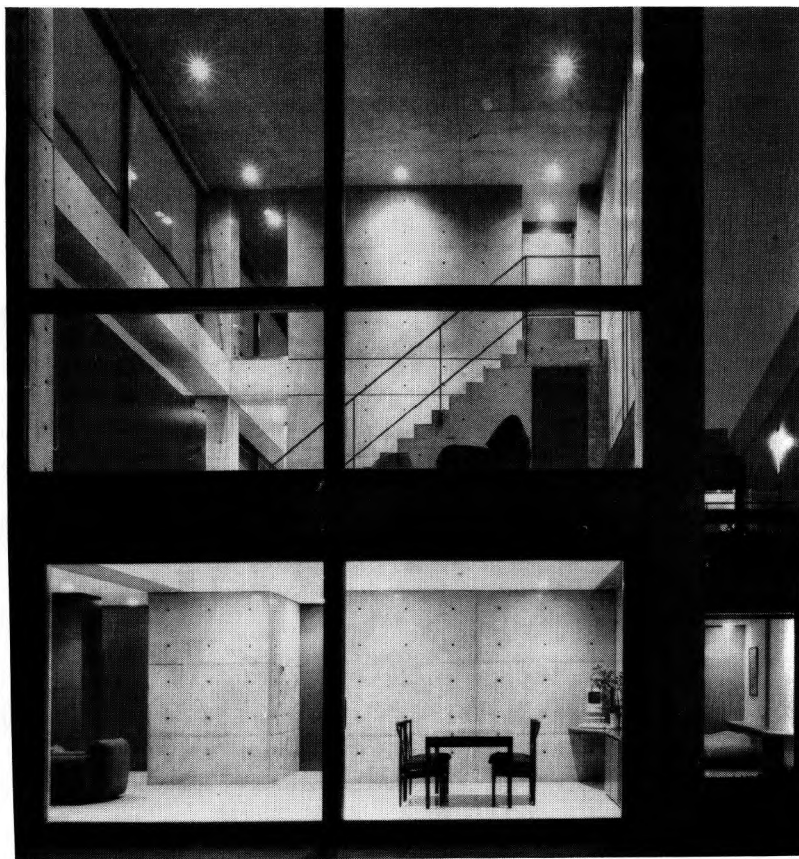




**Rob Krier: A Breitscheidplatz-i szabadtéri színház terve (Berlin, 1978)**

T.J.: – Arra volnék kíváncsi, miféle eszmék állnak az építészeti kétpártrendszer mögött? Arra gondolok, hogy amikor Eisenman megfogalmazott egy nagyon éles bírálatot a Krier-testvérpárral szemben, akik a német posztmodern építészet kiemelkedő egyéniségei, s akik egyfajta birodalmi stílusnak a felelevenítésével kísérleteztek, akkor éppen erre a birodalmi jellegre, a náci építészeti formák felhasználására utalt elutasítóan. E példa kapcsán azt kérdezem, hogy a kétpártrendszer mögött, túl az építészeti elvek és esztétikai nézetek különbözőségein, vannak-e további, más szinten megfogalmazható eszmei különbségek?

K.Gy.: – Valóban, Eisenmannak a Krier-testvérek építészetét érintő kritikája az egyik pont, ahol a posztmodernnek az elmúlt évtizedek politikai mozgalmához való kötődése a legszorosabban megjelent. Érdekes módon azonban nem csupán a náci építészet az, amely a posztmodern építészetben folytatódott, hanem a sztálinizmusé is, mert hiszen az antikizáló moszkvai felhőkarcolók változatai Amerikában is megépültek. A XX. századi despotizmusok nem szerették a modern építészetet. A Bauhaust a hitleri Németország betiltotta, dekadens művészetnek minősítették a modern építészetet. A hitlerizmus és a sztálinizmus egyként nagyon határozottan antimodern állásponton volt, s olyan építészetet hoztak létre, amely despotikus hangvételű korai posztmodernnek nevezhető. Volt szó arról, hogy a posztmodernben nemcsak a despotikus birodalmak stílusai éled-

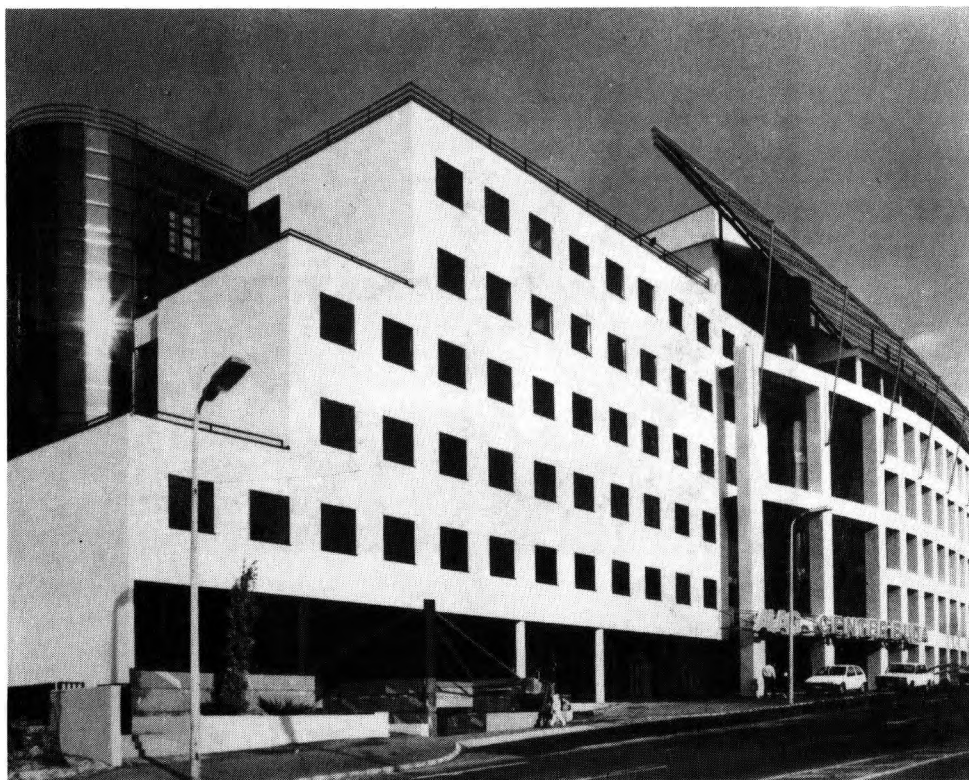


**Tadao Ando: Ito ház (Tokió, 1990)**

tek föl, hanem a kicsinek, a vidékinek az ideája is; az idillikus kiskörnyezet kultusza a náciizmusban a despotizmus sajátos legitimálási technikája volt.

Az, hogy a New York-i kiállításon az orosz konstruktivisták műveihez nyúltak vissza, jelzi a dekonstruktivizmusnak a modern forradalmi mozgalmakkal való rokonságát. Ilyen a marxizmus története: jellegzetesen modern mozgalomként indult, s az októberi forradalom előtt és után kapott gellerek révén vált lényegében retrográd irányzattá. A dekonstruktivisták a korai orosz forradalmisággal rokonszenveztek, s ez aztán az angolszász építészeti kritikákban olyan véleményekhez vezetett, hogy a dekonstruktivizmust valamiféle modern nihilizmusként értelmezték, amely elsősleg egy híron pendül a bolsevizmussal. Ez volt a demagóg dekonstruktivizmus-kritika hangja. Erről persze szó sincs, Eisenmanéknak nincs semmiféle közük a bolsevizmushoz, de ahhoz a forradalmi pátozshoz, ami az orosz konstruktivizmust jellemezte, ahhoz igenis volt közük. Első megközelítésben, a politikai eszmeáramlatokhoz nyúlva, ezt lehetne válaszképpen kiemelni.

Ha mélyebb rétegek felé nyúlunk, akkor adódnak filozófiai asszociációk. A heideggeri térelméletben szó esik a tér és a hely, Raum és Ort szembeállításáról. Heidegger elhatárolja magát a tértől, amely számára embertelen realitás, s az Orthoz, tehát ahhoz a „hely”-hez fordul, amelynek szelleme van. A közösségileg konkrét helyvel rokonszenve-



**Virág Csaba és Marillai Árpád: Alag Center Buda [Hegyalja úti irodaház és autósza-  
lon] (Budapest, 1988–1990)**

zett, s a modernizmussal szembe forduló irányzatok erre a heideggeri rokonszenvre is építettek. Az építészeti mozgalmakon belül tapasztalható egy Heidegger-kultusz is, s ennek magyarországi fejleményei is vannak: Schneller István disszertációja támaszkodott Heidegger térelméletére a modern urbanisztika erős kritikája kapcsán.

A szálak azonban sokfelé vezetnek. A dekonstruktivizmusnak és Derridának született egy olyan bírálata Jürgen Habermasnál, amelynek egyik motívuma Derrida Habermas szerinti rokonszenvezése a történelmi zsidó misztikával. Habermas – többek között – a misztikához való vonzódása miatt támadta Derridát, s valóban, ez Derrida gondolkodásának rendkívül fontos körét érinti, még ha durva egyszerűsítés is azt csupán erre visszavezetni. Kétségtelen, hogy Derridában a történelmi zsidó misztika iránti érdeklődés is megvolt és megvan, de mindez összekapcsolva az antik és középkori nem-zsidó misztikával, tehát Dionüsziosz Areopagita és Eckhart mester szövegeivel, amelyek szintén elemzéseinek a középpontjában állnak. Eisenman teoretikus munkáiban kulcsszerepet játszik az „absence”, ami távollétet, valaminek a hiányát jelenti magyarul, és az absence-fogalom rokon a Heideggernél szereplő Semmivel. E fogalom Eisenman érdeklődését elvezette a keleti gondolkodáson, elsősorban a zen-buddhizmuson belüli semmi-konceptiókig. A zen-buddhizmuson belüli semmi- vagy üresség-konceptióknak építészeti adaptációi is vannak, mivel több, világviszonylatban is kiemelkedő japán építész, első-

sorban Kurokawa, egyértelműen hivatkozott erre a hagyományos elképzelésre. Az újabb japánok közül Tadao Ando az, aki ezt a japán tradíciót életben tartja. Eisenmanék hívták meg Tadaót New Yorkba, ahol a Columbia Egyetemen több féléven keresztül tanított. Tehát részben a zsidó és keresztény, részben a zen-buddhista misztikához nagyon szoros kapcsolódás figyelhető meg Eisenmannál, aminek következtében rendkívül érdekes eszmei oeuvre alakul ki benne, hiszen e misztikához egy hipermodern, hiperkonstruktivista építészeti elképzelés kapcsolódik. Úgyhogy ez nem könnyen értelmezhető világ.

T.J.: – Ha jól emlékszem, Ön a dekonstruktivista építészetéről a *Nappali házba* írott cikkét úgy kezdte, hogy az említett nagy kiállítások a posztmodern építészet végét jelzik. Érdekes dolog, hogy amikor a nyolcvanas évek végén a posztmodern építészet uralma lezárulni látszott, a magyar (nem építészeti) posztmodern-recepció még alig kezdődött el.

K.Gy.: – Egyrészt valóban a magyar helyzetre elég jellemző megkésettiségről is szó van itt, de hozzá kell ehhez tenni, hogy másrészt a magyar szellemtörténetben mindig voltak olyan, az ismeretlenségbe szorított gondolkodók, akik sokszor évtizedekkel megelőzték a nemzetközi fejleményeket, csak a magyar közeg nem fogadta be őket. Ebben a szobában, ahol beszélgetünk, például több Veszelszky-festmény van. Veszelszky a 40-es évek elején olyan pikúrát tudott csinálni, ami sok vonatkozásban rokon Jackson Pollock-éval, csak Pollock egy évtizeddel később festette a képeit Amerikában. Az ilyen kiemelkedő alkotókat a magyar környezet csak akkor fogadja be, amikor már nyilvánvalóvá válik, hogy uralkodó nemzetközi irányzatokhoz sorolhatók.

T.J.: – A posztmodern esetében is beszélhetünk erről?

K.Gy.: – Az utóbbi években/évtizedben nagy kultusza alakult ki Magyarországon a századforduló magyar építészetének. Ekkor alkotott Lechner, Kós Károly; nagy építészek egész sora. A mai magyar építészet azért fordult nagy érdeklődéssel a századforduló építésze felé, mert abban a posztmodern előfutárát vélték felfedezni. Tulajdonképpen joggal, mert ahogyan a posztmodern építészeti elemzések kiemelik Gaudí, mint a posztmodern korai építészeti jelentkezését, ugyanez Lechnerre is érvényes. Lechner rokonságban állt Gaudíval, s kimutatható, hogy mindkettőjükre mennyire hatott az indiai építészet megjelenése az európai kiállításokon. Lechner – egyébként Feszl Frigyeset követve – szívügyének tekintette egy sajátos magyar népi-nemzeti építészet kialakulását. A posztmodernben ez jelenlévő törekvés.

Ha a hetvenes, nyolcvanas évek magyarországi építészetét nézzük, akkor azt lehet mondani, hogy mindkét, Jencks által leírt uralkodó irányzat, a posztmodern és a későmodern is megjelent. A két legnagyobb tehetség: a posztmodern vonalon Makovecz Imre, a későmodernén pedig Virág Csaba. Makovecz biztosan nem fogadná el a posztmodern jelzőt, mert látja azt a rengeteg giccsot, ami posztmodern név alatt napvilágot látott, s ettől a posztmodern divattól igyekezett elhatárolni az ő samanisztikus, s a templomépítésben is jelentkező intencióit. Jencks regionalizmusnak nevezi Makovecz építészetét, tehát egy helyi formavilág megteremtőjének látja, s ez sokkal inkább a posztmodernbe tartozik, mint a későmodernbe. A közvélemény számára Makovecz vált ismertté, s kétségtelen, hogy neki több lehetősége adódott fantázia-lekötő épületek létrehozására, mint Virág Csabának. Virág Csaba alkotása például a Nap-hegyi MTI-központ vagy a Hegyalja úti autószalon-irodaház, amit nyugodtan lehet dekonstruktivista építészetnek minősíteni. Tehát mindkét nagy irányzat megjelent Magyarországon, kétségtelenül a posztmodern túlsúlyával. Annak, hogy ez így történt, egyik oka szerintem az, hogy azokat a képzőművészeti irányzatokat, amelyeket a későmodern építészet kibontakozása előéletének tekinthetünk, tehát az absztrakt festészetet, képzőművészetet, a Rákosi-kor s az azt követők kultúrpolitikája oly mértékben háttérbe szorította, hogy nem fejthetett ki érdemi hatást a felnövekvő építészgenerációkra. Három évtized építészhallgatói Kassák konstruktivizmusáról, Vajda Lajosról, Kornissról szinte semmit se hallottak, azaz hiány-

zott a vizuális kultúrájukból az a háttér, ami az alapja lehetett volna a dekonstruktivista vagy későmodern tendenciák kibontakozásának. Nagyjából ez a véleményem a magyar szituációról.

T.J.: – Visszatérve arra a példára, amelyet a Deleuze–Guattari-könyv kapcsán hozott, tehát hogy a gótika és a görög polisz építészete nagy mértékben a közösség szellemét közvetítette, mi a véleménye arról, vajon vannak-e ma esélyei az ilyen közösségi élménytől áthatott vagy szakrális építészeti stílusnak? Ha jól értem, Ön Deleuze-ékről azt mondta, hogy ők egy ilyen építészetet nem tartanának lehetségesnek.

K.Gy.: – Igen; inkább azt mondanám, nem tartanák valódinak a mai szituációban. Ez a kérdés a problémák legkényesebb és legbelső magja. Említettem, hogy Derrida foglalkozott Dionüsziosz Areopagitával és Meister Eckharttal. 1986-ban tartott egy előadást Jeruzsálemben, aminek az volt a címe: *How to Avoid Speaking?* (Hogyan lehet elkerülni, hogy az ember beszéljen?) Ez Derridának az a műve, melyben a dekonstruktivizmus és a vallási hagyomány kapcsolatát vizsgálta. Ebben Derrida odáig elment, hogy a dekonstruktivizmust mint filozófiai irányzatot, amely eszmei struktúrák lebontásával foglalkozik, kapcsolatba hozta a negatív teológiával. A negatív teológia a teológiának az a válfaja, amely azt mondja, hogy Istenről semmi konkrét nem állítható, s az olyan kifejezések, mint mindenható, mindentudó, félrevezetőek, s egy szigorú teológiai álláspontnak tartózkodnia kell minden ilyen állítástól. Én a *Nappali házba* írt tanulmányomban már kijátszottam ezt a lehetőséget, leírtam azt a következtetésemet, hogy ha a dekonstruktivizmus negatív teológia, akkor az építészeti dekonstruktivizmus a korunknak megfelelő szakrális építészet. Amikor ezt a mondatot leírtam, még nem gondoltam, hogy ez a kérdés mennyire ki fog éleződni egy Derrida és Eisenman közötti levélváltásban. A vitát Derrida kezdte, ő támadta meg Eisenmant, aki erre válaszolt: ez két jelentős alkotónak olyan csatája, ami egy században csak egy tucatnyi szokott lezajlani, s ez a XX. századi csaták közül az egyik kiemelkedő.

Derrida a támadásban azt írta, hogy ők nagyon sokat beszélgettek a filozófiai és a vallási hagyomány nagy kérdéseiről, a platóni *Timaios*z térelméletéről, a chora-fogalomról, a zsidó vallási hagyományhoz fűződő kapcsolatokról is esett szó köztük, s Eisenmant is neveztek zsidó transzcendentistának. Derrida a következő kérdést szögezte Eisenmannak: amikor ezt mondták rólad, nem tiltakoztál, el sem fogadtad, csak sejtelmesen mosolyogtál – tulajdonképpen hogy állsz te ezzel? Rendkívül meredeken nekiszegezte a kérdést, hogy mi a köze a zsidó vagy másféle vallási hagyományhoz, s ha most arra kapna megbízást, hogy katedrális, zsinagógát, mecsetet vagy zen-buddhista meditációs központot építsen, akkor hogyan nyúlna hozzá ehhez? Azaz, élére állította a kérdést, ahogy a *Karamazov testvérek* híres jelenetében történik: most Te hiszel Istenben vagy nem hiszel? Derrida olyan állásfoglalásra kényszerítő kérdésözönnel árasztotta el Eisenmant, amire természetesen nem lehetett válaszolni. Eisenman el is háritotta, mondván, ezek olyan kérdések, amikre sem ő, sem a jelenlegi filozófia nem tud válaszolni. Ez a mai emberi helyzet, a *condition humaine* problémája: bizonyos korábbi korokból ránk maradt kérdésekkel nem tudunk megütközni, meg se próbáljuk.

A modernitás nagy gondolkodóinál és egyben első nagy kritikusaival, Marxnál és Nietzschénél a teizmus/ateizmus kérdése nagyon élesen volt föltéve, de az élére állítás a XX. századi gondolkodásra már egyáltalán nem jellemző – Heidegger is beleértve. Ez lenne a mai gondolkodás jellegzetessége? A relativizmus, a döntő kérdések feltevésének elkerülése? Az építészethez kapcsolódó viták ezt mutatják: itt tartunk.

T.J.: – Ha jól értettem, akkor azt a képet, ahogyan a jelenlegi filozófia problémáját leírta, meg lehet feleltetni a Deleuze-ék könyvében jellemzett rizóma típusú gondolkodásnak. Röviden felidézve ezt a gondolatmenetet, míg a korábbi gondolkodást egy fával lehetne szimbolizálni – mondják Deleuze-ék –, aminek van gyökere, koronája, van törté-

nete, növekedése, kifejlése, addig a rizóma olyan növényi sarj, amellyel metaforikusan egy olyan gondolkodásmódot lehet leírni, aminek – épp ellentétben a fa-metaforával – nincs se gyökere, se eredete, se vége, nincs genealógiája, centrumtalan, nem hierarchikus, a középpontjában nem áll jelentő-rendszer, semmiképpen nem jellemzi egy rögzített jelentés. A fa-metafora éppen egy rögzített jelentésű struktúrára utal.

Amíg azonban az irodalmi szövegek esetében vagy más művészeti alkotásokban ez a rizomatikuság nem feltétlenül vezet súlyos következményekhez, bár bizonyára megnehezíti a befogadást, addig a filozófia esetében vajon nem vezet-e éppen ahhoz? Nem problematikus-e az, ha a filozófiai gondolkodás centrumtalan és nem kíván válaszolni azokra a kulcskérdésekre, amelyek évszázadokon át jellemezték a filozófiát?

K.Gy.: – Deleuze-éknél a rizóma fogalmához kapcsolódik egy sajátos szubjektivitás-és szubjektumellenesség. Mások – főként Foucault-ra hivatkozva – a posztmodern szituációt azzal írják le, hogy azt a hagyományos személyiség-elképzelés felbomlása, a személyiség megszűnése, széttöredezése jellemzi. A személyiség elvesztése sokakból eufóriát vált ki, így Deleuze-ből és Guattariból is. Bizonyos, hogy a mai filozófia egyik alapkérdése, hogy az európai hagyomány szubjektum-értékelésének mi lesz a sorsa. Heideggernél is szenvedélyes kirohanások találhatók a szubjektivitás, a szubjektum ellen. Ezek a személyiség-dekonstruáló tendenciák Heideggerre is joggal hivatkozhatnak. Mindennek az ellenpontja Kierkegaard, aki a modern gondolkodásban a legmesszebbre ment a szubjektum igenlésében, s ezt a szubjektum-igenlést – direkt vagy indirekt módon – a dialogikus gondolkodók viszik tovább, tehát Martin Buber, Ferdinand Ebner, Franz Rosenzweig és mások. De ez a posztmodern szituációban marginális helyzetbe szorított irányzat. Én azt hiszem, az igazi nagy filozófiai ütközet e körül a kérdés körül bontakozik majd ki, a szubjektum igenlésének vagy elvetésének a kérdése körül.

## TANÚK ELTŰNŐBEN

*Méhes Károly: Meddig él egy fénykép?*

(*Képszövegek-szövegeképek*) Az, hogy a képek beszélnek, illetve a képekről beszélni lehet, nem újdonság. Hadd utaljak csak azokra az utóbbi években megjelent kötetekre, melyekben írók, fotográfusok álltak-kerültek össze (Esterházy Péter előbb Czeizel Balázssal, majd Szebeni Andrással, Lengyel Péter fotográfus édesapja, Merényi Endre fényképeivel), hogy eljuttassanak a beszédes kép, illetve a képeket ébresztő szöveg paradoxonjaival. Vagy említhetnék egy nemrégiben sugárzott televíziós műsort, melyben három magyar írónőt kértek fel: írjanak valamit három percben egy bizonyos 1918-ban készült fényképről. A kép mesélt, a játék működött.

A fénykép a valóság egy kimetszett darabja, s ez egyben azt is jelenti, hogy amit ábrázol, már nem a valóság. Lehet több is, kevesebb is. A benne rejlő talány és az ezzel való játék lehetősége éppen ebből ered. A fotók hivalkodó ontológiai státuszát pedig a múltó pillanattal szembeni megörökíthettségük adja. A fényképek tanúságot tesznek az elmúlt idők valósága mellett.

Méhes Károly könyvében – a védőborító két monokróm fotóján kívül – nincsenek képek. A címadó darabon kívül a történetekben rendszeresen felbukkanó fotográfiák, (emlék)képek és a novellákon végigvonuló fénykép-metaforika is központi jelentésszervező motívummá emeli a többnyire régi, végérvényesen visszahozhatatlan időkből származó fotókat. A felszínen megragadható tematikus jegyeken kívül a szövegek „képisége” struktúrájukban is megmutatkozik. A kötet egyes írásainak töredékes, mégis önmagában zárt metszet-világai, illetve az e világok között fellelhető – különböző elemek ismétlődésének és egymásra utalásának szintjén megvalósuló – kapcsolatok fénykép-, illetve (talán megengedhető a hasonlat) fényképalbum-jelleggel bírnak. Az első hallásra furcsának tűnő kijelentésre a mű narratív szerkezete adhat magyarázatot.

A kötet egészét az elbeszélői pozíciók változása jellemzi. A hagyományos narrációjú, szereplőkben változó írásokat változó alanyú, monologikus szövegek szövik át. Az elbeszélői nézőpontok ilyen fokú különbözősége és ezzel együtt a köztük levő kapcsolatok ki nem mondása, illetve elhallgatása a könyvnek fragmentális jelleget ad, így az olvasóra hárul az írások közötti dialógus megteremtése. A novellák önmagukban is értelmezhetők (nézhetőek), ám egymás mellettiségükben egy valamikor volt, a régmúlttól a majdnem-máig fokozatosan táguló világról tanúskodnak. Ha egyenként máshonnan, másról szólnak is, összességükben egy történetből erednek, egy történetre utalnak vissza. (Tágabban értelmezve, az egységet a magyar nyelv, gondolkodás azzal is biztosítja, hogy – más nyelvektől eltérően – csupán egy módot használ a múlt idő kifejezésére.) De akárcsak egy fotóalbum, beszédessége mellett e könyv is sok mindent elhallgat. Méhes Károly könyvében nincsenek képek. Az írások a maguk kontextus-nélküliségében, metszet-voltukban hordozzák a kép-jelleget. A történetek – ahogy egy ismeretlen fotóalbumot felcsapunk – in medias res kezdődnek.

(*Az örök hiány*) A megszólalás itt leírt kereteit a mű egészen végigvonuló probléma, a múlttól való hiteles beszéd lehetőségei és korlátai adják. A megtörtént dolgokról egy-

részt tárgyak (legjellemzőbben és leghitelesebben a fényképek), másrészt a csupán szellemi valóságként létező emlékképek tanúskodnak. Így kapcsolódnak össze egymást idézve képek és emlékképek a történetekben. A közöttük fennálló különbséget és ugyanakkor egymásba fordulást a már említett metaforika is megjeleníti: „Álmodott, fényképezőgép-szemével pislantott néha egyet, s mindent megőrzött magának örökre. Hogyan lehet, hogy mégis annyi minden elveszett, annyi kép, annyi álom, annyi perc, mik a sötét puhaságból és a sötét keménységből lettek kimetszve.” (*Negatív*) Vagy fordítva: „...az éjjel kalapáccsal ripityára aprított egy régi fotóapparátot; úgy verte szét, mint egy emberi koponyát, mindazokkal a képekkel a fejében, amit valaha látott, s irigyen meg akarta tartani magának.” (*Meddig él egy fénykép?*)

Folytonosság és állandóság kerül szembe töredezettséggel és elmúlással. Az idő- és térbeli folytonosságában következetesen megszakadó epikus szerkezet a múltból való tudásunkat modellálja. A látszólag önálló részek közelíthetők ugyan egymáshoz, de kevés a biztosíték az „igaz történet” megtalálására, kimondására: „...talán a sejtjeimből kiszálazható, de abból én magam semmilyen kelmét nem tudok szőni.” (*Kedves rokon*) A személyes múlt esetlegességének tudata azonban kihívóan áll szembe a szükségszerűségek utáni identitás-vágyunkkal. Az emlékekkel való kényszerű játék sokszor bizonytalanságot szül („Nincs itt neki semmiféle rokona, merő tévedés az egész, egy-egy sejtcsomó véletlen összekapcsolódásáról van csak szó...” [*Szent Márton legendája*]), és nem tudható, hogy mikor csap át az itt-lét abszurditásának érzésébe. Az itt-létre való folyamatos reflexió ugyanakkor éket ver az Én és a világ viszonya közé: „...minden cselekedetemet úgy követtem figyelemmel, mint egy régi, rossz kópiájú filmet, de még gyanakodni is fáradtan, hogy e megfontolt mozdulatok, óvó piperészkedés valóban az én történetemhez tartoznak-e?” (*A társaság lelke*)

Mindezek ellenére, vagy éppen ezért, Méhes Károly nem mond le teljesen az elbeszélés lehetőségéről, hiszen az írások nem pusztán képek, gondolatok, emlékek kellő asszociációval elrendezhető halmazai. A nehézség nem magában az elbeszélésben mutatkozik meg (mint azt prózaírásunk legutóbbi irányában tetten érhetjük), hanem annak a múlt-hoz való viszonyában. Ezért érezhető úgy: Méhes, felhagyva A Történet elbeszélésével, mindig valami mást mond el. Történetileg artikulálni a múltat nem ugyanaz, mint megállapítani, „hogyan is történt valójában”. Inkább azt jelenti, hogy hatalmunkba kerítünk egy emléket, mely valami veszélyes pillanatban föl villan előttünk, ahogy erről Walter Benjamin is beszél.

Mivel memóriánk nem folyamatos, minden megtörtént dolog előtt fennáll a lehetőség, hogy úgynevezett fekete lyukba kerüljön. Ezen az sem enyhít, hogy tudjuk, a lyukak tele vannak, hiszen ma „már nem lehet fölismerni, mivel.” (*Házi feladat...*) Értelmetlen veszteségek. Keserű iróniával jegyzi meg Lux egy újság „Érdekességek” rovatának szenzációhajhász marhaságait olvasva: „Igen, erre lehet emlékezni.” (*Szabó Eszter, vagy valaki más*) A kötet és szereplői ezzel ellentétben éppen az általános érdeklődés hátterében álló dolgokat szólatatják meg. Méhes írásaiban a történéseknek olyan partikuláris elemei kapnak hangsúlyt, melyek fölött a történetírás, a kollektív emlékezet elsiklik, melyeknek a személyes életút ad jelentést, jelentőséget. A történetek elbeszélői (szólanak akár egyes szám első, akár egyes szám harmadik személyben) többnyire nem lépik át az epizodikus emlékezet határait; a dolgok személyes emlékek, kapcsolatok felől mutatkoznak meg. Doberdo itt elsősorban azért fontos, mert egy nagyapától származó anekdota szerint egy bizonyos Gyula ott főzte meg a tiszta uraknak a macskát vadas nyúlra. Persze ez nem jelenti azt, hogy Doberdoról ne jutna más is az eszünkbe. A szovjet katonák olyanok, amilyenek a kisfiú látja őket: kondérszám hordják el naponta a konyhára a laktanya sarkában felhalmozott káposztahegyet, biciklipumpával festik a falat, és titokban üzletelnek. A rendhagyó Ady-portrét pedig a költő kutyája által megszorongatott nagymama emlé-

ke hívja elő. „A múltból ez az egy jelenet világlik elő először élesen” – emlékezik az unoka a *Kedves rokon* című novellában. Valóban, ahogy ez az írás tartalmilag is különáll a kötetben, idejét tekintve is megelőzi a többi, melyek az ötvenes évektől a közelmúltig idéznek fel régen elmúlt hangokat, képeket.

Az alaphangot a polgári családból származó kisfiú világa adja meg, annak minden csínytevésével, naivitásával együtt. A családi háttér, az értékrend olyan biztosnak látszik, mint az, hogy a nagypapa fél évszázada minden reggel megvágja magát a borotvával. Ebben a környezetben kerülnek elő azok az értékeket képviselő motívumok, melyek később éppen hiányuk által lesznek meghatározóvá. Egy egyházi iskola viszontagságai tehát, trombitaóra, az első eszmélések. Ez az a világ, amely elsuhan előttünk, melyet utólag csak egy-egy felvillanó képben lehet megragadni. Az írások erre vállalkoznának. Hiszen muzealizálásra csak a tárgyak alkalmasak. Azt, ami igazán fontos, csak a Szindbádféle, két lábon járó múzeumok őrizhetik meg. Minden jelennek fel kell ismernie azt, ami a múltból rá utal. Vannak dolgok, amik csak évek alatt formálódnak sorsdöntővé, és vannak amik ugyanígy vesznek el jelentőségüket. De mint azt az utolsó novella sugallja, egyszer minden elmesélhető, és egyenként mindenki kimondhatja: „Csakis így történhetett.” (*Orpheus Kiadó, 1994*)

Papp András:

## A FELEDÉS EGYENLETES NÖVEKEDÉSE

„Tehát emlékezetünkben van a feledés.  
Jelen van, hogy ne feledjük, ami ha jelen  
van, feledünk.”

Augustinus: Vallomások

Egy fiatal, pályája kezdetén álló szerző könyvről elmélkedvén egyszerre könnyű és nehéz is a róla kritikát író feladata. Egyfelől ugyanis vezérelheti annak a lehetőségnek az illúziója, hogy kimondhat valami olyat is, amit addig mások még nem mondtak ki. Igaz, már ez az előfeltevés is illuzórikusnak tűnhet, hiszen elképzelem, hogy módjában áll a tárgyalat szerző szövegeiről bármilyen új információt adni. Másrészt azonban egy a szépírói pálya elején megjelent könyvről viszonyítási pontok hiányában talán nehezebb is a véleményalkotás.

Papp András kötete esetében azért szerencsés a helyzetünk, mert novelláival könnyen folytathat párbeszédet az olvasó, hiszen a szövegeknek feltehető kérdések mentén egy több irányba nyitott elbeszélői intenció mutatkozik meg. Az ezredvég irodalmának újtító, de néhol

csak „újra felismerő” gesztusai a befogadó számára jól kirajzolódnak ezekben a novellákban, mint például a szerző-funkció, illetve a szövegköziség szerepe. Ugyanígy hangsúlyt kap a jelen horizontja felől meghatározható múlt problematikája, vagy az emlékezet és felejtés kölcsönös viszonya.

A továbbiakban ezeknek a kérdéseknek az egyes művekben tematizált megjelenítésére irányítjuk a figyelmet. Előtte azonban érdemes lenne néhány szót szólni a sajátos kötetkompozícióról is.

A szerző bevezetőjében utal arra a befogadói gyakorlatra, melynek során egy könyvet az elején kezdünk olvasni, és a végén fejezünk be. Ez a novelláskötet esetében általában nem szükségszerű, a jelen kötetnél azonban célszerű lehet. Az *Egymondatos történetek* című fejezet több, valóban egy-egy mondatos novellája, mint például az *Oldalazó*, a *Noémi*, az *Egyedül ketten*, a *Híd*, a *Hasonlóság*, a terjedelmi kötöttség okán is, pillanatnyi impressziókat rögzítenek. A történetmondás „igénye” a másik két fejezetben (*A magasztalás napja*, *Többmondatos történetek*), meghatározóbb jellegű, s több esetben a szövegek nem is zárulnak le az utolsó mondatnál. Erre találunk példát az egymondatos elbeszélések között is, ahol a *Felkiáltó* című szöveg folytatását olvashatjuk a *Füstfaragóban*. A második fejezetben az *Innen élve ki nem jutsz* története bontakozik ki a *A hely megtalálásában*. A harmadik rész pedig ily módon kapcsolódik

össze az *Azon az éjszakán* és az *Égve hagyta a folyosón a villanyt* című novella.

Visszakanyarodva a fentebb vázolt kérdésfeltevéseinkhez, mindjárt a kötet első írása, ami ugyan nem egymondatos történet, több vonatkozásban is érdekes szempontokat vet fel. Az *ESTILO CULTO* című elbeszélés nem más, mint egy „...ismeretlen és titkos fejezet, melyben kiderül, hogy *Dulcinea del Tobosót* miféle varázslat tartja fogva, avagy a *Búskéjú története*.” A *Don Quijote* szerzőségének kérdése élénken foglalkoztatta/foglalkoztatja a XX. század irodalmát. Már magából a regényből is kiderül, hogy Cervantes egy mór férfival fordította le az eredetileg arab szöveget. A novellában a szerző-funkció problematikája tovább bonyolódik, hiszen megtudhatjuk, hogy az arab változat készítője egy bizonyos Hamete Benengeli nevű történetíró és filozófus, aki „Kijelentette: a lovag beszéli el az eseményeket, s ha ez a kaland nem látszik hitelesnek, hát annak akkor nem ő az oka, mert ő az egészet csak leírta a legjobb tudása szerint.” A elbeszélés zárata rendhagyó, hiszen leszögezi: „A magunk részéről az eseményeket se magyarázni, se minősíteni nem kívánjuk. A történetek hitelességét megkérdőjelezni, illetve azt fenntartások nélkül elfogadni nincs okunk...”

Mindezek ismeretében átgondolható az a feltevés, amely már többször megfogalmazást nyert, nevezetesen, hogy sok esetben a szöveg megalkotója nem feltétlenül azonos azzal, aki azt közzé teszi. J. L. Borgest is, igaz, némiképp másként, de foglalkoztatta a *Don Quijote* szerzőségének kérdése, amint az a *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című elbeszélésből kiderül. Itt az egész történet újírájáról van szó, ez pedig mindenképpen kulcsfogalomnak tekinthető, amennyiben az intertextualitás kérdésével foglalkozunk. Papp András szövegeiben ez két síkon jelenik meg: az egyik esetben más szerzők műveivel hozhatók kapcsolatba, például az *ESTILO CULTO* az idézett Borgas-elbeszéléssel, illetve az *Égve hagyta a folyosón a villanyt* Pilinszky híres *Négysorosával*. Ugyanez a címként átvett mondat visszatér később a szövegben is. Nemcsak külső allúzió, hanem önreferens utalás is, hiszen az *Azon az éjszakán* című novellába is beépül, igaz, módosult formában: „A folyosón nem kapcsoltam villanyt.”

A novellák utalási rendszerét ezenkívül két, az eurokontextust amúgy is meghatározó téma bővíti. Az egyik a Biblia, erre példaként említhetnénk *Az égig érő fa* című elbeszélést, ahol

még e korai, átértelmezett motívum kultúrákat összekötő, folklorizálódott szövegeköziségével is számolhatunk. A másik pedig, a görög-római hagyomány, amit *A hely megtalálása* című szöveg idéz meg. Ez utóbbi, nézetem szerint talán az egyik legérdekesebb novella. A modern memória-kutatás is hangsúlyt fektet arra a már Augustinusnál is megfogalmazást nyert elképzelésre, mely szerint az emlékezés és a felejtés összefüggenek egymással. A fent említett elbeszélésben ennek a gondolatnak nagyon érdekes a szimbolizációja: „Mindazonáltal az a zarándok, aki Tróphoniosz barlangjában véletlenül megcsúszik és Mnemoszüné vizébe fullad, a továbbiakban semmire sem emlékezhet, ugyanakkor az a zarándok, aki Léthé vizével élve megtartja a rosszról és szenvedésről való tudását, még ha kellemetlen emlékeit elfeledte is, nem felejt.”

A múlt sokszor a jelen horizontja felől, éppen az emlékezet révén módosul. A novellában erről ezt olvashatjuk: „Az egyébként is előforduló hasonlósági jegyek alapján azt a hajdanit babonásan a mostanihoz kapcsoljuk, amit a jelen nem formálhatott ugyanolyan történetté, mint amelyet emlékezetének segítségével formált akkor a barátom.” Az elbeszélés zárata pedig nagyon szemléletesen foglalja össze a kérdéskört: „... Mnemoszüné (...) Léthé (...) a labadeiai Tróphoniosz-barlangban egymás mellett folynak, de csak azért, hogy a múltban, a jelenben avagy a jövőben egymásba ömöljenek, legalábbis addig, míg lesz emlékezés, míg lesz feledés.”

Nemcsak a kötet címe utalhat arra, hogy írója számára fontos lehet az emlékezés és felejtés közötti viszony feltárása, hanem a záró *Melléklet*be foglalt *Emlékezés* című rövid írást is ezzel a gondolattal fejezi be. Érdekessége a szövege, hogy a kötetben egyszer már előfordul rovásírásos változata, amelynek a már említett latin betűs átírata található a könyv végén. Mindez jelzi tehát, hogy a kérdés régóta adott, és a jövőben is úgy kell elképzelnünk e viszonyt, s ez talán válasz is a fentebbi idézetre, ahogy azt az írás elbeszélője megfogalmazza: „... megőrzöm emlékémet e feledésnek.”

*A feledés egyenletes növekedése* tehát egy igen tehetséges fiatal író munkája, amelyet remélhetőleg további hasonlóan jó színvonalú művek sora követ majd. (*Széphalom Könyvműhely, 1994*)

FELKAI PIROSKA

## A BESZÉLGETÉS FONALA

Vers csak nagy ritkán keletkezik, a vers csinálódik, állítja Gottfried Benn. Effajta „csinálódás” tanúi lehetnek Tóth Krisztina verseskötetének olvasói. E verseknek egyébként is hangsúlyos vonulatát képezi a költészet mibenlétével való foglalatosság. „Kérdéseket szeretnék. / Volna a mondatoknak éle. / Tévedhetetlen kézzel nyitni be / a másik testet burkoló sötétbe”, ahogy a kötetnyitó vers, a *Kokárdaárus* fogalmaz szinte programszerű érvénnyel. Vagy másutt: „Együtt akarok látni minden / arcot, együtt a részleteket, (...) Azután kérem a ruhákat. / Kérem a ruhák érintését. / Közelképet a bársonyokról, (...) Pontos, pontos szavakat kérek. / Téglaport. Villanydrótot. Pihéket.” (*Másik tenger*) A kötet harminchét versének túlnyomó többsége a „mi a költészet?” kérdése felől érkezik, a költészetten kívülről.

A kötet centrumában a tartás áll. A tartás, amely Tóth Krisztina értelmezésében elsősorban fegyelmet és szigorot, tehát formát jelent. Mindez pontosan körvonalazható lírai tradícióba helyezi e költészetet. Pontosabban: Tóth Krisztina lírája tradicionális líra, amely egyfelől vállalja a saját hagyományával járó pátoszt, másfelől viszont önnön tradíciójához már csak nosztalgiai tud viszonyulni. „Egyazon szavaknak ékszerét / szeretném minden ünnepen / viselni végre, / megkopásig.” (*Kokárdaárus*) És: „Ha mégis / újrakezdem, / nagybajszú kárpitósként (...) a szög szög lesz, a vászon vászon. (...) Ha mégis, / akkor másutt. (...) Nem vagyok itt.” (*Ha mégis*)

A magatartás fegyelme, a bensővé tett mérték szigora olyan jegyei e lírának, melyek azt a legközvetlenebbül talán a *Ha mégis* című vers ajánlásában megidézett Nemes Nagy Ágnes költészetével rokonítják. E rokonság legjellegzőbb vonása a látványnak a belső szemlélet terében való elhelyezkedése. Az a mód, ahogy a tárgyakban, képekben megmutakozó külvilág belsővé válik, még kétségkívül közös, maga a

tárgy azonban már különböző módokon transzformálódik kettejük költészetében. Tóth Krisztina verseiben a határozott kontúrokkal rendelkező, plasztikus tárgyak anyagszerűsége különös módon változik meg: nála a tárgy körvonala megmarad ugyan, de valami finom pára lengi körül, úgy, hogy a létrejövő kép továbbra is megőrzi plasztikusságát, a tárgy anyagszerűsége azonban feloldódik. „Lejebb, a híg anyagban / mézszín cellulx forog ezüstös foglalatban / egy olló szára közt.” (*A kora hajnali órákról*) Tóth Krisztina költői képei a tárgyi jelenségek világosságát és egyértelműségét olyasmivel töltik fel, ami kitágítja azok távlatait, de nem szünteti meg eredeti érzékiségüket. A tárgyak, illetve a képek valójában csak a megnevezés során teremődnek meg, s ezért transzformálódik a látvány látomássá, ezért nő meg jelentésének tere. A megnevezés tehát látást jelent, folyamatot és aktust, melyben együtt jelenik meg a látó/megnevező és a látott világ.

Külön megjegyzést érdemel e képi érzéketességnek az a sajátossága, hogy a látvány többnyire lehatárolt: erősen szegmentálódnak az egyes látványmozzanatok. A képeknek kerete van, hangsúlyos paszpartuja: e határoló sávokat a grammatikai kihagyás, a mondatok összevonása, sűrítése hozza létre (erre példa a *Hangyasztráda* vagy a *Filmkockák* című vers).

Tóth Krisztina költészetét – vállalt tradíciójának megfelelően – a „kötött jelentés” jellemzi: a jelentés problematikussá válása e költészetben nem meghatározó tapasztalat, következőképpen a költő megszólalási joga sem vonatik kétségbe, annak ellenére sem, hogy a jelentésvesztésnek bizonyos formai, stílári jegei megjelennek benne (*Dél*). E líra vitathatatlan egyediségét leginkább talán a simára munkált versfelület, a dallamvezetés kifogástalansága, a versszak és versmondat gyakori egybeesése *mögött* kifejlő gondolati ívek megtörésében lehet megragadni; a beszéd tisztasága és zavarmentesége annak a tudását és megformálását jelenti, hogy a „beszélgetés fonala” nem szakadhat meg. (*Belvárosi Könyvkiadó, 1994*)

JUHÁSZ EMESE